

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COL·LECTIVES

Selecció d'edicions i d'estudis lullians (2003-2004)

1. BADIA, Lola (2004): *La ciència a l'obra de Ramon Llull*, dins *La Ciència en la Història dels Països Catalans*, ed. Joan Vernet i Ramon Parés, I. *Dels àrabs al renaixement*, Barcelona/València, Institut d'Estudis Catalans, Universitat de València, ps. 403-442.
2. BATLLORI, Miquel (2004): *Il Lullismo in Italia. Tentativo di sintesi*, ed. Francesco Santi i Michela Pereira; trad. Francisco José Díaz Marcilla, Roma, Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani («Medioevo», núm. 8).
3. FRIEDLEIN, Roger (2004): *Der Dialog bei Ramon Llull. Literarische Gestaltung als apologetische Strategie*, Tübingen, Max Niemeyer («Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie», Band 13).
4. FRIEDLEIN, Roger (2003): *El diàleg en el lullisme ibèric medieval, una proposta de sistematització*, dins *La literatura i l'art en el seu context social*, ed. Pilar Arnau i Segarra i August Bover i Font, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Milà i Fontanals», núm. 44), ps. 105-119.
5. HILLGARTH, J. N. (2003): *Spain and the Mediterranean in the Later Middle Ages* Ashgate, Variorum («Variorum Collected Studies Series»).
6. LLULL, Ramon (2002): *Arte breve*, trad. Marta M. M. Romano; pres. Alessandro Musco, Milà, Bompiani («Testi a fronte»).
7. LLULL, Ramon (2003): *Començaments de filosofia*, ed. Fernando Domínguez Reboiras, amb la col·laboració d'Eugènia Gisbert, Palma de Mallorca, Patronat Ramon Llull («Nova Edició de les Obres de Ramon Llull», núm. 6).
8. LLULL, Ramon (2003): *Doctrina pueril*, trad. Anna Baggiani Cases i Anna Maria Saludes i Amat; pres. Giuseppe Flores d'Arais; intr. Gabriel Janer Manilla, Pisa, Giardini Editori («Academia paedagogica», núm. 1).

9. LLULL, Ramon (2003): *Livre de l'Ami et de l'Aimé*, trad. Max Jacob, il·lustracions d'Apelles Fenosa, Barcelona, Institut Ramon Llull.
10. LLULL, Ramon (2003): *Raimundi Lulli Opera Latina, Tomus XXVIII, 49-52, Liber de sancta Maria in Monte Pessulano anno MCCXC conscriptus, cui Liber de passagio Romae anno MCCXCII compositus necnon brevis notitia operum aliorum incerto tempore ac loco perfectorum adnectuntur*, ed. Blanca Garí i Fernando Domínguez Reboiras, Turnhout, Brepols («Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis», núm. 182).
11. LLULL, Ramon (2004): *Arte breve*, ed. Josep E. Rubio, Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra S.A. («Colección de pensamiento medieval y renacentista», núm. 59).
12. LLULL, Ramon (2004): *Lo desconhort. Cant de Ramon*, ed. Josep Batalla, Tona (Barcelona), Obrador Edendum («Exemplaria scholastica», núm. 1).
13. LLULL, Ramon (2004): *Raimundi Lulli Opera Latina, Tomus XXIX, 46-48, Ars amativa boni et Quaestiones quas quaesivit quidam frater minor*, ed. Marta M. M. Romano i Francesco Santi, Turnhout, Brepols («Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis», núm. 183).
14. PÉREZ MARTÍNEZ, Llorenç (2004): *Els fons manuscrits lullians de Mallorca*, ed. Albert Soler; pròleg de Fausto Roldán i Anthony Bonner, Barcelona/Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears («Col·lecció Blaquerna», núm. 4).

En la bibliografia lulliana dels anys 2003-2004 cal consignar, en primer lloc, l'aparició de dos volums de l'edició crítica llatina (núms. 10 i 13). En les «Raimundi Lulli Opera Latina» han vist la llum dues obres d'una certa extensió, el *Liber de sancta Maria* (vers 1290-92) i l'*Ars amativa* (1290), a cura respectivament de Blanca Garí i de Marta M. Romano. Es tracta de versions llatines d'obres originalment escrites per Llull en català, editades aquestes ja fa molts anys a la sèrie «Obres de Ramon Llull». N'existien edicions antigues (una de setcentista dins la col·lecció publicada per Ivo Salzinger a Magúncia, en el primer cas; i un incunable publicat a París el 1499 per Jacques Lefèvre d'Étaples, en el segon), però ara tenim accés a versions impulsades pel mateix Llull i preparades en els seus cercles. Especialment remarcable és l'estudi que fa Romano del text de l'*Ars amativa*, on es detecten variants redaccionals atribuïbles al mateix autor en dos manuscrits contemporanis del beat, i que és un pas més cap a la determinació dels mètodes de composició i de difusió que Llull aplicava a la seva pròpia obra. Acompanyen aquestes dues obres majors el *Liber de passagio* (1292), a cura de Fernando Do-

mínguez, un opuscle sobre la croada compost per dos memorials adreçats al papa Nicolau IV, fins ara de difícil accés per a l'estudiós; i les *Quaestiones quas quaesivit quidam frater minor* (també de vers 1290-92), a cura de Francesco Santi, del tot inèdites.

Fernando Domínguez, amb la col·laboració d'Eugènia Gisbert, ha preparat l'edició dels *Començaments de filosofia* (obra escrita entre París i Mallorca el 1299-1300) com a sisè volum de la «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull» (núm. 7); a l'inrevés del que passava en el cas dels dos primers títols referits, ara es tracta d'una obra originalment composta en llatí i de la qual el mateix curador n'havia publicat una edició al volum 19 de les «Raimundi Lulli Opera Latina» (1993).

No és pròpiament una edició crítica però sí una edició amb molta informació textual i interpretativa la que ha preparat Josep Batalla del *Desconhort* i del *Cant de Ramon* (núm. 12), com a primícia d'un nou segell editorial anomenat Obrador Edendum. L'editor, bo i partint d'edicions anteriors, revisa i regularitza el text de les obres, l'anota i hi afegeix fins i tot un apartat crític; el resultat, si tenim en compte la completa introducció que acompanya el volum, és notable. Només és de doldre que per un error de compaginació, al segon dels poemes publicats li faltin les dues darreres estrofes (error que el lector pot esmenar a la web de l'editorial, on s'ofereix la pàgina que falta al llibre).

En el capítol de traduccions d'obres lul·lianes a altres llengües són dignes d'esment les de l'*Art breu* a l'espanyol (núm. 11), a càrrec de Josep E. Rubio, amb una acurada introducció i anotació del text, i de la mateixa obra a l'italià (núm. 6), la primera que es fa a aquest idioma, a càrrec de l'abans esmentada Marta M. Romano. També és la primera a l'italià la traducció de la *Doctrina pueril* (núm. 8), que inaugura una col·lecció de textos pedagògics, a cura d'Anna Baggiani i Anna Maria Saludes, millorable en les informacions complementàries que haurien d'acompanyar el text. I finalment cal encara fer esment de l'aparició d'una reedició de la traducció francesa de 271 versicles del *Llibre d'amic e amat* que va fer Max Jacob al 1919, ara amb l'afegit d'illustracions d'Apelles Fenosa (núm. 9); el llibre, veritablement esplèndid en el seu aspecte material, conté un prefaci de Bertrand Tillier que explica les circumstàncies en què es va produir tant la traducció com les il·lustracions; tanmateix, la «Notice biographique sur le bienheureux Raymond Lulle» de Jacob i Barrau, que reproduïx els tòpics lul·lians més tronats, manca incomprendiblement d'una actualització o almenys d'un advertiment al lector no especialista.

Pel que fa als estudis lul·lians més destacats cal subratllar els treballs de Roger Friedlein (núms. 3 i 4) sobre la forma literària del diàleg en l'obra de Llull i en el lul·lisme ibèric medieval. Es tracta d'una recerca de gran volada, que situa la qüestió en el context extens del gènere a l'antiguitat i a l'edat mitjana, que estableix un corpus d'obres de Llull on el diàleg és un element vertebrador essencial i que desenvolupa una anàlisi dels textos minuciosa i plena de novetats.

Llargament esperada ha estat l'aparició del primer tom de *La Ciència en la Història dels Països Catalans*, que per això conté alguns desfasaments bibliogrà-

ficis que són de lamentar. Comprèn el període que va de la presència àrab al renaixement; la segona part del volum, intitolada *El temps de les universitats i l'escolàstica*, conté un capítol dedicat a *La ciència a l'obra de Ramon Llull*, a cura de Lola Badia (núm. 1). L'autora hi explica la funció de l'Art com a principi d'ordenació de totes les ciències; espigola en cinc obres lul·lianes els deutes que té el sistema del beat amb els coneixements científics bàsics que li són precedents; se centra en l'anàlisi de les quatre monografies que dedica Llull a la medicina i del *Tractat d'astronomia*, sense descuidar la presència esparsa de dades matemàtiques i tècniques en moltes altres obres lul·lianes (com per exemple, la teoria de la votació, la geometria o els instruments de mesura de l'espai i del temps); i finalment fa una breu referència a la posteritat del sistema científic lul·lià. Cal tenir en compte, però, que el volum conté altres capítols d'interès per als estudis lul·lians: *L'ús del català en els textos científics durant la baixa edat mitjana i el primer renaixement*, de Lluís Cifuentes; *Les universitats*, de Jon Arrizabalaga; *Arnau de Vilanova*, de M. R. McVaugh, i *Per una història de l'alquímia a la Catalunya medieval*, de Michela Pereira.

Clourem aquest repàs a la bibliografia lul·liana dels anys 2003-2004 amb tres reedicions significatives. La primera la de l'assaig ja clàssic (1944) de Miquel Batllori sobre el lul·lisme a Itàlia, ara en traducció italiana (núm. 2), primera publicació del Centro Italiano di Lullismo; la versió va acompanyada de dos capítols que pretenen posar al dia el treball de Batllori, *El lul·lisme a Itàlia* de Francesco Santi i *Lullismo e alchimia* de Michela Pereira. La segona, una reimpressió en la sèrie *Variorum* de disset treballs de Jocelyn Hillgarth, dels quals dotze de lul·lians ben coneguts pels especialistes i ara d'accés més còmode (núm. 5). En darrer lloc, la reunió dels treballs de catalogació dels fons bibliogràfics lul·lians de Mallorca i d'algunes biblioteques espanyoles que va dur a terme Llorenç Pérez i que va publicar en diversos lliuraments a la revista «Estudios lulianos» entre els anys 1958 i 1973; és el volum 4 de la «Col·lecció Blaquerua» de la Universitat de Barcelona i de la Universitat de les Illes Balears, que es completa amb índexs de noms propis, obres lul·lianes i íncipits que permeten recuperar la rica informació continguda en els catàlegs de Pérez.

ALBERT SOLER

La poètica del diàleg medieval i renaixentista. La ubicació de Llull i de Metge en aquest context

HEMPFER, Klaus W. (ed.): *Poetik des Dialogs. Aktuelle Theorie und rinascimentales Selbstverständnis*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2004.

FRIEDLEIN, Roger: *Der Dialog bei Ramon Llull. Literarische Gestaltung als apologetische Strategie*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2004.

El diàleg literari és una forma clàssica que assoleix el seu grau més elevat de difusió i de sofisticació durant el Renaixement. Aleshores, just quan els usos dialògics són més complexos, el gènere adquireix consistència teòrica i aconsegueix trobar el seu lloc en la tipologia aristotèlica.

Des del treball ja tan llunyà, i no solament per qüestions cronològiques, de Rudolf Hirzel, *Der Dialog. Ein literarhistorischer Versuch* (1895), l'obra que per primer cop estructura científicament el gènere, les monografies han proliferat, però massa sovint amb un to purament descriptiu o, si més no, sense extreure de l'anàlisi dels textos cap conclusió sobre els trets distintius del gènere, sense traçar la poètica del diàleg.

A l'Institut de filologia romànica de la Freie Universität de Berlín i al redós del professor Klaus W. Hempfer s'articula un projecte d'investigació sobre «Performativität und episteme: Die Dialogisierung des theoretischen Diskurses in der Renaissance», que, en canvi, s'interroga decididament sobre l'essència del gènere i sobre la seva significació. L'equip de recerca berlinès, responsable dels dos volums dialògics publicats el 2004, demostra que, si se'ls sap fer les preguntes adequades, els textos les responen perfectament.

El volum coordinat per Klaus W. Hempfer, *Poetik des Dialogs. Aktuelle Theorie und rinascimentales Selbstverständnis*, articula cinc treballs, els dos primers sobre el concepte de diàleg (a cura de K. W. Hempfer i B. Häsner) i els tres següents sobre tres diàlegs concrets (a cura de R. Friedlein, B. Häsner i A. Lozar).

A *Die Poetik des Dialogs im Cinquecento und die neuere Dialogtheorie: zum historischen Fundament aktueller Theorie* (ps. 67-96) el professor Hempfer parteix dels tractats teòrics sobre el diàleg de la segona meitat del segle XVI (Sigonio, Castelvetro, Speroni, Tasso), no per estudiar la construcció d'una teoria sobre el diàleg durant el Renaixement ni els conceptes teòrics que articulaven aquests filòlegs italians (aspectes sobre els quals tenim ja bons estudis), sinó per trobar en aquests conceptes una clau de lectura dels diàlegs cinccentistes i, en darrer terme, una resposta a les preguntes que es formula l'actual teoria de la literatura sobre la identitat del gènere. El fet que Speroni i Tasso siguin al mateix temps teòrics i creadors de diàlegs avala, com apunta Hempfer, l'operació, però, en qualsevol cas, al marge de la duplictat de papers d'Speroni i de Tasso, el fet és que tots aquests tractats plantegen qüestions encara obertes sobre l'ús i el sentit del gènere i, doncs, la utilitat de la maniobra hempferiana és del tot evident.

Hempfer comença plantejant el caràcter híbrid del diàleg com a tret distintiu del gènere, a mig camí entre la poètica i la dialèctica, com volia Torquato Tasso, tot i que des de l'òptica actual possiblement faria més sentit substituir la dialèctica per la retòrica. Aquest caràcter híbrid explica també la dificultat dels teòrics renaixentistes per situar el gènere en la tipologia aristotèlica, excessivament centrada en la imitació de les accions (pròpia de la tragèdia, la comèdia i l'èpica). La solució de Sigonio i de Tasso acabarà essent definir un nou objecte d'imitació, la imitació de les reflexions, en un procés similar al que s'esdevé en la lírica, també amb dificultats per entrar en els esquemes aristotèlics, raó per la qual Vincenzo

Maggi i Pomponio Torelli proposen un altre objecte d'imitació, la dels afectes o de les emocions.

La imitació de raonaments, els diversos tipus d'estructura argumentativa, l'encadenament d'opinions, el poliperspectivisme, la connexió entre oralitat i escriptura, les propietats dels caràcters, la versemblança de la ficció o la pretesa transcripció d'una conversa real són qüestions que els tractats cinccentistes ja plantegen i a través dels quals Hempfer pot reconstruir amb eficàcia un codi d'escriptura consolidat durant el segle XVI i de descodificació no sempre evident. En aquest sentit, en la polèmica entre Alfonso de Valdés i Baldesar Castiglione arran de la publicació del *Diálogo de las cosas ocurridas en Roma*, la posició de Castiglione, tot i tractar-se d'un escriptor de diàlegs, sembla encara poc elaborada. Castiglione retreu a Valdés: «ma voi non siete tanto cauto nello scrivere, che non si conosca qual è la persona del dialogo la cui sentenza voi approvate e quella a cui fate dire mille semplicità, acciò che più facilmente sia redarguita; e vedessi che le opinioni di Lattanzio sono le vostre, e voi siete Lattanzio, e perciò non sarà inconveniente da qui indietro mutarvi nome e chiamarvi Lattanzio». Corria el 1527, trenta-cinc anys més tard els filòlegs neoaristotèlics van començar a donar més complexitat a la qüestió i, per això mateix, ens són força més útils que no aquests retrets per establir una poètica del gènere.

Però tot i l'interès d'aquesta operació, la teoria literària actual necessàriament ha de reformular els conceptes dels tractats neoaristotèlics i oferir una nova visió epistemològica del gènere. Aquest és l'objectiu del treball de Bernd Häsner, *Der Dialog: Strukturelemente einer Gattung zwischen Fiktion und Theoriebildung* (ps. 13-65). De la mateixa manera que la teoria de la novel·la s'interroga sobre la narrativitat i la teoria del teatre sobre el que converteix en dramàtic un text, la poètica del diàleg s'ha de plantejar quines són les marques de la dialogicitat.

Häsner defineix pragmàticament aquesta especificitat en tant que gènere argumentatiu i en tant que gènere representatiu, fixa els graus de ficcionalitat i el seu sentit, estableix les tres formes que pot adquirir un diàleg (l'escriptura dramàtica, narrativa i paratextual) i planteja la diversitat de relacions argumentatives entre els interlocutors en termes de relacions horitzontals (diversitat d'opinions entre iguals) o verticals (jerarquia d'opinions subordinades a un dogma inapel·lable). Reperent la polèmica entre Castiglione i Valdés, Häsner demostra que el sentit final d'un diàleg no pot ser en la posició d'un dels interlocutors sinó que el conjunt de microproposicions dels diversos interlocutors d'un diàleg acaben articulant una macroproposició final. Aquesta macroproposició no l'articula un únic interlocutor sinó el text en el seu conjunt i no té per destinatari un personatge de ficció sinó el lector, és a dir planteja el que anomena la «Makropropositionalen Komplexität» dels diàlegs renaixentistes en termes força més complexos que els clàssics i valuosos estudis d'Eva Kushner (recentment aplegats al volum *Le Dialogue à la Renaissance. Histoire et poétique*, Ginebra, Droz, 2004). Potser convé afegir que la bibliografia espanyola sobre el gènere no és tinguda en compte en aquest treball, de la mateixa manera que la bibliografia alemanya sol escassejar en els

estudis espanyols; amb tot, en aquest cas concret, crec que dos treballs d'Ana Vian Herrero haurien d'haver estat presos en consideració: *La ficción conversacional en el diálogo renacentista*, «Edad de oro», núm. 7 (1988), ps. 173-186 i *Interlocución y estructura de la argumentación en el diálogo: algunos caminos para una poética del género*, «Críticón», núm. 81-82 (2001), ps. 157-190.

Si els treballs de Hempfer i Häsner posen en relació la pràctica dialògica amb la teoria literària que la fonamenta i l'explica, els altres tres articles del volum se centren en l'anàlisi concreta de tres diàlegs. El mateix Häsner estudia el *Cataneo overo de le conclusioni amorose* (1590-1591) de Torquato Tasso, bona aplicació pràctica de la teoria dialògica que tant Tasso com Häsner han articulat, a *Mündlichkeit und Schriftlichkeit in Tassos Cataneo overo de le conclusioni amorose: Die Welt im Text- der Text als Welt* (ps. 131-160). Angelika Lozar analitza el *Colloquium heptaplomeres de rerum sublimium arcanis abditis* (1588) de Jean Bodin, que va circular manuscrit per defugir els controls inquisitorials, a *Colloquium heptaplomeres Möglichkeiten und Grenzen des usus disputandi* (ps. 161-191). Es tracta d'un diàleg en què els representants de les diverses religions no arriben a cap conclusió i que es pot interpretar com un cant a la tolerància religiosa. Lozar considera que és també una demostració que el diàleg de factura humanística ha arribat a una aporia històrica.

El treball de Roger Friedlein, *Bernat Metges Lo Somni (1398): Die Konkurrenz der Erkenntnisweisen zwischen scholastischem und humanistischem Dialogmodell* (ps. 97-130) se les ha amb un altre model dialògic, el tardomedieval, entre la escolàstica i l'humanisme. Si per a Hirzel (1895) a l'edat mitjana el diàleg dormia profundament, en letargia tot esperant el desvetllament renaixentista, creacions com la de Metge i estudis com el de Friedlein demostren que el somni no era tan profund. Tanmateix, Tasso o Bodin estaven en contacte amb la teoria i la pràctica dialògica renaixentista i accedien directament als diversos models del diàleg clàssic grecollatí, mentre que Bernat Metge partia d'altres referents. Friedlein situa en la família textual de *Lo somni* el *Dialogus ad Petrum Paulum Histrum* de Leonardo Bruni, el *De vita felici* de Juan de Lucena (adaptació del *De humanae vitae felicitate* de Bartolomeo Facio) o el *Liber dialogorum* d'Alfonso Ortiz, diàlegs que d'alguna manera estan en contacte amb el *Secretum* de Petrarca i, en canvi, marca distàncies amb el model boecià, tant en el plantejament com en la intenció, fet especialment remarcable atès que Boeci és una de les fonts de *Lo somni*.

Friedlein estableix un model de diàleg humanístic ideal, que seria aquell que manté una estructura conversacional (la mimesi d'una conversa real), inclou personatges coetanis com a interlocutors en un marc dialògic impregnat per la versemblança (*Lo somni* s'hi vincularia pel fet que actuen com a interlocutors Metge i el rei Joan, personatges històrics, i que en la ficció conversacional es presta particular atenció a gestes i accions) i articula una polifonia d'opinions sense arribar a una conclusió definitiva, enfront de la univocitat ideològica dels models més tradicionals (en termes de Metge, l'oposició entre «opinió» i «ciència certa»).

El *Somnium Scipionis* de Macrobi permet entendre que el somni no implica poca credibilitat, sinó just el contrari, és expressió de la revelació de la veritat, però en el cas de *Lo somni*, d'una veritat complexa, expressada amb complexitat. Friedlein focalitza l'atenció en la calculada ambigüitat de les formulacions de Bernat i en el desacord essencial en les jerarquies de valor dels personatges, és a dir en el qüestionament d'una única font de veritat. La importància d'un Bernat que, malgrat les imprecacions de Tirèsies, no afluixa i vol morir amb la seva «opinió». Des d'aquesta perspectiva, una lectura de *Lo somni* en clau de conversió cristiana resulta clarament simplificadora.

En darrer terme, a través de la història del diàleg, Friedlein aporta noves dades al debat sobre la tardor medieval catalana. Del seu article se'n pot inferir que la mitificació que havia convertit *Lo somni* en peça estel·lar de l'humanisme català és hores d'ara insostenible, però Friedlein insisteix en el fet que tampoc no cal exagerar el pes tradicional de l'obra. La seva exemplaritat és, si més no, complexa. Res a veure amb el model lulllià. Metge participa tant del model dialògic medieval com de l'humanístic i, des d'aquesta òptica, és interpretat com un fenomen de transició epocal.

Roger Friedlein va aplicar aquest model analític al corpus lulllià en la seva tesi doctoral llegida a la Freie Universität de Berlín el febrer de 2001, ara revisada i actualitzada al volum *Der Dialog bei Ramon Llull. Literarische Gestaltung als apologetische Strategie*. L'estudi dels codis inherents al diàleg medieval i a la seva rendibilitat per a la comprensió de l'obra de Llull són les dues aportacions essencials que singularitzen aquest sòlid estudi.

Fet i fet, tret de les dues grans obres narratives lullianes, el *Fèlix* i el *Blaquerna*, i de textos amb marques ficcionals molt rellevants, com el *Llibre de l'orde de cavalleria*, el *Llibre del gentil* o la poesia lírica, les aproximacions a l'obra de Llull massa sovint han desatès l'estructuració literària i s'han centrat exclusivament en els continguts que vehicula, com si fossin tractats. L'estudi de Roger Friedlein, en canvi, ja des del subtítol, aclareix que es fonamenta en l'articulació literària, però no al marge del seu contingut, sinó com a únic element que permet entendre'n el sentit. La forma dialògica esdevé en aquest sentit paradigmàtica. Friedlein aporta un corpus de vint-i-cinc textos lullians que poden llegir-se com a diàlegs, amb la qual cosa es converteix en el gènere narratiu per excel·lència de l'obra de Ramon Llull.

El primer capítol (ps. 1-58) assoleix la funció introductòria que el seu títol promet. Friedlein planteja el concepte de diàleg a l'edat mitjana i la manera d'aplicar-lo a l'obra de Llull. El problema rau en el fet que el concepte clàssic de diàleg, el que reprenen i actualitzen els humanistes durant el Renaixement, no és actiu durant els temps mitjos, o és aplicable a molts pocs textos. Per contra, optar per un concepte extraordinàriament lax del diàleg és igualment perillós, es pot aplicar conceptualment com a sinònim de bona disposició, d'actitud dialogant, essencial en la teologia missionera, o, des d'una òptica més formalista, podria comprendre una amplíssima varietat de textos: la tenzó o els jocs partits trobado-

rescos, els textos de narrativa satírica, les espesses reflexions dels pares de l'Església o fins i tot la producció dramàtica. Sembla clar que cap dels dos criteris no fa sentit. Friedlein pren una altra opció. Desenvolupa un seguit de conceptes d'anàlisi textual que ja existien a l'edat mitjana per construir un model de diàleg.

Per a Friedlein el diàleg és un text unitari, que articula una mínima trama de ficció, construïda a partir dels parlaments dels diversos interlocutors, i centrada en l'argumentació d'un discurs teòric de temàtica doctrinal. El diàleg ha de contenir necessàriament el discurs del personatge (*genus dramaticum*) i hi pot haver discurs auctorial (*genus enarrativum*). La presència dels personatges comporta l'existència d'un marc espacial per on circulen els interlocutors i una mínima narrativa, de manera que s'exclouen del concepte de diàleg les *quaestiones* escolàstiques. El diàleg és també un gènere argumentatiu, reflexiu, sense aquest component caldria parlar de narracions en forma de diàleg però no de diàlegs pròpiament dits. Igualment, és consubstancial al diàleg la temàtica seriosa, és a dir, articula «doctrina» i no la seva oposició «nugae», de manera que s'exclouen del concepte de diàleg les tenzós trobadoresques, dedicades a qüestions d'amor. Tant se val si és en vers o en prosa. Val a recordar que serà Tasso qui, recuperant el model clàssic, fixarà categòricament que «ne gli convieni ancora il verso, come hanno detto, ma la prosa; perciò che la prosa è parlar conveniente a lo speculativo ed a l'uomo civile, il qual ragion degli uffici e delle virtù. E i sillogismi e l'induzioni e gli entimenti e gli esempi non potrebbono esser convenevolmente fatti in versi». No era aquest el model medieval.

Aquest feix de trets característics del diàleg medieval serveix per constituir el corpus de textos de Llull susceptibles de ser analitzats com a diàlegs. Un cop fixat el corpus, Friedlein destaca un conjunt d'elements que diferencien el model de diàleg lul·lià: a nivell estructural, la minuciositat i simetria amb què estan organitzats, en funció de l'Art; a nivell ficcional, el seu caràcter antimimètic, ja que en tant que interlocutors hi sovintegen conceptes abstractes personificats i personatges amb noms genèrics.

Els capítols següents il·lustren a bastament la rendibilitat d'aquest model per a la comprensió de les obres més rellevants del corpus: el *Llibre del gentil i dels tres savis* (ps. 59-98), el *Liber Tartari* (ps. 99-138), *Lo Desconhort*, la *Consolatio venetorum* i altres textos en què l'autor apareix com a personatge (ps. 139-204), les *Oracions i contemplacions de l'enteniment* (ps. 205-221) i la *Disputatio Fidei et Intellectus* (ps. 223-242).

Friedlein situa el *Llibre del gentil i dels tres savis* en el marc de les iniciatives missioneres de les ordes mendicants. El motiu de la reunió de savis remet a la literatura sapiencial de tradició oriental i, en aquest sentit, més que una polèmica religiosa, el text s'autoproclama una recerca de la saviesa. El text està altament estructurat, a diferència dels diàlegs renaixentistes que fingeixen ser converses espontànies. Els personatges són de factura idèntica i estan dibuixats de manera essencialista. A partir d'aquestes constatacions dialògiques, Friedlein infereix que el text només pretén ser una recerca equitativa de la veritat, perquè, si posem en re-

lació les argumentacions dels savis amb el context situacional, la posició del musulmà i del jueu queden menysvalorades. En el cas del musulmà per l'exaltació dels delits sensuals al paradís, quan el context narratiu deixa clar que els delits sensuals només condueixen a la infelicitat. En el cas del jueu per situar les històries vetotesamentàries al centre de les seves argumentacions, quan el context narratiu deixa clar que el que compta no és la història contingent, sinó l'abstracció universalista. El context narratiu no és, per tant, una escorça anecdòtica amb funcions decoratives, sinó que és part de la seva saba, essencial per a la construcció del sentit.

El *Liber Tartari*, en canvi, és un diàleg de reivindicacions polítiques que se situa en el marc de les relacions d'Europa amb els mongols. Friedlein destaca l'estructura numèrica del diàleg. La primera part dedicada a la comprovació de la Trinitat i la segona de l'Encarnació. Tant el nivell narratiu com l'argumentatiu estan impregnats d'estructures trinàries. La conversa entre l'ermità Blaquerna i el mongol té lloc en un marc situacional d'estructura trinària. Per tant, un cop més el context narratiu és l'encarregat de confirmar la posició de Blaquerna, que argumenta a favor de la Trinitat. Friedlein remarca també que el text té forma de «mise en abyme» literària perquè el *Liber Tartari* apareix com a llibre acabat en el marc narratiu del diàleg quan el mongol en lliura un exemplar al papa.

Friedlein interpreta la *Disputatio Fidei et Intellectus* com un text poetològic. Fides i Intellectus discuteixen en la primera part a la manera de les *altercationes*, utilitzant exemples històrics, però arriben a un atzucac argumentatiu i canvien de mètode. La segona part segueix el model de la *quaestio* escolàstica. Davant d'un ermità que actua de jutge, Fides arriba a la conclusió que les argumentacions d'Intellectus són superiors. La victòria d'Intellectus és, per tant, també una victòria del mètode disputatiu per damunt de la discussió lliure, de la *quaestio* per damunt del debat.

Tot i la seva brevetat, el capítol final del volum, *Der Llullsche Dialog als Modell* (ps. 243-258) em sembla un òptim colofó i una esplèndida porta oberta a futurs treballs. Si l'obra de Llull ha estat poc estudiada des de l'òptica literària, l'estudi del lullisme ha tingut com a únic eix vertebrador els continguts, és més s'ha definit com l'influx doctrinal del pensament de Ramon Llull, al marge de la seva articulació literària. Friedlein, en canvi, partint de la forma, retroba el model de diàleg de Llull en el *Llibre de Benedicta tu in mulieribus* (1335), d'autor anònim; el *Liber de conceptu virginali* (1395) atribuït a Ramon Astruc de Cortielles; la *Cuestión entre Gonzalo Morante y Juan Rogel* (anterior a 1407), també anònima, i el *Livro da Corte Imperial*, igualment anònim.

En aquests casos la filiació lulliana de les obres no ve determinada solament per la familiaritat dels seus autors amb l'Art o per la reproducció de passatges sencers de l'obra de Llull, sinó pel tipus de personatges, pel marc narratiu, per l'estructuració i pels processos argumentatius d'aquests diàlegs, que remetien a l'ús formal del diàleg per part de Llull. Friedlein estableix bàsicament tres elements característics d'aquest model: la hipèrtròfia de l'ordre (el *Llibre del gentil* n'és exemple emblemàtic), l'existència de personatges essencialitzats i no individualitzats

(«antimimètics») i, a nivell argumentatiu, l'apologia cristiana a través de l'Art. Sens dubte la capacitat de detectar aquest model en la tradició del lullisme peninsular reforça els plantejaments de Friedlein. La tradició marcadament comparatista de la filologia romànica alemanya afavoreix sens dubte aquesta intertextualitat.

Tanquen el volum tres apèndixs, amb una descripció detallada de les diverses obres que formen el corpus lullià examinat (ps. 259-286), l'edició de la *Consolatio Venetorum* (ps. 287-312) i la reproducció de les il·lustracions del *Llibre del gentil i dels tres savis* (ps. 313-317).

Que aquests volums no solament conceptualitzin els trets característics del diàleg medieval i del renaixentista, sinó que els plantejaments teòrics sobre el diàleg medieval i renaixentista s'apliquin a la comprensió de textos literaris catalans és, sens dubte, tot un luxe. Ara només caldria esperar que, almenys el volum de Friedlein, pugui tenir ben aviat una versió en català.

JOSEP SOLERVICENS

Relacions francoespanyoles

GINÉ, M. i DOMÍNGUEZ, Y. (eds.): *Prensa hispànica i literatura francesa al segle XIX. Petites i grans ciutats / Prensa hispànica y literatura francesa en el siglo XIX. Pequeñas y grandes ciudades*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2004.

El volum que comentem, que conté un compendi d'articles que giren a l'entorn de la presència de la vida literària i cultural francesa a Espanya, atesta una vegada més el moment de plenitud de què gaudia la premsa al segle XIX. L'auge que experimentà la producció de diaris i revistes, dins *Prensa hispànica i literatura francesa al segle XIX. Petites i grans ciutats*, és contemplat en els dos espais geogràfics que el títol indica: en una petita ciutat, Lleida, i en dos grans centres, Madrid i Barcelona. La particularitat de l'estudi és que se centra en un aspecte molt concret: la literatura. Així, en resulta evident un interès creixent per la literatura francesa si atenem a la seva profusa presència en les pàgines de la premsa periòdica hispànica del segle XIX.

El volum, tot donant compte d'algunes peculiaritats de la vida espanyola al XIX, s'ocupa amb preferència de la vida lleidatana. Els diferents articles deixen entreveure tot d'elements per a una veritable història de la mentalitat de l'època. A primer cop d'ull podria semblar un llibre sobre l'impacte de la literatura francesa, però aquest estudi és força més que això: ofereix una visió detallada i precisa del que es «coïa», a Lleida, i a la resta de l'Estat.

El llibre s'organitza en dues parts: una primera part referent a la literatura francesa en la premsa hispànica, i una segona en què se n'estudia la presència en la premsa lleidatana.

«Minerva» (Madrid, 1805-1808), «El Vapor» (Barcelona, 1833-1836), «El Artista» (Madrid, 1835-1836), «Semanario Pintoresco Español» (Madrid, 1836-1857), «Revista de Gerona» (Girona, 1876-1895) i «La España Moderna» (Madrid, 1889-1914), són les publicacions que s'emmarquen en la primera part. Totes sis publicacions són exponent que la vinculació entre la premsa espanyola i la literatura francesa és deguda a la introducció del moviment romàntic francès a Espanya.

«Minerva», publicada en els primers anys del segle XIX, encara adopta una tendència neoclassicitzant. Els articles, els anuncis sobre l'aparició de noves publicacions i les necrològiques (tots tres apartats referents a autors i obres francesos) constaten aquest ascendent clàssic. Una actitud com aquesta només s'explica pel contacte reiterat amb al món cultural francès, on encara era vigent la tendència neoclàssica.

«El Vapor» adopta una ideologia més liberal, tot i que moderada. L'estudi inclou un llistat dels seixanta-nou articles dedicats als literats francesos apareguts en els quatre anys de la publicació. A banda d'aquest llistat, noms com els de Chateaubriand, Rousseau, Dumas o Hugo són prodigats en aquest periòdic.

Es pot dir que «El Artista» és «la revista» del romanticisme francès dins Espanya; la seva publicació representà un element determinant pel que fa a l'adhesió al romanticisme i l'exportació de les seves idees. La presència o l'omissió d'unes o altres obres n'és del tot conscient.

El «Semanario Pintoresco Español» va contribuir sobretot a la difusió de nous models literaris. Les referències a la novel·la i als novel·listes francesos sempre hi són presents, però la ideologia del director de torn —cal tenir en compte que es va publicar durant vint-i-dos anys— fa variar, entre d'altres qüestions, la inclinació de les referències (en forma d'articles, traduccions, etc.) dedicades a autors i obres francesos. Quan s'adopta una línia més progressista, s'ofereixen els principals trets de què hauria de constar la novel·la contemporània espanyola prenent com a model la novel·la francesa. Aquesta funció didàctica, sovint, es presenta en traduccions de Sue, Dumas, Sand o Balzac, les quals provocaran nombroses noves creacions de novel·les i contes i posteriors publicacions amb autoria espanyola dins el «Semanario».

Les obres de creació (ens referim tant a traduccions de peces pertanyents a la literatura francesa com a originals espanyols) protagonitzen bona part dels articles periodístics que tenen cabuda dins «La España Moderna». La recensió està configurada per dos tipus de crítics: per una banda, els mateixos literats espanyols qui, a més de confegir les seves particulars publicacions també practicaven la crítica referent a la literatura francesa; i, de altra, la crítica especialitzada pròpiament.

Ja hem dit que també formen part d'aquesta publicació les traduccions. Cal ressaltar que tot sovint no s'esmenta el nom de l'autor del text original. En aquesta línia, també es constata el fet d'incloure més o menys modificacions respecte al text original en la versió traduïda, aspecte del qual no se'n dóna compte en cap moment. El gènere literari predominant és la narrativa breu. També conformen una secció en el periòdic els articles que comparen les literatures de banda i banda dels Pirineus.

L'autora del capítol, Concepción Palacios, afirma que «los autores galos se convierten en un modelo a seguir, en faros permanentes de la propia creación española».

La «Revista de Gerona» s'allunya una mica d'allò que s'ha referenciat fins al moment. Se'n pot remarcar la informació sobre la visita de Frederic Mistral en terres gironines el 1868: en donava notícia Enric Claudi Girbal (director de la «Revista» des del setembre de 1876 fins el desembre de 1895). La intenció d'aquesta notícia no és altra que avalar la traducció de l'autobiografia de Mistral i algunes de les seves composicions poètiques, que s'inclouen en la revista en qüestió.

A la vista de la primera part del llibre, es constata una vegada més com el món cultural francès és totalment visible en l'àmbit mediàtic espanyol per antonomàsia al segle XIX, la premsa. El cas lleidatà no n'és una excepció. Partint del corpus constituït per tots els diaris apareguts a Lleida al llarg del segle XIX, a grans trets, i a mena de sumari, es pot establir una divisió de l'evolució de la premsa lleidatana en tres períodes. Al primer, de 1800 a 1850, s'observa un tipus de premsa molt efímera i molt marcada políticament. Del segon període, més breu, de 1850 a 1865, en el qual l'aparició de noves publicacions es veu més restringida, és remarcable el caràcter cultural que adopta la premsa. I fóra visible un tercer període, de 1865 a 1900, molt prolífic, en què la varietat de publicacions és força considerable, amb tendències força diverses. És ara que els avenços tècnics obren el camí a una premsa més moderna, adaptada als models europeus, professionalitzada, més informativa —no tant partidista com fins al moment.

Els estudis que engloben aquesta segona part del llibre segueixen dues línies d'estudi. Per una banda, hi ha una sèrie d'articles que fan referència a aspectes diversos, per exemple la publicitat, o més genèrics, el tractament de la literatura o la presència de la cultura francesa en la premsa lleidatana (*Presències literàries franceses a la premsa de Lleida (1896-1899)*, per Yolanda Domínguez). D'altra banda, es compta amb una sèrie d'articles dedicats a personatges concrets: Paul Arène (*Paul Arène dans El País: moeurs et espace transforment l'écrivain*, per Teresa Bonastre), Théodore de Banville (*Los cuentos de Banville. Adaptación del mundo de la intimidad*, per M. Àngels Julià), François Coppée (*F. Coppée. Le monde des déshérités dans la presse de Lérida*, per Concepció Canut), Alphonse Daudet (i família) (*Els Daudet en la premsa de Lleida (1889-1899)*, per Àngels Ribes), Catulle Mendès (*Mendès o la transformació dels ideals parnassians*, per Marta Santandreu), Guy de Maupassant i Émile Zola (*Maupassant y Zola en la premsa leridana*, per Yolanda Domínguez) i André Théuriet (*A. Théuriet, un autor costumbrista de moda. Textos y traducción en la premsa leridana*, per Iolanda Niubó i Xavier Burrial). Dins els articles monogràfics dedicats a personatges determinats, s'inclou una breu introducció que recull la vida personal i professional de la figura en qüestió. Els autors a què es fa referència són presents en les publicacions de Lleida gràcies a les traduccions que en contenen dos diaris: «El País», pel que fa a nombre de publicacions, més significatiu, i «El Pallaresa». El gènere literari cultivat a França i que majoritàriament arriba a Lleida és el conte o la narrativa breu. Aquests articles destaquen els ajustaments o les adaptacions que ofe-

ria la versió traduïda respecte de l'original. Són sempre obres adaptades al context i gust del país receptor. Arran de la comparació entre l'obra original i l'obra traduïda s'entreveuen diferències quant a supressions, modificacions o afegits, de diversa índole, generats per l'adequació als cànons estilístics de l'època (en funció del destinatari a qui es dirigia) o pel fet d'ajustar el text a l'espai físic que havia d'ocupar dins l'exemplar.

La publicitat (*La publicidad en los anuncios de prensa: El País a fines del siglo XIX*, per Rosa M. Mateu) és un clar exponent de les particularitats pròpies del moment històric i cultural en el qual s'efectuen. Per tractar aquesta faceta de la premsa, dins el territori lleidatà del segle XIX, s'agafa com a punt de partida «El País», del qual s'extreu un corpus de 100 anuncis apareguts entre el 1897 i 1899. Com s'ha avançat, una anàlisi dels diferents aspectes que concerneixen els elements anunciats, que són llocs, botigues o carrers, permeten fer-se una idea de l'ambient social, cultural i històric que es respirava a la ciutat. Els diferents tòpics, creences o suposicions que inclouen els anuncis no deixen de ser una mena de transcripció escrita de les peculiaritats i manera de fer i pensar de la vida lleidatana.

El paper que desenvolupen els periodistes respecte de la tipologia de les traduccions també és present en el llibre. Ho tracta Jesús Cantera (*Periodistas hoy marginales. Niveles de lengua en la traducción*).

Com ja s'ha indicat, la cultura i, particularment, la literatura franceses són un objectiu significatiu dels abordats en el llibre. Per exemple, es contempla un llistat de 24 diaris lleidatans (*Diaris lleidatans (s. XIX) amb objectius programàtics literaris*, per Marta Giné) que inclouen al·lusions a la cultura, a la civilització i a la història de França i, sobretot d'ençà 1889, també a la literatura d'aquest país. Resulta comprovat, doncs, com també Lleida, des d'un punt de vista cultural almenys, s'emmiralla en l'àmbit francès i el seu estil.

Les informacions del país veí que es projecten en la premsa entre el 1860 i 1890 engloben, bàsicament, tres tipus d'informacions: diferents aspectes de la política francesa, nombroses consideracions culturals i, també, referències a anècdotes i curiositats de la vida quotidiana, algunes de les quals funcionen, segons Fernan Giné (*Crónica cultural francesa en la prensa de Lleida (1860-1890)*), com a *divertimento* per al lector i, d'altres, com una mena de paràbola de la vida pública a la qual fan al·lusió. És en tots aquests aspectes que França es va convertir en un punt de referència tant per als lectors lleidatans com, i en primera instància, per als editors, periodistes i col·laboradors responsables de la premsa de Lleida, a partir dels 60 del segle XIX.

Clouen el llibre dos llistats més. Un té per objectiu oferir una relació de les traduccions del francès que consten en els exemplars dels diaris lleidatans que actualment encara es conserven (*Traducciones de la literatura francesa, ordenadas por autores*, per Yolanda Domínguez i Àngels Ribes). L'altra sèrie presenta el repertori del total de referències (es tracta de 14 publicacions) a la civilització francesa en l'àmbit de la premsa lleidatana (*Referencias a la civilización francesa, ordenadas por periódicos*, per Yolanda Domínguez).

En conclusió, la successió d'articles que conformen aquest llibre mostra categòricament la vigència que va tenir, durant el segle XIX, el món francès, sobretot la seva vessant cultural, dins el món mediàtic lleidatà. La premsa de Lleida es mostra força predisposada a fer-se eco de les novetats i els èxits literaris que es produïen al país veí.

A mode de síntesi, les editores del llibre ofereixen nou punts essencials per caracteritzar la inserció i acceptació de la cultura literària francesa a la premsa lleidatana del segle XIX. En primer lloc, es compta amb una presència majoritària del gènere narratiu breu, tant a Lleida com a la resta de la premsa espanyola. D'altra banda, el fet de publicar textos traduïts del francès albira una ideologia progressista. Pel que fa a aspectes estilístics, no apareixen il·lustracions, fet habitual quan es tracta de premsa provinciana. Respecte la traducció, la majoria dels títols de les obres conserven l'original tot i que, en ocasions, es canvien per qüestions de «captació» del lector. Se solen incloure més diàlegs en el text traduït respecte l'original. En alguns casos, se separa el text en capítols, tot i no ser així en l'obra originària. Adés, en general, es tendeix a utilitzar un lèxic més popular que el text primigeni. Cal destacar que aquesta manera d'escriure va determinar el naixement d'una forma específica de narrativa breu caracteritzada per la concentració en l'expressió. Els personatges que apareixen en les peces estan poc caracteritzats; la majoria són prototips. En les traduccions hi ha força casos de supressió de descripcions, generalment a causa de les dimensions del diari receptor. També hi ha omissions quan es fa al·lusió a nocions culturals franceses que els traductors consideraven allunyades de la mentalitat receptora. Concloent, hi ha una sèrie de temes que, segons les editores, són els més freqüents en les publicacions que s'han estudiat; aquests són l'actualitat, temes universals com el pas del temps, o aspectes referits a la vida moral.

Hem indicat més amunt que *Premsa hispànica i literatura francesa al segle XIX. Petites i grans ciutats* comença oferint una panoràmica sobre la presència i el paper que va protagonitzar la literatura francesa en la premsa que s'emmarca en l'àmbit espanyol. Tot seguit, el motiu de referència respecte la literatura francesa deixa de ser un àmbit general i passa a dedicar-se a un territori concret, Lleida i la seva premsa.

L'empresa d'ocupar-se del món cultural a Lleida en el segle XIX consta d'alguns precedents bibliogràfics immediats a recordar. *La Renaixença a Lleida. Lluís Roca i Florejachs i Josep Pleyan de Porta* (1998), editat per Josep Borrell i Paquita Sanvicén, és un exponent que Lleida va participar en tot allò que va suposar la Renaixença, tant a nivell polític com literari i cultural. Dins *Consumo cultural en la ciudad de Lleida (1808-1874)* (2000), de Meritxell Botargues, trobem un capítol especialment dedicat al tema que tracta el nostre llibre de partida, és a dir, es fa referència a la premsa explícitament. Tanmateix, no fa al·lusions massa específiques a la literatura francesa tot i que, evidentment, se'n fa ressò. Per últim, el volum 7, dedicat al segle XIX, de la *Història de Lleida* (2003) dirigida per Manuel Lladonosa, també compta amb el corresponent apartat que parla, concretament, d'un món cultural influït per la Il·lustració i el Romanticisme.

És notori, doncs, que, tòpics a banda, a la Lleida del XIX s'observa una clara voluntat d'atenció als afers culturals. Els tres antecedents acabats de referir ho constaten: els assumptes a l'entorn de la vida cultural lleidatana, dins el període del segle XIX, han mobilitzat més d'un autor; tots quatre estudis en són una clara manifestació, i el llibre de què han tingut cura Marta Giné i Yolanda Domínguez posa l'accent en una faceta que fins el moment no havia estat tractada en detall.

LORENA IGLÉSIES

L'obra de Francesc de Borja Moll

MOLL, Francesc de B.: *Obres Completes II*, Mallorca, Editorial Moll, 2004.

Continuant la publicació de les Obres completes de Francesc de B. Moll, en surt a la llum el volum II, amb el títol general de *Mossèn Alcover i l'Obra del Diccionari*. Comprèn els títols *Un home de combat* i *Aspectes marginals d'un home de combat*, a més d'una llarga sèrie d'«Articles i conferències sobre mossèn Alcover i l'Obra del Diccionari»; és a dir, que el nou tom aplega, si no tots, la majoria dels escrits de l'autor dedicats principalment a tractar de la vida i l'obra d'aquell personatge extraordinari.

Un home de combat és el títol, ben escaient, de la biografia de mossèn Alcover que el seu deixeble i continuador publicà l'any 1962, en ocasió del primer centenari del naixement del personatge.¹

En el pròleg, l'autor diu que la seva intenció no és apologètica ni denigrativa, com ha d'esser una història feta honradament, sinó sincera i responsable. Però podem pensar, així mateix, que aquesta biografia respongué a la intenció de reivindicar la figura del personatge. Els atacs a Pompeu Fabra, a l'Institut d'Estudis Catalans i a d'altres personalitats del seu temps foren la causa d'un descrèdit d'Alcover que transcendí la seva persona i repercutí sobre la seva obra, de manera que el *Diccionari*, de vàlua innegable, fou mal mirat abans i tot de sortir a la llum. Amb el temps i gràcies a la tenacitat i habilitat extremes del seu continuador, els valors del *Diccionari* han estat reconeguts amplament; però el nom d'Alcover, trenta anys després de la seva mort, era objecte encara de recels, de sospites i de blames duríssims,² com ho ha estat durant molt de temps, potser fins avui. Record una conferència de Gabriel Ferrater sobre Pompeu Fabra, impartida a una residència d'es-

1. A les col·leccions «Les Illes d'Or» i «Raixa», de la seva editorial.

2. Així s'expressava En Jaume Vidal Alcover a l'article *La lliçó i les lliçons de mossèn Antoni M. Alcover* («Serra d'Or», XXIV, núms. 274-275 (juliol-agost), 1982).

tudians (això degué esser l'any 1968, en ocasió del centenari del seu naixement), acabada la qual, uns quants estudiants mallorquins comentàrem que, més que una conferència d'homenatge a Fabra, havia estat una conferència en contra de mossèn Alcover. Ha estat, i ho és encara, una paradoxa llastimosa que un dels personatges que més treballà per la llengua i la cultura catalanes, fins a sacrificar-hi la salut i el patrimoni, hagués de rebre aquell tracte de la posteritat.

Per a vindicar la figura d'Alcover, no li calgué, al biògraf, faltar a la sinceritat ni incórrer en irresponsabilitat. La vindicació emergeix de la veritat mateixa. Tots els mèrits allegats pel defensor són objectius. Ell mateix diu que els fets culminants exposats «foren públics en el seu temps, i encara hi ha qui els recorda i n'és testimoni» (p. 20). Qualsevol que, tenint la preparació deguda, examini l'obra d'Alcover sense deixar-se condicionar pels seus defectes personals la pot valorar amb justícia. Seria profitós que un investigador capacitat estudiàs la causa del fenomen: per què, a l'hora de jutjar l'obra d'Alcover, hi han comptat més els defectes personals que les virtuts de l'obra mateixa? No sé si trobaríem cap altre cas, no sols dins la cultura catalana, sinó dins altres d'europées, on el caràcter d'un filòleg o escriptor pesàs tant a l'hora de valorar-ne l'obra.

Però no sols respecte de l'obra; també calia fer-li justícia en la valoració de la persona. El biògraf no oculta els defectes d'Alcover ni les conseqüències que se'n derivaren; però té prou esment d'assenyalar-ne les virtuts, que els compensaren amb escreix. N'hi ha prou amb l'allegació de l'epíleg, titulat *Semblança moral i intel·lectual de mossèn Alcover*. Ho paga transcriure'n unes línies:

«En l'aspecte patriòtic, tingué sempre idees fermes i actuació resolta i abnegada. El seu patriotisme tingué per símbol la llengua i es concretà en l'obra magna del Diccionari, i a ella ho sacrificà tot: salut, vida còmoda, patrimoni i amistats. Podia haver fet «vida de canonge» —tal com vulgarment s'entén—, i preferí fer vida de treball i de lluita, de peregrinació i d'esclavatge per un ideal que el dugué a la ruïna, a la malaltia i a una mort prematura.» (p. 154.)

Un home de combat és un llibre escrit amb amor i agraïment. Aina Moll, a la biografia que va escriure del seu pare, a la qual més endavant em referiré, diu que «sense Moll, el Diccionari no hauria pres forma, i l'enorme tasca d'Alcover i de centenars de col·laboradors hauria quedat reduïda a una massa enorme de materials que potser no hauria aprofitat mai ningú (...); però sense Alcover no hi hauria hagut Diccionari... ni tan sols Moll, com a filòleg». És ben cert que l'obra principal d'Alcover no hauria arribat a port sense el seu deixeble; però també ho és que el deixeble no hauria estat el que fou sense el mestre. Aquest miracle que fou la realització del *Diccionari* no era possible amb cap dels dos sense l'altre.

Un home de combat posa de manifest una vegada més la capacitat didàctica i metòdica de l'autor. Com a la seva autobiografia, que integra el tom I d'aquesta edició d'*Obres completes*, divideix l'exposició en capítols ben ordenats, cadascun subdividit en apartats. Capítols i apartats van encapçalats amb intertítols que n'annuncien el contingut, de tal manera que una lectura de l'índex permet fer-se'n una idea cabal i localitzar-hi els passatges d'interès particular del lector. Cal agrair als

responsables de l'edició que l'índex del tom sia complet i detallat, qualitats que, si són útils sempre, més ho són en una obra d'aquesta naturalesa. L'exposició és clara i l'estil, natural i senzill, com ho són sempre en els escrits de Moll. La tècnica narrativa és àgil, de manera que el lector, sense necessitat d'una motivació especial, seguirà el text amb interès mantingut.

Aquesta no és, ben segur, una biografia completa i acabada de mossèn Alcover, ni calia que ho fos d'acord amb els objectius que perseguia. Una biografia d'estudi, més extensa, més distanciada, sense la preocupació de justificar la figura del personatge, un dia o un altre s'haurà de fer i és possible que, a partir d'una documentació encara no gaire explorada, hagi de precisar i modificar alguns punts de la que ara comentam. Fins a quin punt hi ha motiu per al recel de Vidal Alcover quan diu a l'article esmentat abans: «no em sé fiar de la imatge serena, ponderada, quasi angèlica, que dóna de Pompeu Fabra»? També caldrà revisar alguns tòpics sobre Alcover encara persistents, fins i tot entre els qui el respecten, que enterboleixen la comprensió de la seva obra. El primer és el de la seva rusticitat. Alcover era, ben segur, d'extracció pagesa i el seu llenguatge ho revela seguit seguit. Aquest tret, que segons com ho mirem es pot considerar una qualitat, distorsiona la percepció d'alguns valors literaris presents en el seu *Aplec de rondalles* i que passaran inadvertits als qui, condicionats per l'estereotip de la rustiquesa, només hi cerquen la comicitat.

Un home de combat es tanca amb dos apèndixs bibliogràfics: el primer, de textos referents a mossèn Alcover; el segon, de les obres pròpies d'ell: llibres, opuscles i articles extensos en revistes i miscel·lànies. S'hi esmenten també cinc obres inèdites.

Un dels dos complements de la biografia d'Alcover és el recull *Aspectes marginals d'un home de combat* (Mossèn Antoni M. Alcover), publicat l'any 1983 en primera edició.³ Els cinc primers capítols reproduïen articles i conferències sobre aspectes diversos d'Alcover, i els quatre darrers consisteixen en epistolaris de Pompeu Fabra, Mateu Obrador, Costa i Llobera, i del bisbe de Perpinyà Juli M. Carsalade du Pont adreçats a mossèn Alcover. El capítol 5, *Bernhard Schädel i els inicis de la lingüística catalana* conté les cartes que aquest lingüista li escriví, que per cert totes fora una són en alemany. Molts de lectors n'haurien agraïda una traducció al costat dels originals. L'altre complement és una llista llarga de textos reunits sota el títol de *Articles i conferències sobre mossèn Alcover i l'Obra del Diccionari*, de contingut molt vari: n'hi trobam de fortament polèmics, com els titulats *Filologia atrabiliària*, i altres, la majoria, d'informatius, com la sèrie *Comment a été fait le Diccionari Català-Valencià-Balear*. L'extensió i el to dels escrits també varia, donada la diversitat de les procedències.

El volum, preparat per Maria Pilar Perea, s'inicia amb un *Pròleg* de Josep Massot i Muntaner i es tanca amb un índex onomàstic. Les pàgines que ocupa la biografia *Un home de combat* reproduïen les il·lustracions de la primera edició.

3. A les Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MOLL, Francesc de B.: *El dialecte de Ciutadella (Estudi Fonètic i Lexical)*, Menorca, Edicions Nura, 2003 («Ahir i avui», núm. 45).

Com llegim en el pròleg editorial, aquest opuscle reproduïx un text escrit inicialment per a publicar-se l'any 1932 dins el volum *Miscelània Filològica dedicada a Don Antonio M^a. Alcover*. Objecte d'un repàs per part de l'autor cap als anys 70, aparegué a la revista «Randa», núm. 8 (1979). La nova edició ha tengut en compte les dues anteriors, que divergeixen molt poc una de l'altra. Amb aquesta publicació, Ciutadella, població nadiua de Francesc de B. Moll, s'uní a les celebracions que es dugueren a terme amb motiu de l'any Moll, commemoratiu del centenari del naixement del filòleg.

Com es desprèn del subtítol, el llibre és una descripció ben detallada del dialecte ciutadellenc, centrat en l'aspecte fonètic i en el lexical. La descripció, a la part relativa a la fonètica, no consisteix en un simple inventari de les particularitats d'aquell parlar, sinó una exposició sistemàtica, que comprèn els elements compartits amb la resta de Menorca, amb el mallorquí i amb el català general.

El capítol dedicat al lèxic se divideix en dues parts. A la primera, tracta separatament dels quatre elements que l'integren: el català, l'àrab, l'anglès (introduït amb les dominacions britàniques en el segle XVIII), i el conjunt d'elements forasters moderns (castellà, francès, italià). La segona part consisteix en una llista de mots ordenats alfabèticament. El caràcter obert del lèxic exigeix que la llista sia més restringida, però les comparacions amb la resta dels parlars hi són freqüents. El vocabulari comprèn els mots exclusius de Ciutadella i aquells que, essent generals, prenen en aquell parlar o bé una forma pròpia o bé un significat particular diferent del general. De cada mot, en dóna l'etimologia.

Moll era la persona ideal per a fer aquest treball perquè, al coneixement del material que li donava la seva condició de parlant nadiu, hi unia una formació d'especialista. L'obra és d'interès no sols per als qui cerquen informació específica sobre el dialecte de Ciutadella, sinó per a qualsevol que se senti atret per la Romanística o per a la Dialectologia en general.

MIRALLES I MONSERRAT, Joan: *Francesc de Borja Moll: l'home dels mots*, Mallorca, Editorial Moll, 2003.

MOLL, Aina: *Francesc de Borja Moll. La fidelitat tossuda*, Ajuntament de Palma, 2003 («Biografies de mallorquins», núm. 20).

Vat ací dues biografies aparegudes amb un mes de diferència. Més extensa i detallada, la primera, i de caire més popular, la segona. La primera es complementa amb una bibliografia bàsica, una biobibliografia i un índex onomàstic. Totes dues han seguit de prop les memòries del personatge. No s'hi podien sostreure. Miralles ho justifica així: «La raó de fonamentar la història en aquest bagatge, no és solament perquè *Els meus primers* i *Els altres quaranta anys* aporten una

gran quantitat d'informació, sinó perquè el seu autor, en Francesc de B. Moll, hi queda absolutament retratat, de manera ben precisa, gràcies al cisell formidablement afinat de la seva escriptura» (p. 8).

MIRALLES I MONSERRAT, Joan: *Francesc de B. Moll i la llengua literària*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005 («Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 24).

Tot i que la denominació de «llengua literària» ha anat cedint espai a la de «llengua estàndard», crec que tots els lectors entendran el sentit que pren en el títol del llibre que ara comentaré. De tots els qualificatius que ha rebut aquest model de llengua, el de «literària» pot resultar el més convenient per al cas, tenint en compte que l'activitat de F. de B. Moll com a gramàtic es va desplegar a una època en què la llengua catalana tenia a penes com a única manifestació formal la literatura. La seva darrera gramàtica fou publicada l'any 1968, quan la presència del català en mitjans de comunicació de masses, com ràdio i televisió, era esporàdica. És cert que, a partir de l'edició del 1975, rebé algunes correccions i afegitons que no n'alteren l'orientació general cap a l'expressió escrita.

La tasca gramatical del professor Moll anava adreçada al públic principalment mallorquí i, per extensió, al de les altres illes. Això en determinà singularment les línies generals. Per començar, aquell públic no acabava de veure clara la identitat de la llengua que parlava i que volia aprendre d'escriure. Per això, la primera aportació de Moll a l'ensenyança de la normativa s'hagué de titular *Ortografia mallorquina*, per unes raons semblants a les que decidiren que el *Diccionari* es digués *català-valencià-balear*, i no de la *Llengua Catalana* com es preveia d'un principi. Deixem ben clar que tant Alcover com Moll no negaren mai la identitat del parlar de les Illes com a llengua catalana, i les normes d'aquell quadernet eren, senzillament, les de l'Institut d'Estudis Catalans, com quedava explícit en la continuació del títol: *segons les normes de l'Institut adequada al llenguatge de totes les Balears*. Només a la gramàtica del 1968, «catalana» es fa present en el títol perquè l'autor considerà que havia arribat l'hora «de deixar ben clar en el mateix títol de l'obra allò que sempre havia quedat clarit en el text, és a dir, que el parlar de les nostres illes és purament i simplement la mateixa llengua que a tot el món científic és coneguda amb el nom de català», com explica en el *Pròleg*. Certament, l'any 1968, qualche cosa havia canviat a Mallorca.

La sensibilitat lingüística dels mallorquins era, i és encara en certs sectors, molt aguda. Si ho puc dir d'una manera aproximadament chomskiana, llur competència era molt estricta i feia que sentissin com a inacceptables, estranyes si ho preferiu, les variants, fossin de lloc, de classe social o de registre. Afegiu-hi que, tret d'excepcions, la llengua escrita no els era familiar. Justament l'obra que llegim més, potser l'única, eren les rondalles d'Alcover, escrites, com sabem, en la varietat dialectal. Les formes prescrites per la normativa no coincidien amb les úniques que consideraven pròpies.

El parlar dels mallorquins conserva molts d'elements de la llengua antiga, usats pels escriptors clàssics, medievals i moderns, però absents de les gramàtiques elaborades a Barcelona, per més que les autoritats els han anat considerant admissibles. Una gramàtica destinada als mallorquins no podia presentar com a formes preceptives només les que, essent les generals, han substituït en el català central aquelles més clàssiques i ben vives a Mallorca.

Tot plegat determinà que la gramàtica de Moll, des de la primera versió, proposàs un model de llengua literària que, partint de la normativa oficial, assumís tot allò que el parlar de Mallorca conserva de la llengua antiga. Afortunadament, el professor Moll posseïa una destresa singular per a mantenir aquell equilibri, que hagué de guardar especialment en la conjugació.

Les circumstàncies polítiques i socials no li permeteren limitar-se a la feina estricta de gramàtic i de filòleg. Hagué de realitzar una altra classe d'activitats en relació a la llengua literària: calia fer-la acceptar d'un públic que, a causa de la ignorància, afectada en certs sectors, i de la marginació secular de la llengua, posseïa una mentalitat que es manifestava en actituds de caire diglòssic: la convicció que el català no era apte per a la literatura ni per a cap classe de comunicació formal, inclosa la litúrgia; la qüestió, repetida *usque ad nauseam*, de si el mallorquí (o el català) és una llengua o un dialecte, i altres mostres d'un sentiment profund d'autoodi. El senyor Moll hagué d'exercir una labor quasi missionera, de divulgació, encaminada a la recta comprensió del fet lingüístic, a través de conferències, articles de periòdic, sovint mitjançant la polèmica, com en els escrits de la més famosa: la polèmica d'En Pep Gonella.

D'aquesta trajectòria, que s'estén al llarg d'un període que podem delimitar en seixanta-tres anys, en dóna compte el llibre *Francesc de B. Moll i la llengua literària*, una trajectòria durant la qual se produeix una evolució dins unes línies constants.

La divideix en quatre etapes, que cobreixen el període que s'inicia l'any 1921 amb l'arribada del jove Moll a la casa de mossèn Antoni M. Alcover i s'estén fins a les darreres publicacions, el 1984. Particularment interessant, per poc coneguda, em sembla la primera (1921-1931), perquè hi coneixem un Moll dissident amb la normativa de l'Institut, fortament condicionat per la posició del seu mestre Alcover. La dissidència queda superada amb la publicació, el 1931, de l'esmentada *Ortografia mallorquina segons les Normes de l'Institut*, que tanca l'etapa.

L'autor del llibre no ha escatimat la reproducció dels textos de Moll, decisió amb la qual ens ha fet un bon servei. Consider un encert que els hagi transcrits literalment, sense esmenes, ni tan sols ortogràfiques, que haurien estat inoportunes tractant-se d'exposar les etapes d'una evolució que també es reflectia en la manera d'aplicar la normativa als escrits propis. Ara tenim reunit i ordenat un bon repertori de textos de Moll abans dispersos i, si no impossibles de trobar perquè en temps i llocs diversos s'imprimiren, no eren bons de localitzar. Només per això, l'obra ja quedaria més que justificada.

Els documents arreglats en el llibre que comentam no sols permeten seguir una evolució individual, sinó també les vicissituds que ha travessat la llengua ca-

talana al llarg del segle passat tal com les va viure un dels seus servidors més actius i eficaços. Aquests documents no sols reflecteixen la història de la llengua, sinó que ells mateixos hi tenen sovint caràcter de protagonistes.

Tots els qui s'interessen pels problemes que ha plantejat, i potser encara planteja, la definició d'un model de llengua adequat al parlar de les Illes i els qui volen fer un repàs a la història de la llengua catalana en els darrers temps, contemplada des d'una perspectiva singular, no han de prescindir d'aquest llibre.

JOSEP A. GRIMALT

Narrativa i insularitat

(Des)aiïllats: narrativa contemporània i insularitat a les Illes Balears, a cura de Margalida Pons i de Catalina Sureda, Barcelona, Universitat de les Illes Balears, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

(Des)aiïllats és el títol d'un cicle de conferències destinat a donar a conèixer els narradors actuals de les Balears que, entre els mesos de gener i abril del 2003, van organitzar el Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears i la Casa-Museu Llorenç Villalonga. Les quinze sessions, celebrades al campus universitari i a Binissalem, han estat recollides al volum *(Des)aiïllats: narrativa contemporània i insularitat a les Illes Balears*, a cura de Margalida Pons i de Catalina Sureda, que en foren les organitzadores. Es tracta dels textos de les conferències, que en molts de casos han estat transcrits i arranjades convenientment i que en altres ocasions han estat redactats pels autors mateixos. En tot cas, cal dir que aquest origen «oral» del contingut del volum no implica cap demèrit. Tot el contrari: les «curadores» han sabut combinar perfectament la tensió i la frescor de l'oralitat, amb la correcció i la formalitat pròpia dels textos escrits més formals.

El llibre s'inicia amb una presentació a càrrec de Margalida Pons i de Catalina Sureda, que pràcticament podria servir de ressenya del volum, atès que, després d'unes breus disquisicions sobre la insularitat i la literatura, ens avancen les línies generals dels diversos parlaments editats. Cal dir que el motiu de la insularitat és més tost una excusa per donar entrada als diversos autors i llurs obres. Com després es pot comprovar en les conferències editades, el caràcter d'*insular*, tot i ésser innegable, no és tampoc el factor que més preocupa els nostres autors. L'únic que hom troba a faltar en aquest pròleg són els criteris que se segueixen per fer la tria dels autors seleccionats. Les autores apunten que «la selecció pretén ser il·lustrativa de les diferents tendències de la narrativa contemporània a les Balears», encara

que també hi comptaren les limitacions temporals i «d'agenda dels escriptors». Tot i això, pensen que és «una tria atenta a la pluralitat generacional i estilística» (p. 6). Però, com veurem, el criteri «generacional» s'ha limitat als autors que comencen a escriure a l'inici dels anys 70 i als joves que ho feren cap al començament dels 90. Entre uns i altres hi ha tota una sèrie de noms que, potser per seguir massa de prop una bibliografia que avui ja resulta obsoleta, semblen no existir. A hores d'ara, el criteri «generacional» és més que discutible i fins i tot alguns dels autors inclosos al volum, com Biel Mesquida o Antoni Serra, el refusen obertament.

Dues conferències de caràcter teòric enceten el llibre. La primera (*Un altre món a part o banda. Insularitat i literatura*), de Sebastià Perelló, analitza el motiu de l'illa en la tradició literària occidental, des d'Homer fins al segle xx. El treball de Perelló es basa sobretot en la metodologia de la literatura comparada. Es tracta d'un treball impressionant, fruit de lectures àmplies i molt atentes, que ens mostra com des del punt de vista literari el concepte d'illa ha variat en cada època i en cada cultura. La segona conferència (*Desaïlladament illencs? La narrativa balear contemporània i la tematització de la insularitat*) és de Pilar Arnau i estudia la producció narrativa mallorquina dels últims decennis. L'anàlisi es ressent de les limitacions de la selecció dels autors que participaren en el curs. Arnau se centra sobretot en la producció dels narradors balears de la denominada Generació dels 70, entès com un grup sòlid, al qual ha seguit la «generació» dels joves que aparegueren cap al final dels 80 i els 90. I després parla d'algunes obres concretes a partir de dues classificacions de la novel·la de les Balears que tenen en compte els temes i els gèneres i el tractament de l'espai, divisions totalment arbitràries i que contenen obllits tan espectaculars com els que s'observen a l'apartat de la narrativa infantil i juvenil (reduït als noms de Gabriel Janer Manila, Miquel Ferrà Martorell i Ponç Pons) i en el fet de voler incloure en el gènere de la narrativa eròtica Gabriel Janer Manila i Maria de la Pau Janer, tot desconeixent l'existència de la novel·la sadomasoquista *Una generosa fuetada* (1993), de Joan Soler Antich.

Com apuntàvem abans, aquesta metodologia crea importants distorsions d'enfocament, perquè, si hom vol estudiar el fenomen en tota la seva complexitat, cal abordar-lo tenint totes les dades sobre la taula. Altrament, els resultats sortiran falsejats i fins i tot es produiran obllits com els de Guillem Cabrer i de Guillem Vidal Oliver, ambdós morts massa joves. Si consideram que la Generació dels 70 està formada per autors nascuts entre 1940 i 1950, és evident que no hi podem incloure escriptors com Antoni Mus, Miquel Pons, Miquel Àngel Riera, Josep Melià, Baltasar Porcel, Antoni Serra o Jaume Santandreu, tots ells nascuts abans de 1939. El cas de Miquel Pons és el més excusable, atès que la seva obra s'ha difós molt poc. Els inicis literaris de Porcel se situen entre el final dels anys 50 i l'inici dels 60. Riera començà també cap a aquells anys, però exclusivament com a poeta, i Serra també ho féu per aquells anys, però en castellà. Mus, el més vell de tots, en canvi s'inicià als anys 50 com a autor teatral i no fou fins el 1967 que s'estrenà com a narrador. Josep Melià sembla que encara sols compta per la seva obra assagística i s'obliden sistemàticament les seves novel·les i narracions,

publicades en els anys 80 i 90. Igualment, Santandreu no publicà narrativa fins l'any 1979, però al principi dels 70 ja era conegut com a poeta. Per la mateixa regla de tres que permet incloure aquests noms en la Generació dels 70, autors com Antoni Vidal Ferrando, Valentí Puig, Gabriel Florit, nascuts el 1945 i el 1949 respectivament, haurien de constar com a integrants de la generació «jove», al costat de Sebastià Alzamora i Miquel Bezares, ja que treuen la seva obra a partir dels anys 80. Com és lògic en tot grup d'escriptors que comencen, els autors que sorgiren entre el final dels 60 i l'inici dels 70 volgueren aparèixer com un fenomen gairebé nascut del no-res. Massa sabem que en aquests casos ens trobam amb allò tan conegut d'haver de «matar el pare». En tot cas, alguns admetien el mestratge que sobre ells havia exercit Llorenç Villalonga. Per aquest motiu, s'ha tengut molt poc en compte l'existència d'una narrativa i d'uns autors que, des dels anys 50, venien escrivint (i, adesiara, publicant) les seves novel·les i els seus volums de contes. Pilar Arnau, per exemple, es refereix a alguns d'aquests autors anteriors (Baltasar Porcel i Jaume Vidal Alcover). En realitat, es tracta d'un fet que abasta més noms que aquests, com els de Llorenç Villalonga, Gabriel Cortès, Blai Bonet, Llorenç Moyà, Josep M. Palau i Camps, etc. És cert que no és un grup sòlid com el que trobarem en els anys 70, però tampoc no es pot oblidar tranquil·lament. Per altra part, tampoc no és admissible parlar just de dues «generacions», la dels 70 i la dels «joves», ja que obliga a deixar en el tinter una sèrie d'escriptors just perquè han nascut entre la meitat dels anys 50 i l'inici dels 60 i, per tant, no encaixen bé ni en un grup ni en l'altre. És el cas de narradors com Miquel Mas Ferrà, Xesca Ensenyat, Ponç Pons —potser l'autor en què la «insularitat» és més palesa—, Joana Serra de Gaieta, Víctor Gayà, Antoni Mas, Josep Noguerol, Rosa Planas, Guillem Rosselló, Antoni Roca Jerez, etc. Alguns d'ells, com Ensenyat o Ponç Pons, són esmentats de trasantó, com si la seva obra no comptàs. Amb tot això no volem negar que no hi hagi d'haver una selecció. Però aquesta tria s'ha de fer després d'haver calibrat la totalitat de les obres i dels escriptors i s'hi ha de fer servir sobretot el criteri (discutible) de la qualitat. Crec que tant els autors «oblidats» com els lectors tenen dret a saber que, si s'han deixat de banda uns noms i uns títols, és perquè no són prou bons i no perquè els estudiosos no els han llegit o s'han descuidat de citar-los.

Els tretze capítols següents recullen les intervencions dels quinze escriptors que participaren en el cicle: Baltasar Porcel, Sebastià Alzamora, Biel Mesquida, Guillem Frontera, Maria Antònia Oliver, Carme Riera, Antoni Marí, Pau Faner, Antònia Vicens, Miquel Bezares, Antoni Serra, Gabriel Janer Manila, Àlex Volney, Hèctor Hernández i Albert Herranz. Cal dir que aquesta ens sembla la part més interessant i valuosa del volum, perquè ens aporta informacions molt interessants i útils sobre cada un dels autors. Els capítols, que només podem comentar de manera general, solen contenir les claus biogràfiques que portaren els narradors al conreu de la literatura. Crec que, com a tret general, s'observa un xoc entre els escriptors i el medi del qual han nascut, sobretot en aquells que es formaren en la postguerra. D'aquí que uns parlin de l'escriptura com una estratègia

d'autodefensa (Frontera), la comparin a un acte de rebel·lió (Riera) o sigui per a ells una eina per a la supervivència (Serra). D'altres (Janer, Mari) veuen en la literatura un mitjà de clarificació de la realitat i de si mateixos i una manera d'entendre la vida. En general, tant per als més vells com per als més joves, l'escriptura és vista com un acte de rebel·lia davant una realitat frustrant. En uns casos, sobretot en els més majors, es tracta d'una reacció en front de la repressió i del tancament de la societat de la postguerra. En els més joves, en canvi, és una reacció davant el món actual, en el qual la literatura catalana es troba marginada de la resta del context europeu. En aquest sentit, són ben il·lustratives les intervencions d'Àlex Volney, Hèctor Hernández, Albert Herranz i Miquel Bezares. Aquest últim, tot referint-se a l'actual situació cultural de Mallorca, afirma: «Escric i visc en un país que desapareix» (p. 285).

Tots els autors ens ofereixen les claus, de vegades amb abundants anècdotes, que poden permetre entendre millor la seva producció i, més concretament, les obres que els assistents al curs havien de llegir. A més, aquestes intervencions clarifiquen els processos que regeixen la gènesi de les obres i els mecanismes creatius en cada autor. En aquest sentit, es tracta de documents que ens ajuden a comprendre millor els escriptors i els seus llibres, el fenomen de la literatura. A la pregunta obligada de la presència i de la importància de la *insularitat* en la seva obra també trobam una resposta unànime: tots reconeixen que el fet d'haver nascut o de viure en una illa els ha condicionat. Ara bé, les respostes es diversifiquen en matisos i perspectives molt diferents segons l'experiència de cada cas. Uns parlen de la presència ineludible del mar en la seva vida i en la seva obra (Riera, Oliver, Bezares...), altres vinculen el tema al de les varietats lingüístiques de les Balears (Mesquida: «el català de l'illa és la meva visió de la illaïtat», p. 174) i alguns ens parlen de les relacions literàries (i editorials) entre Barcelona i les Illes Balears (Hernández...). A més, molts incideixen en la relació entre el medi insular i el procés de formació d'un món literari propi i personal: per a Porcel, «la insularitat vol dir que tu ets d'aquí i que t'has fet a tu mateix» (p. 118); a Alzamora, no li interessa «tant parlar d'una Mallorca *real* com de la Mallorca mental que tinc construïda dins el meu cap» (p. 144); mentre que Pau Faner uneix el concepte d'illa a la trobada d'un món imaginari propi. Per a altres escriptors, en canvi, la insularitat s'ha manifestat sobretot en l'herència rebuda per la tradició oral, ja sigui per les rondalles (Oliver, Vicens...) ja pel que han sentit contar en el mateix nucli familiar (Riera, Janer...).

Tanmateix, tots els escriptors mallorquins participants en el cicle coincideixen en el fet que, més que sentir-se isolats pel simple fet de viure o d'haver nascut en una illa, s'hi troben pel fet d'esser autors que procedeixen de la perifèria d'una llengua i d'una cultura marginades i alhora per tenir un ofici que els condueix necessàriament a la solitud i a l'individualisme en un món gregari i impersonal. Una sensació, per tant, de doble aïllament que molts dels narradors resumeixen en una expressió molt gràfica: la de sentir-se *illes dins una illa*.

Les gramàtiques i la lingüística

LLORET, Maria-Rosa i PONS, Clàudia (ed.): *Lingüística i gramàtiques*, Barcelona, Universitat de Barcelona / PPU, 2004 («Col·lecció lingüística catalana», núm. 8).

El llibre *Lingüística i gramàtiques* recull els continguts presentats a la desena edició del Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona (CLUB), que des del 1992 organitza anualment la Secció de Lingüística Catalana del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona. L'objectiu de l'edició del 2002 va ser presentar les contribucions de diverses disciplines en l'elaboració de les gramàtiques per tal de mostrar les aportacions de diferents branques de la lingüística al coneixement de la llengua.

En la primera part d'aquest volum, trobem les ponències que quatre professors universitaris especialistes en la matèria i bons coneixedors de les teories i metodologies desenvolupades al llarg del s. xx van dedicar a presentar i valorar la influència que els estudis especialitzats de la lingüística han tingut en les gramàtiques. Josep M. Brucart (Universitat Autònoma de Barcelona) és l'encarregat de tractar el tema de la *Contribució de la teoria lingüística en la gramàtica*; Jordi Ginebra (Universitat Rovira i Virgili), el de la *Contribució de la lexicologia a la gramàtica*; Joan Veny (Universitat de Barcelona), el de la *Contribució de la dialectologia a la gramàtica*; i Amadeu Viana (Universitat de Lleida), el de la «Contribució de la sociolingüística a la gramàtica»

Josep M. Brucart en el seu treball, on tracta la *Contribució de la teoria lingüística en la gramàtica*, argumenta que aquestes dues disciplines són complementàries, ja que l'objectiu de tot estudiós del llenguatge ha de ser tant il·luminar la llengua mitjançant la teoria com la teoria a través de l'estudi de la llengua. Mitjançant els exemples de la *Grande grammatica italiana di consultazione* (1988-1995),¹ la *Gramàtica Descriptiva de la Lengua Española* (1999)² i la *Gramàtica del català contemporani* (2002),³ les quals l'autor defineix com a «postteòriques» perquè reflecteixen els resultats de la recerca gramatical orientada teòricament, Brucart explica que cap gramàtica pot ser atèrica, ja que fins i tot les gramàtiques prescriptives anteriors a l'estructuralisme recorren als principis de la teoria lingüística.

L'autor també posa èmfasi a criticar que molts corrents de la lingüística contemporània hagin desmerescut la tradició gramatical anterior a l'estructuralisme

1. Lorenzo RENZI, Giampaolo SALVI i Anna CARDINALETTI (dir.), *Grande grammatica italiana di consultazione* (Bologna, Il Mulino, 1988-1995).

2. Ignacio BOSQUE i Violeta DEMONTE (dir.), *Gramàtica Descriptiva de la Lengua Española* (Madrid, Espasa Calpe, 1999).

3. Joan SOLÀ, Maria-Rosa LLORET, Joan MASCARÓ i Manuel PÉREZ SILDANYA (dir.), *Gramàtica del català contemporani* (Barcelona, Empúries, 2002).

qualificant-la d'especulativa, i conseqüentment, també d'ateòrica. Els exemples que li serveixen per rebatre aquest menyspreu són extrets de: a) la *Sintaxi* d'Apolloni Díscol, amb relació a les construccions partitives; b) la gramàtica de Fabra de 1956, pel que fa al tipus verbal IV (els anomenats verbs inacusatius), i c) diferents gramàtiques tradicionals de les llengües romàniques en relació amb la definició «comunicativa» de l'article.

Per acabar el seu estudi, Brucart assenyala, en un exercici anacrònic com ell mateix reconeix, tres mancances bàsiques en la tradició gramatical anterior al segle xx com: a) la confusió entre els criteris nociònals i formals a l'hora de definir les unitats de la gramàtica; b) la manca d'una teoria explícita de les posicions gramaticals, i c) la falta d'una teoria de les projeccions sintàctiques dels nuclis lèxics. Mitjançant el detallat comentari d'aquests tres aspectes, l'autor il·lustra i demostra que la important evolució que recentment han patit els estudis gramaticals és directament proporcional al desenvolupament de teories explícites i amb un grau de formalisme elevat, com per exemple el generativisme.

D'aquesta manera, conclou recalcant l'estret lligam entre dues disciplines com la gramàtica i la teoria lingüística, la qual tant ha contribuït al coneixement de la llengua, ja que ha proporcionat eines que permeten detectar fenòmens impossibles de tractar des d'un plantejament intuïtiu. Per això, segons Brucart, en l'estudi del llenguatge és tant important combinar la capacitat descriptiva amb l'elaboració de teories explicatives sobre les dades que són objecte d'anàlisi.

Jordi Ginebra en la seva col·laboració afirma que el grau de la *Contribució de la lexicologia a la gramàtica* depèn, en gran part, d'allò que s'entengui tant per lexicologia com per gramàtica. Si, per exemple, es defineix lexicologia com l'estudi de l'estructura del mot es pot afirmar que, fins fa poc temps i durant molts segles, estudiar gramàtica ha consistit bàsicament a estudiar lexicologia, fins al punt que totes dues disciplines s'han acabat identificant. En canvi, si restringim l'abast del terme a l'estudi de l'organització dels elements lèxics del mot, la contribució d'aquesta disciplina a la gramàtica ha estat mínima.

En aquest treball es destaca sobretot el canvi d'orientació que ha patit en aquests darrers anys la lexicologia com a disciplina, ja que l'evolució teòrica de la sintaxi, l'estudi de la qual ha anat adquirint molta importància, ha anat donant cada vegada més pes al lèxic en la teoria lingüística, proporcionant als estudis lexicològics una perspectiva oracional més enllà del límit de mot. L'autor aclareix que precisament per aquest motiu ha sorgit la necessitat de crear una disciplina a cavall entre la sintaxi, la lexicologia i la fraseologia que s'encarregui concretament del significat i l'ús dels mots i pugui dedicar-se a la «gramàtica de les paraules». L'autor assenyala que l'objecte d'anàlisi d'aquesta nova àrea d'estudi són les seqüències de paraules, en les quals un element lèxic en convoca indistriablement un altre (*cf. fer una conferència, dictar una sentència*).

Ginebra estudia aquestes unitats lèxiques, anomenades «concurrències» o «col·locacions», i n'investiga: a) com es distribueixen de manera diferent segons el registre (*cf. tenir angines vs. patir angines*), la variació dialectal (*cf. fer els botons*

vs. *cordar els botons*), etc.; b) de quina manera hi afecten en l'ús les llengües en contacte (cf. *ficar-se nerviós*); c) quina n'és l'estructura bàsica —formada per dues parts: la «base» (*un petó*), que és el nucli de la unitat, i un element que hi concorre, convocat per la base, el qual s'anomena «concorrent» (*fer*)—, i d) quina n'és l'estructura sintàctica més usual (cf. V + SN: *travessar el carrer*; N + SAdj: *error garrafal*; altres: *viure de l'aire*).

Seguidament, l'autor realitza un recorregut, a grans trets, pels diferents plantejaments teòrics per a l'estudi de les concurrències lèxiques, que va des de l'escola britànica de Firth i Halliday a l'escola dels gramàtics alemanys moderns, la lexicologia combinatòria de Mel'cuk, la lexicogramàtica de Maurice Gross i l'escola espanyola de fraseologia. Ginebra s'entreté a destacar les possibles repercussions i aplicacions de cada una d'aquestes escoles en l'estudi del català i, finalment, fa notar que la lingüística catalana encara no ha acabat d'incorporar i explotar el concepte de concurrència.

Per acabar, l'autor anima a la recerca d'aquest camp tant en la línia descriptiva com en la que s'orienta a la confecció d'eines pràctiques com diccionaris o bases de dades per a la traducció, ja que creu totalment en la fertilitat dels plantejaments examinats en el seu estudi i en les futures contribucions que aquests poden aportar a la gramàtica. Segons Ginebra, la teoria de les concurrències lèxiques pot servir tant per organitzar i conceptualitzar allò que tothom anomena ús com per pensar en la idea que els parlants tenen un dispositiu mental que els permet guardar la memòria de les seqüències produïdes i conservar-les com a cadenes prefabricades, que poden anar-se fixant com a noves unitats. Tots dos aspectes són prou atractius per motivar-ne la investigació.

El treball de Joan Veny *Contribució de la dialectologia a la gramàtica* analitza la relació entre llengua històrica i llengua estàndard en els treballs de dos gramàtics del Camp de Tarragona, Antoni de Bofarull (Reus 1821 - Barcelona 1892) i Antoni Rovira i Virgili (Tarragona 1882 - Perpinyà 1949). La col·laboració de Veny il·lustra, descriu i valora els elements dialectals que tenen cabuda en el model de llengua estàndard partint dels models concrets proposats per aquests dos autors. Els elements dialectals que s'analitzen (ortogràfics, fonètics, morfosintàctics, lèxics i fraseològics) tenen a veure directament o indirectament amb la dialectologia.

L'anàlisi del model de Bofarull, principalment, pren com a base dues de les obres d'aquest autor: *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana* (1864) i *Gramática de la lengua catalana* publicada l'any 1867 en col·laboració amb Adolf Blanch (Alacant 1832 - Barcelona 1887).⁴ De forma eventual es consideren altres treballs de Bofarull amb què es completen les dades presentades. La perspectiva adoptada per Bofarull estableix una distinció clara entre llengua escrita i llengua parlada i tendeix a rebutjar les variants diatòpiques de la

4. Antoni de BOFARULL i Adolf BLANCH, *Gramática de la lengua catalana* (Barcelona, Espasa Hermanos Editores, 1867), p. 6.

llengua parlada en la llengua escrita. Veny presenta i exemplifica la perspectiva de Bofarull amb relació a l'arcaisme, la interferència castellana i el dialectalisme.

L'autor recalca que l'objectiu de la *Gramàtica de la llengua catalana* és formar un model literari «de restauración y de perfeccionamiento» i no pas d'un model «según ahora se habla». En principi, d'aquesta declaració se'n podria desprendre una voluntat arcaitzant i una idea de llengua poc participativa, sense voluntat d'acostament a la llengua parlada. De fet, però, Veny mostrarà diversos exemples al llarg de l'obra de Bofarull de referències diatòpiques en l'espai geogràfic de la Catalunya estricta. Aquests dialectalismes són acceptats en el seu model de llengua escrita només quan la llengua no disposa d'un element comú.

Seguidament, Veny presenta el model de llengua estàndard de Rovira i Virgili recollida en tres de les obres d'aquest autor: la *Novíssima ortografia catalana. Vocabulari ortogràfic* (1913), el *Diccionari català-castellà i castellà-català* (1913-1914) i la *Gramàtica elemental de la llengua catalana* (1916). En aquestes obres hi destaca un tarannà més participatiu de les varietats diatòpiques, tant en gramàtica com en lèxic, en l'establiment d'una varietat estàndard. Aquesta concepció de la llengua es fa palesa en diverses descripcions diatòpiques, a voltes de manera precisa, a voltes de manera vaga o general, que matisen la normativa general comuna.

Veny en el seu treball il·lustra la incidència de la dialectologia en la confecció de gramàtiques i l'establiment d'una llengua estàndard analitzant les principals aportacions d'aquests dos gramàtics en matèria de dialectologia, diacronia i normativa. En aquest treball també és destaca la investigació detallada i els comentaris acurats sobre els aspectes metodològics dels treballs.

En el treball *Contribució de la sociolingüística a la gramàtica* Amadeu Viana presenta la sociolingüística com una disciplina vinculada a l'ús que, des dels seus inicis, neix com una explicació alternativa als fenòmens lingüístics i qüestiona l'autonomia dels estudis gramaticals i les seves explicacions. Viana defensa la importància dels aspectes socials en els estudis d'ús d'una llengua i mostra com l'argumentació sociolingüística, així com la pragmàtica, progressivament s'ha anat obrint pas en la tasca del gramàtic.

De les contribucions de la sociolingüística a la gramàtica, l'autor n'emfasitza les aportacions del variacionisme que s'han anat integrant en el conjunt del coneixement gramatical modern, en especial, en la gramàtica descriptiva i històrica. Tanmateix, constata que la gramàtica teòrica s'ha preocupat relativament poc per la dimensió social dels fenòmens de variació que estudia. També destaca l'expansió de la sociologia de la llengua que presenta d'una manera nova les «qüestions sobre la llengua» i que engloba tant la dimensió històrica com la dimensió ideològica. Sota aquest punt de vista, l'autor parla de com la reflexió i els coneixements sociolingüístics contribueixen a examinar la constitució de tradicions normatives i a revisar els criteris tradicionals de correcció gramatical.

L'autor recalca que una de les obligacions ineludibles de la sociologia de la llengua és la d'advertir les implicacions funcionals en l'anàlisi gramatical, visió moltes vegades abandonada en favor de l'autonomia de les formes. Viana exem-

plifica, amb el cas dels pronoms de tractament, qüestions funcionals que es troben en el centre de la gramàtica i que difícilment poden ser tractades només formalment. També al·ludeix a la contribució recent dels estudis sobre conversa. D'aquests estudis, d'una banda, i subratlla la possibilitat d'incorporar noves dades i fragments que fins ara no han estat descrits pels gramàtics tradicionals. De l'altra, presenta un seguit de qüestions concretes que illustrarien possibles aportacions de les dades de la conversa a la gramàtica.

Finalment, Viana conclou la seva contribució referint-se al treball d'Alessandro Duranti i aporta un exemple de col·laboració entre l'etnografia de la parla i la gramàtica.⁵ En aquest treball es presenta un enfocament totalment nou per a la descripció i la classificació de les llengües.

La segona part d'aquest volum recull les intervencions d'una taula rodona organitzada amb la finalitat de posar de manifest les similituds i divergències que s'estableixen entre tres importants gramàtics descriptives de diferents llengües romàniques, i posar en relleu el rol que han tingut els diferents avenços en teoria lingüística en la confecció de les gramàtiques.

La taula rodona *Tradició lingüística i gramàtiques descriptives. Tres gramàtiques romàniques recents*, moderada per Sebastià Bonet, reuneix per primera vegada un representant de la direcció de les tres gramàtiques que existeixen actualment sobre llengües romàniques que conjuminen teoria lingüística i pràctica gramatical. Lorenzo Renzi va participar com a representant de la direcció de la gramàtica italiana, *Grande grammatica italiana di consultazione* (1988-1995); Violeta Demonte, com a representant de la direcció de la gramàtica espanyola, *Gramática Descriptiva de la Lengua Española* (1999), i Joan Solà, com a representant de la direcció de la gramàtica catalana, *Gramàtica del català contemporani* (2002).

La taula rodona està organitzada en tres intervencions breus, en què els tres ponents se succeeixen seguint l'ordre cronològic de publicació de les gramàtiques. La primera intervenció tracta els precedents i el marc ideològic de les tres gramàtiques; la segona intervenció versa sobre les idees directives que n'han guiat l'elaboració, i la tercera intervenció, sobre la gestació dels projectes i sobre el tipus de llengua objecte de les respectives descripcions.

Les tres gramàtiques presenten diversos punts en comú: a) parteixen d'estudis concrets i d'investigacions especialitzades; b) són obres de caràcter general i comprensives dirigides a un públic ampli; c) estan orientades per un petit equip directiu que duu a terme la tasca de controlar i garantir l'homogeneïtat i la coherència interna de l'obra, i d) compten amb un gran nombre de col·laboradors especialitzats en la matèria a descriure que conformen una obra col·lectiva conjunta. En les diferents intervencions, també es fan paleses les divergències entre les tres obres; en són exemple, els continguts i el tipus de llengua objecte de les respectives descripcions.

5. Alessandro DURANTI, *From Grammar to Politics* (Berkeley, Universitat de Califòrnia, 1994).

Sobre els precedents d'aquestes gramàtiques, presentats en la primera intervenció de la taula rodona, els directors coincideixen a destacar el fet que totes par- teixen del treballs realitzats dins el marc de la gramàtica generativa i coincideixen a aprofitar els resultats d'altres enfocaments de la lingüística. Les diferències més importants es troben en els precedents directes de gramàtiques descriptives per a cada una de les llengües. D'una banda, Demonte destaca la gran tradició en l'elaboració de gramàtiques per a l'espanyol des de diferents enfocaments lingüístics. De l'altra, els directors de l'obra italiana i de la catalana constaten els pocs estudis recents de caràcter general i descriptiu per a aquestes dues llengües. Cal es pot oblidar la dependència que cada una d'aquestes obres té respecte de les anteriors, aprofitant-ne les experiències i els resultats obtinguts.

Respecte a les idees directives que han guiat l'elaboració d'aquestes tres gramàtiques es fa palesa la voluntat clara de partir d'una base teòrica però emfasitzar i prioritzar la descripció de les propietats, més que no pas del model. Els directors coincideixen a definir-les com a gramàtiques «postteòriques» orientades per la teoria. Tanmateix, les tres gramàtiques persegueixen ser obres de consulta i presenten un índex de continguts clàssic que d'entrada podria amagar les novetats del contingut. De la tasca directiva se'n destaca, fonamentalment, la cerca d'un eix central comú, l'assoliment d'una metodologia lligada, així com de la coherència interna de cada capítol i de l'aspecte general de l'obra.

La publicació de tots aquests textos que conformen el volum ressenyat demostra la interacció constant que sempre hi ha hagut i continua havent-hi entre estudis lingüístics i velles disciplines. La conclusió que es pot extreure és que els nous enfocaments a l'estudi de les llengües sempre contribueixen a proporcionar noves dades i a un coneixement més aprofundit del llenguatge.

MARTA BOSCH I BALIARDA
MERITXELL MATA I VIGARA

El món de la publicitat

TORRENT, Anna M. [coord.] (2004): *Els anuncis de la premsa. El món de la publicitat i la propaganda*, Vic, Eumo Editorial («Media TK», núm. 1).

Eumo Editorial ha publicat el volum *Els anuncis de la premsa*, coordinat per Anna M. Torrent, professora de llengua catalana a la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) des de fa més de tres dècades. Durant aquest període la doctora Torrent ha impartit docència de Retòrica i de Llengua catalana a la titulació de Publicitat i Relacions Públi-

ques, i ha publicat nombrosos treballs d'aquest àmbit temàtic, entre els quals destaca *La llengua de la publicitat* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999). L'obra colectiva que ressenyem té l'objectiu d'oferir una visió global del món de la publicitat, un sector que, per la seva idiosincràsia, fins ara només ha estat objecte de múltiples visions parcials en els manuals que se n'han ocupat. En aquest sentit, el llibre de què parlem és una aproximació integral a l'anunci des de tres eixos: (a) la història que l'envolta, (2) la concepció i la planificació del producte i (3) l'anàlisi dels trets que li donen relleu, entre els quals cal tenir en compte el punt de vista lingüístic, bandejat en obres precedents d'aquest àmbit.

Subtitulat *El món de la publicitat i la propaganda*, el volum de què parlem s'estructura en sis capítols elaborats per especialistes reconeguts en el camp de la publicitat i de la propaganda, i ha estat redactat sobre la base d'un corpus d'anuncis actuals recollits de la premsa de casa nostra. Ultra la presentació (ps. 11-12), que signa la coordinadora del llibre, *Els anuncis de la premsa* s'enceta amb el treball *Publicitat i propaganda: història socioeconòmica* (ps. 13-53), a càrrec de Josep Rom i Joan Sabaté, professors de la Universitat Ramon Llull. Aquests autors hi repassen els conceptes de *publicitat* i *propaganda* des dels punts de vista històric i econòmic, i examinen l'ús que se n'ha fet al llarg de la història. En són exemple la manera com utilitzaven la propaganda els règims totalitaris i com en disposaven els bàndols en temps de guerra.

El segon capítol, escrit pels docents de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la UAB José M. Ricarte, David Roca i Anna Fajula, explica *El procés d'elaboració dels anuncis* (ps. 55-92). S'hi examina el màrqueting de la comunicació, l'estratègia creativa publicitària, les fonts d'informació, a més de les fases del procés de creació i de la realització de l'anunci gràfic, entre altres aspectes. A més, el lector hi trobarà un capítol dedicat a la *Retòrica de la imatge* (ps. 121-162), redactat per Quilo Martínez, de l'Escola Pia de Terrassa, en el qual es repassa quina és la funció de la imatge en els anuncis de la premsa, la construcció gràfica, la subliminalitat i els recursos retòrics lligats a la imatge, entre els quals es distingeix entre els *identificats amb la llengua* (la repetició, per exemple), d'una banda, i els *pròpiament gràfics* (com ara el contrapicat, recurs amb què es presenta un objecte de baix cap a dat), de l'altra.

El bloc lingüístic del llibre és significativament important i cobreix un buit històric, ja que, com avançàvem més amunt, la llengua ha estat un dels aspectes bandejats a l'hora d'elaborar manuals de l'àmbit de la publicitat i la propaganda. El conformen tres capítols, dedicats, respectivament, a la pragmàtica (3), a la retòrica de la llengua (5) i a la traducció (6). *Pragmàtica de la publicitat i de la propaganda* (ps. 91-120), de Margarida Bassols, professora de Pragmàtica i de Llengua catalana a la Universitat Autònoma de Barcelona, repassa els trets dels emissors, dels receptors i de les imatges que intervenen en la publicitat i estudia les informacions compartides pels actors de l'anunci. Amb exemples extrets d'un corpus de cent textos publicitaris, Bassols fa un repàs exhaustiu de les estratègies

pragmàtiques dels anuncis, com ara la «pertinença a un grup social» (Qui té un amic té un regal. *Comparteixi* amb un amic la tranquil·litat de *ser soci* del RACC i emporti's un regal).

El segon capítol d'aquest bloc és *Retòrica de la llengua* (ps. 163-194), de la mateixa Anna M. Torrent. Aquesta part examina els recursos verbals que intervenen en un anunci amb la finalitat de convertir-lo en una «arma» de seducció. S'ocupa dels diferents models textuais aplicats a la publicitat de la premsa (argumentatiu, descriptiu, narratiu, explicatiu i dialògic). Detalla els diferents tipus de frases que apareixen en la publicitat publicada a la premsa, tant pel que fa a les estructures simples (declaratives, interrogatives i imperatives) com quant a les complexes (coordinades i subordinades). Aquest treball inclou també un apartat de recursos lèxics i de figures retòriques. El primer exposa els diferents neologismes, entre els quals hi ha els que s'usen manlevats d'altres llengües, com ara *airbag*, *pack*, *web*, *mobile home*, *on line*, *notebook...* (p. 188), alguns adaptats al català i altres no. En aquest sentit, és important que els publicitaris aprofitin la feina que realitza el centre de terminologia catalana TERMCAT i les eines que posa a disposició dels usuaris (www.termcat.net), ja que la missió d'aquest organisme és adaptar la llengua catalana als diferents àmbits temàtics i d'aquesta realitat se'n poden beneficiar els publicitaris, treballin en el producte que treballin, tant si és sabó com si és aigua.

Posa el punt final al volum de què parlem un apartat dedicat a la *Traducció d'anuncis* (ps. 195-218), obra de Francesca Bartrina, professora de la Universitat de Vic. A més d'apuntar les causes del poc volum de textos publicitaris publicats en català, aquesta autora presenta les estratègies de traducció dels anuncis i afirma que el traductor no només ha de tenir coneixements de llengua, sinó que ha de ser coneixedor també de les pautes culturals de l'entorn de destinació d'un text. Aquesta és la base perquè la publicitat impacti en el lector i no li causi estranyesa.

Per la visió global que ofereix amb els treballs en què s'articula, *Els anuncis de la premsa* és un llibre d'interès per a les persones que vulguin conèixer bé l'entrellat que hi ha al darrere de tot anunci, des que es planifica fins que es publica. En el pla acadèmic, és interessant per als estudiants de Publicitat i Relacions Públiques, de Periodisme i de Comunicació Audiovisual i també per als de Traducció i d'Interpretació i per als de Filologia. En poden treure profit, així mateix, els docents que hagin de transmetre coneixements d'aquest àmbit o d'investigar-hi.

En l'àmbit professional l'obra ressenyada fa aportacions útils per a les persones dedicades a la creació d'anuncis. En aquest sentit, *Els anuncis de la premsa* és un manual que pot ser adequat tant als creatius que fan textos publicitaris com als lingüistes que els revisen i els adapten a les situacions comunicatives per a les quals han estat pensats i també és una obra interessant per als traductors que han de traslladar la publicitat a les realitats lingüístiques de fora dels territoris en què han estat concebuts. Amb la feina d'aquests darrers, lingüistes i traductors,

si està ben feta, el món de la publicitat pot ser més sensible a la diversitat lingüística i es podran evitar situacions, com les produïdes en alguns anuncis de televisió, en què la veu ha estat doblada al català, però el text escrit roman en la llengua original.

Per la visió integral que aporta, a més, el volum *Els anuncis de la premsa* hauria de ser traduït a altres llengües amb la finalitat que un públic més ampli interessat en aquest àmbit pugui accedir-hi.

DANIEL CASALS I MARTORELL

RESSENYES INDIVIDUALS

ANNICCHIARICO, Annamaria: *Narracions en vers catalane medievals. Appunti e materiali per una guida bibliografica*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2002.

El present volum representa una part d'una guia bibliogràfica de la literatura catalana medieval, encara en premsa. En aquest assaig bibliogràfic, l'autora reconstrueix la temàtica, així com els punts discutibles i problemàtics des del punt de vista crític, com a punt imprescindible per tal d'entendre el vast concepte de «narrativa catalana medieval».

Annamaria Annicchiarico és professora de literatura de la Universitat di Roma III (la *Sapienza*) des d'on ha desenvolupat estudis científics diversos (sobre el *Tirant*, la *Fiammetta* catalana, etc.) que des de bon inici són punts de referència.

En aquesta ocasió, Annamaria Annicchiarico posa en dubte, des de les primeres pàgines del volum, el mateix concepte de «narracions en vers», a l'hora d'entendre tot un univers de textos heterogenis quant a temàtica i forma en més d'un dels casos. En primer lloc, discuteix el concepte de *brevitas*, referit no tant a l'extensió dels textos, sinó més bé com a cànon retòric i literari de l'acció narrada; així com el caràcter heterogeni de les narracions en vers (element fantàstic, meravellós, alegòric-didàctic, còmic-satíric).

Podríem dir que tenim a les mans un *ars narrandi*, comentat críticament i actualitzat, d'estudis que aporten noves idees als textos medievals estudiats.

El volum s'estructura en tres parts: narrativa cavalleresca, contes plaents i història entre realitat i llegenda. El primer bloc, la *narrativa cavalleresca*, abraça obres com el *Blandín de Cornualba*, sens dubte un dels textos etiquetats com a «matèria de Bretanya», si més no un dels més problemàtics. La *Faula* de Torroella, peça singular i peculiar dins de l'àmbit de les noves rimades, on calia tenir en compte les noves aportacions sobre la seducció, la màgia, el simbolisme, la ficció literària, el barroquisme estètic, etc. Després d'un aprofitament ben estructurat dels materials més recents sobre els textos estudiats, aspectes rellevants a tenir en compte en un estudi del *Frayre de joy e Sor de Plaser* eren els elements paralitúrgics, la dimensió sexual que corregeix la idealització sentimental de la tradició trobadoresca; les estratègies retòriques que recorden les tècniques sermòniques del *Salut d'amor*; la versió paròdica de la *dilectio spiritualis* en l'àmbit de l'*eros* d'un convent en la *Història de l'amat Frondino e Brisona*; el tema de la dona-àn-

gel del *Conte d'amor*; la metàfora cinegètica i lectura allegòrica i didàctica en el *Déu d'amor caçador*; la lloança de les qualitats físiques i morals de la dama, com a manifestació epigònica del *salutz* provençal en *Prechs d'amor*.

El segon bloc, *contes plaents*, tracta obres singulars quant a l'afany de versemblança, unit a l'humor, la paròdia i la ironia, la luxúria, etc. que fan més fàcil d'entendre obres com el *Llibre de fra Bernat*, el *testament d'en Serradell de Vic*, fins al punt d'arribar a discutir si se'n pot parlar o no de *fabliau* en un sentit estricte. En aquest àmbit dels contes plaents potser hauríem de destacar la *Disputació d'en Buch ab son cavall*, com a espill de debilitat i de la bestialitat humana, com a conte per a fer riure, més enllà de satiritzar o moralitzar; els textos que fan títol al *Cançoner Satíric Valencià*, com el *Procés de les olives*, *Lo Somni de Joan Joan*, *La Brama dels llauradors*, en l'àmbit de les tertúlies valencianes, exponents vius de llenguatge col·loquial, viu i pragmatisme quotidià, el to grotesc i paròdic, que deixen traslluir un tarannà de modernitat en la sàtira dels seus versos.

Un altra obra comentada en aquest vessant és l'*Spill* de Jaume Roig, des de sempre qualificat com a atac misogin. L'autora fa esment dels estudis més innovadors per entendre el sentit i la intencionalitat de l'obra, quant al seu to didàctic exemplar, l'ambigüitat d'un macrosermó, o un exponent més en la tradició dels *specula* medievals, i a mig camí el to grotesc, facciós i paradoxal; a més de tenir en compte aspectes rellevants del conjunt, com la simptomatologia de l'amor *habe-reos*, els artificis retòrics, el clima històric cultural que deixa entreveure les disputes teològiques del moment.

En el tercer bloc del volum, la *història entre realitat i llegoria*, l'autora agrupa obres com la *Vesió* de Bernat de So, el *Planh per la caiguda de Constantinoble* o el *Romanç de la armada del Soldà contra Rodes*, de Francesc Ferrer, on posa èmfasi en aspectes simbòlics, metafòrics, exemplars i allegòrics, així com els elements meravellosos, el dramatisme en el desenllaç de l'acció narrada, l'agilitat de la narració, o la lectura «humanística» de *la Nau* de Lleonard de Sors en el rerefons de la cultura napolitana coetània.

Annamaria Annicchiarico presenta aquesta guia bibliogràfica de manera àgil i didàctica, concisa i ben estructurada, quant als aspectes més innovadors que la crítica ha anat aportant en els darrers anys a lectures més aviat repetitives o que han encasellat les obres en etiquetes formals o conceptuals i han impedit noves lectures i formes d'entendre aspectes, com ara l'allegoria, la crítica a la societat, o el to ambigü entre comicitat i moralitat.

El llibre aporta un apèndix bibliogràfic on es poden localitzar els estudiosos citats en el volum. A mode de conclusió, i si una característica defineix l'assaig bibliogràfic de la doctora Annicchiarico és el seu caràcter didàctic, estructurat i organitzat, que fan del conjunt una lectura agradable i àgil, o més aviat una eina útil de treball per als investigadors i estudiosos de la literatura medieval.

ARNAU DE LIEJA: *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*, edició crítica i estudi de Josep-Antoni Ysern Lagarda, Barcelona, Barcino, 2004, 2 vols. («Els Nostres Clàssics», B 23-24).

Les obres que poblen els manuals i les col·leccions de literatura medieval pertanyen a un ventall de tipologies tan ampli que només podem encaixar-les amb dificultats sota una etiqueta com la de 'Literatura'. O és que les obres científiques, les obres de religiositat pràctica, els tractats legislatius marítics o, fins i tot, les obres catalanes d'un Ramon Llull, d'un Arnau de Vilanova o d'un Francesc Eiximenis són exactament 'Literatura'? Respondre aquesta pregunta és alhora difícil i fàcil. Diguem ara només que la idea de 'literatura', de 'literari' o de 'literat' que hem heretat del Romanticisme no és aplicable a la producció d'autors que no tenien aquesta perspectiva quan redactaven els seus tractats. Potser per això, i encara que en alguns (pocs) autors hi puguem detectar una indiscutible intenció 'literària', ens hauríem d'acostumar a parlar més aviat de 'cultura escrita' per referir-nos a la producció d'aquests homes de cultura dels segles mitjans. En aquest marc problemàtic, l'obra que ara considerarem és una peça ben interessant. El *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet* és, en realitat, una mescla ben curiosa entre un manual pràctic professional i el que en podríem dir anacrònicament 'creació literària': un volum on és presentada, ordenada i classificada temàticament una àmplia col·lecció de contes, o *exempla*, que anava destinada principalment a ajudar als predicadors a construir els seus sermons de manera més persuasiva.

L'aparició dels ordes mendicants (dominicans franciscans i carmelitans), en el marc de la revolució urbana dels segles XII i XIII, va comportar una transformació profunda de l'antic sermó monàstic i un gran desenvolupament de noves tècniques i eines de predicació. L'arribada dels mendicants a les universitats va ser el detonant de l'aparició de tractats tècnics sobre la predicació (Eiximenis en va escriure un d'excel·lent, *Ars praedicandi populo*) i de la creació de tota una bateria de materials complementaris que es van anat convertint en eines imprescindibles per al predicador: les llistes de matèries predicables (*distinctiones*) i els reculls d'històries exemplars que servien per il·lustrar moralment el sermó (*exempla*).

El llibre que ara ens ocupa, escrit per Arnau de Lieja cap a 1308, és un bon testimoni d'aquests reculls d'històries útils per a predicadors. L'obra duu per títol original *Alphabetum Narrationum* i és una col·lecció de petites històries morals (que rara vegada són més llargues d'una plana). La peculiaritat d'aquesta obra, però, ve del fet que les històries hi estan ordenades temàticament per ordre alfabètic. Els diversos exemples hi apareixen encapçalats per una lema (*Abbas, Accidia, Luxuria*, etc.) i la successió alfabètica d'aquests lemes permetia al predicador de localitzar ràpidament i fàcil la narració que necessitava per a la seva prèdica. La majoria d'aquests contes són només esbossos que el predicador havia d'amplificar degudament en el seu sermó. Algunes rares vegades, però, les històries hi apareixen més desenvolupades (com als exemples 371, sobre Carlemany;

596, un miracle de la Verge; o 683, sobre la mort de Simó mag). En qualsevol cas, la majoria de les vegades, tant les històries curtes, com les narracions més desenvolupades, són contes interessantíssims i estan francament ben escrites.

La present edició, a cura de Josep-Antoni Ysern Lagarda, reproduceix el manuscrit 89 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, testimoni quatrecentista únic on es conserva la traducció catalana de l'*Alfabetum Narrationum*. Aquesta no és pas, però, la primera vegada que aquesta traducció catalana arriba a les premses. Marià Aguiló ja la va publicar l'any 1881 a la seva «Biblioteca Catalana» (i el seu fill la va reeditar el 1904). Tanmateix les nombroses innovacions textuais i la profusa anotació de fonts de Josep-Antoni Ysern justifiquen plenament aquesta nova edició (fruit de la seva tesi doctoral) publicada ara per «Els Nostres Clàssics». L'editor ha fet un esforç excepcional en tres direccions complementàries. En primer lloc, no s'ha limitat a comprovar les lliçons de l'*unicum* i a esmenar-lo quan calia, sinó que ha confrontat sistemàticament el text català amb diversos testimonis de la tradició llatina de l'obra). En segon lloc, ha registrat tots els llocs paral·lels dels textos que presenta, integrant-los en un aparat de fonts d'una gran riquesa que situa l'*Alphabetum* en el bosc de reculls exemplarístics medievals. I en tercer lloc, s'ha esforçat a bastir un aparat de notes que connectés els continguts de l'*Alphabetum* amb les aplicacions que trobem a literatura catalana i castellana de l'època dels seus *exempla* o d'exemples similars. El resultat de la conjunció d'aquests tres camins és exemplar.

L'edició dels set-cents catorze exemples va encapçalada amb un extens *Estudi Introductorí* on s'explica què és un *exemplum* (I 8-18); com són les col·leccions d'*exempla* a l'edat mitjana (I, 18-39, amb planes molt recomanables sobre l'ús de les històries exemplars en sant Vicent Ferrer i Eiximenis); com és el *Recull* i d'on poua les fonts (I 39-62); una extensa anàlisi temàtica dels continguts del *Recull* (I 63-148), i una breu descripció del manuscrit i dels criteris d'edició (I 148-151). Al final del segon volum s'hi pot trobar, també, un apèndix amb *Textos complementaris* (II 287-302); una bibliografia exhaustiva (II 303-324), i un glossari molt complet (325-331). Per altra banda, els exemples estan acompanyats sempre de una quàdruple línia de notes: un primer bloc lliga cada exemple amb els paral·lels temàtics del mateix *Recull*; un segon bloc situa l'exemple en el conjunt de la tradició llatina medieval; un tercer bloc connecta l'exemple amb aplicacions directes o equivalents en la literatura catalana, i, finalment, un quart bloc és dedicat a l'aparat de transcripció i de correccions del manuscrit.

Un dels aspectes més interessants de l'*Estudi* és la identificació del text que es troba en l'origen del *Recull*. De l'anàlisi detallada d'Ysern se'n dedueix que la font principal és l'*Alfabetum Narrationum* d'Arnau de Lieja; ara bé, tot i que «el *Recull* segueix molt de prop els textos llatins ... no podem dir que en sigui traducció literal». Efectivament, el *Recull* conté exemples procedent de fonts que no són de l'*Alfabetum* i ha eliminat «el sistema de remissions creuades ... [que] fou la gran innovació de l'original en el seu moment» (I 57). En aquest sentit cal tenir en compte, també, que l'*Alfabetum* és una col·lecció de contes de procedències di-

verses i que, en casos com aquest, la mobilitat textual és molt habitual i dificulta l'establiment de lligams segurs i indiscutibles. Tot i amb tot: «l'AN és la font primordial del *Recull*, tot i que el copista del text català no utilitzés, probablement, cap dels tres manuscrits que hem pogut consultar, sinó algun altre de la mateixa família, o, si molt convé, alguna versió intermèdia en castellà». Ysern també repassa les semblances estructurals entre el *Recull* i el *Libro de los Exemplos por ABC* de Clemente Sánchez del Vercial (que han provocat més d'un maldecap a la crítica) i rebut algunes aportacions anteriors assegurant que «les semblances estructurals ... no són suficients per a conjeturar cap mena de dependència de l'exemplari català respecte del castellà ... [i] obliguen a tractar els dos exemplaris com a textos paral·lels» (I 58).

L'edició crítica d'Ysern proporciona un text més que fiable, que demostra un coneixement profund del que té entre mans. Les esmenes abundants, obligades per un copista poc escrupolós, fan emergir els coneixements de l'editor que integra, amb molt bon criteri en els seus aparats indicacions, esmenes i comentaris provinents de l'edició de Marià Aguiló, de la sàvia ressenya que en va fer A. Morel-Fatio a «Romania», i de la bibliografia que ha tractat directament o indirecta del *Recull*. Tanmateix, és inevitable que en una edició tan monumental (quasi sis-centes planes de text) s'hi escolin algunes malifetes del famós diable Titivillus. Per exemple, el lector buscarà en va el text subratllat que s'anuncia a la nota 169; o trigarà una bona estona a adonar-se que les notes 178 i 179 s'han fos en una de sola; o se sorprendrà que la nota 2 de l'exemple 182 és en realitat la 2bis; o mirarà d'entendre per què el principi de dues columnes paral·leles (a les planes I 46-47) comença, per error, amb el mateix text català; o haurà de llegir un «per çò» (I 288) o un «scàs» (I 254) o un «e [160v] e!» (I 78). També deu ser obra del dimoniet entremaliat que, al comentari de l'exemple número 5, s'atribueixi, sense més comentaris, la *Doctrina Compendiosa* a Francesc Eiximenis (I 158).

Tenint en compte les dimensions i les dificultats del text també és inevitable que les tries ecodòtiques de l'editor no satisfacin tots els paladars. M'atreveixo a proposar només alguns exemples escadussers de solucions adoptades que, com a mínim, són dubtoses. A l'exemple 12 una abadesa devota queda embarassada i les monges la denuncien al bisbe; la intercessió de la Verge, però, fa que tot acabi bé. En aquest context llegim: «E quant vench al temps de parir, totes les monges hageren MOLT GRAN PLAER quan saberen que l'abedessa era prenys» (I 162). És obvi que en aquest pas el que ha de dir és «hageren MOLT GRAN DESPLAER», i més si tenim en compte el context: «E de continent lo bisbe manà a totes les monges que isquessen del monestir per la falsa acusació que havien fete contra la abedessa». A l'exemple 29 hi llegim: «E axí sdevé A LES de vegades» (I 177), quan hauria de dir «ALES de vegades». A l'exemple 64 hi llegim: «Apòstols sants, si jo us he servit devotement, GUARDATS-ME CASE e les vostres joyes [e] aparellaments que són dedins» (I,210), quan ha de dir «GUARDATS ME CASE».

Sorprenen també algunes intervencions de l'editor que tendeixen a evitar que la parataxi que recorre de dalt a baix el *Recull* no acabi emergint sempre que hi és

present. Em refereixo a passos com: «E quant... E aquella nit... e aquí... e alý... EN los marbres», quan hauria de dir «E·N los marbres» (II 69); o un fragment com: «e sàpies que tots los sants lochs que sent Pere te mostrà, a mi semblantment los ha mostrats santa Maria Magdalena», text que en realitat és el fruit d'una esmena que ha transformat el que diu el manuscrit: «e sàpies ... que sent Pere te mostrà, E a mi semblantment los ha mostrats...» (II,75), estructura ben genuïna en català medieval. M'atreveixo també a plantejar el meu dubte sobre la forma «desesperech» 'desaparegué', que compareix diverses vegades (com ara a II 83). No seria millor esmenar-la en «desperech»? Si es comproven els repertoris lexicogràfics, la del *Recull* és l'única documentació d'aquest mot i, fins que no es demostrin altres documentacions, jo seria prudent, sobretot si tenim en compte que el copista d'aquest *unicum* no es caracteritza per la seva pulcritud. És el mateix que passa amb l'ús freqüent de la forma «volent-se morir» per «veient-se morir» (vegeu II 73, entre altres), de potser també es podria haver esmenat.

Tot i aquestes observacions (més de tècnica ecddòtica que de cap altra cosa), cal deixar ben escrit que l'interès i la qualitat d'aquesta edició són molt alts i que només amb un coneixement extens i intens de la tradició exemplarística es pot preparar un plat tan ben cuinat com el que ens ha servit Josep-Antoni Ysern. Aquesta nova edició del *Recull d'exemples i miracles ordenats per alfabet* és, doncs, el fruit d'una bona feina filològica aplicada a una obra de frontera entre la literatura (o el que passats uns segles anomenarem com a tal) i les eines de treball i de referència dels intel·lectuals de l'edat mitjana. Aquests dos magnífics volums han de servir com a excel·lent orientació en les lleixes dels estudiosos de la cultura catalana medieval i, de passada, faran també les delícies d'aquells lectors que vulguin submergir-se en la candidesa, la comicitat i la delicadesa dels seus exemples, és a dir, en definitiva, d'aquells lectors que els vulguin llegir com si es tractés de veritable, encantadora i delectable literatura.

SADURNÍ MARTÍ

JORDI DE SANT JORDI, *Poesies*, ed. Aniello Fratta, Barcelona, Barcino, 2005 («Els Nostres Clàssics», col·lecció B, núm. 26).

Gràcies a moltes dècades de constància de Martí de Riquer, Jordi de Sant Jordi ha esdevingut un clàssic medieval tan important, per a alguns, com Ausiàs March. Tots els seus lectors hem de celebrar que una nova edició l'hagi incorporat finalment a la venerable col·lecció «Els Nostres Clàssics», la que Josep M. de Casacuberta va fundar i dirigir, des de la modèstia més radical, amb uns criteris de rigor i austeritat que s'han mantingut. Les cultures sòlides reediten periòdicament els seus clàssics, buscant la millora del text en els seus llocs crítics, polèmics, i posant de passada a l'autor, com és natural, un altre vestit, més modern, que re-

culli les aportacions produïdes en l'interval. En el cas de Jordi de Sant Jordi, així va ser en la magnífica edició de Martí de Riquer i Lola Badia (1984) i així és en la d'Aniello Fratta, molt ben traduïda de l'italià per Francesc J. Gómez. Fixem-nos primer en el text i després en el vestit interpretatiu.

Edició

L'obligació de Fratta era discutir tots els llocs conflictius de l'edició de Riquer i Badia (d'ara endavant RB, 1984) i ho ha fet amb escreix. En molts passatges l'ha millorada, sens dubte. Així, trobem correccions a la transcripció (*e que/en que*, VI.35) i a la interpretació (*d'asaut/de s'aut*, VI.20), en algun cas brillants (*d'al fisomia* en comptes d'una *alfisomia* sense documentació, VI.36); els dos components han confluit en l'excel·lent *aygua sus prat* ('aigua superficial', XV.39, en base al ms. P i en oposició a *lo fons gorch*, 'aigua profunda') en lloc d'*aygua sus port*, lliçó possible ('aigua enlairada', com la que es troba als ports de muntanya) però al capdavant resultat d'una mala transcripció del ms. L i una mala interpretació de la lliçó majoritària *part* —P, doncs, porta una lliçó superior al subarquetip de JKLN, i potser també s'hauria de considerar el cas de XV.36: Fratta i RB, 1984 llegeixen *e'l baix m'és alt e l'alt me sembla prop* on P diu *el luny me sembla prop*, desestimat com a «variant racionalitzadora» per Fratta (p. 173). També són dignes d'esment millores com ara *es[t]à-y* per comptes de *es [s]ay* (IX.23, inspirada en l'antiga esmena de Nicolau *es[t]ay*, consignada per RB, 1984:171) i moltes alternatives vàlides en la puntuació (e.g. III.7-8).

Com que Fratta cerca els llocs crítics, les seves solucions, quan no són definitives, sovint indiquen els punts febles del text fixat anteriorment, és a dir, els llocs difícils. En algun cas el text nou vol salvar incongruències de la llengua del poeta (*en vós, cors, e revida*, IX.51, bé que el vocatiu *cors*, sense adjectiu, resulta tan singular com la lliçó proposada anteriorment: *vos cors*: 'vostre cos, vostra persona', sense documentació en català). En d'altres ocasions, la solució ara establerta potser orienta cap a una esmena més prudent, ja que en ella mateixa crea noves dificultats lingüístiques. Així, es proposa *dech que miretz* (VII.10, l'únic manuscrit llegeix *dach* i RB, 1984 esmena *prech*) en base al verb occità *dechar*: 'dictar', del tot inusual en català medieval; potser *dich* fóra més enraonat. Més extrem és el cas de X.32, on el poeta adopta la veu del maldit: Fratta estableix *que ella fay trop a les autres maldir /e d'es amar a mant hom avorrir* corregint *e de s'amar a mant hom avorrir*. Té raó en remarcar la raresa d'aquest possessiu, però l'alternativa occitana (*d'es amar*: 'i del mateix estimar') encara és més sorprenent en la llengua poètica del segle xv; potser podríem entendre-hi *e desamar a mant hom* [e] *avorrir*. Un cas semblant és el de X.15: els editors anteriors en reconeixien la corrupció (RB, 1984:183, n. 15) i no oferien solució; Fratta edita *e'ls fay lest ir mentir* ['i els fa anar a mentir promptament'], en base a un infinitiu occità ('ir') l'ús en perífrasi del qual s'hauria de documentar en la lírica catalana. La lliçó de l'edició de

Donatella Siviero (1997:68), *e ls fay l'estir mentir* ['i el turment els fa mentir'], és menys exigent en aquest sentit.

Amb freqüència, com hem vist, Fratta recorre a l'occità per fonamentar les correccions al text de 1984, revisat amb un punt de ferotgia, tot i coincidir-hi, si es dóna el cas, en la selecció del manuscrit base. La tria entre variants respon al judici. Així, llegeix *e plus m'entench en vostra benvolença* (XII.40, mss. JK) en lloc de *m'encench en* (RB, 1984, ms. L, base), objectant que aquest règim no es documenta; però al *DCVB*, sv. «encendre, 4», Isabel de Villena ens indica el contrari: «encendrà's en amor de aquell sobiran bé». Per això a voltes resulta exagerada la crítica: si l'alternativa no reposa en un argument sòlid, poden aplicar-se-li objeccions similars (e.g. VI.15). Quan no hi ha tria possible, perquè només hi ha un manuscrit o la lliçó és comuna a la tradició, Fratta tendeix a conservar el text transmès —en algunes ocasions, el resultat és discutible (e.g. V.8 o XVII.78).

He aïllat alguns dels molts llocs on Fratta rectifica el text de 1984. He procurat il·lustrar que tota edició crítica no és sinó una hipòtesi, i això val per a la corregida i la que ara s'ha imprès. Aquesta, però, compta amb l'avantatge de l'anotació prèvia i amb el recurs als actuals repertoris de poesia occitana i al *Repertorio Informatizzato dell'Antica Letteratura Catalana* (www.rialc.unina.it). Aquests instruments, no cal dir-ho, enriqueixen molt l'anotació del volum ressenyat i enriqueixen qualsevol edició futura de poesia catalana medieval. Per exemple: fa quinze anys vaig editar les poesies de Pere March i ara he pogut veure fil per randa, gràcies a Fratta i el RIALC, el seu ressò en els versos de Jordi de Sant Jordi, incloent-hi llocs que m'havien passat per alt (e.g. XV.45-46). La potència d'aquests instruments —l'allau d'informació que caracteritza la societat actual i, en el nostre cas, a vegades substitueix els camins de la lectura artesanal, menys extensa però més intensa— fa la selecció més necessària que mai. Aquest no és un defecte de l'edició comentada, però alguna cella podria alçar-se en llegir la nota a IX.50 (un vers on es diu que la dama està per sobre de totes les que existeixen en el *mundanal registre*): explica el sentit del terme però omet la citació prou eloqüent de Pere Torroella que figurava a RB, 1984 («aqueste's diu de les dones registre») i no la completa amb les ocurrences anteriors i posteriors. A X.25-26, Jordi de Sant Jordi es compara, satíricament, amb un cuiner turmentat a l'infern (només per dir que aquesta tortura fóra poca cosa comparada amb el servei a una dama ingrata). Fratta anota els versos amb un text, només íntegrament present al RIALC (0.29), on l'ofici de cuiner esdevé pejoratiu: s'hi explica un viatge per mar i el cuiner és un mariner que no serveix per a altra cosa. L'exemple no admet l'extrapolació. Diria que Jordi de Sant Jordi situava un cuiner a l'infern per exagerar l'escalfor del foc i no per denigrar aquest ofici.

L'instint natural d'apartar-se de l'edició precedent, i aquesta és la meua única objecció de fons a l'edició ressenyada, pot afectar l'establiment crític del text. A III.39 llegim *e no m'pusch ja tenir pus de re dan* per substituir una esmena de Nicolau acollida per RB, 1984: *e no m'pusch ja tenir, pus d'er enan*. No discutiré la defensa, conjectural i complexa, de la lliçó de Fratta (ps. 72-73). Sí que en desta-

caré un problema: si admetem la lliçó *dan* estem acceptant un mot tornat (ie. repetit en rima), ja que dos versos més amunt el poeta escriu *lo pus estrem dan*, i no hi ha manera d'evitar el vici: 'dany' és substantiu masculí sense accepcions, per molt que ara s'incorpori a la mostra d'equívocs en apèndix (p. 229). És un detall, però no una qüestió menor. Jordi de Sant Jordi era un virtuós del vers i, a banda l'experimentació amb la dansa, els estramps i el lai, que Fratta comenta amb agudesia, va jugar amb tot els recursos conceptistes i culterans que li servia la tradició pròpia, incloent-hi els equívocs monosil·làbics, tan útils en els versos breus del lai, com havia après d'Andreu Febrer. Per això és una mica arriscat pensar que va caure en el mot tornat *dan*. Els anteriors editors havien observat aquest virtuosisme, de manera que, en un apèndix molt valuós (RB, 1984:299-301), van analitzar la versificació del poeta, incloent-hi els nombrosos equívocs i els raríssims mots tornats (només existents a la peculiar poesia XVIII), amb viva consciència que els mots-rima podien 'tornar' legítimament a la tornada o l'endreça, segons la preceptiva medieval. Fratta escriu: «Són també inesperadament abundants els *mots tornats*, i no solament aquells que els preceptistes toleraven perquè apareixien a la tornada [...] també hi abunden aquells que eren condemnats explícitament» (ps. 229-30). Llavors, cita cinc exemples dels primers i només dos que procedeixen de les cobles; el primer admet dues accepcions (X.10, *turmén*: 'l'aparell de tortura'; X.26, *turmén*: 'suplici, pena') i no fóra mot tornat; el segon (*part*, XI.21 i 23: 'banda', 'porció') és un dels equívocs més famosos, com es veu als *Enuigs* (XVII.92-95). La lliçó *dan* (III.39), en conclusió, pot posar en qüestió el rigor del poeta. A XVII.57, ara afectant només la interpretació, potser és preferible la lectura *asaut*: 'aürt' (RB, 1984:251, i cf. l'occ. *asalt*, *asaut*: 'assalt') a la proposada ('plaer'), un significat ja present en la forma *aut* al vers anterior.

Estudi

L'estudi preliminar, sumant-hi davantals i notes, compleix també amb l'expectativa d'una nova edició: s'hi refonen hàbilment dades conegudes de fa molt temps amb les que resulten de les contribucions de diversos estudiosos aparegudes posteriorment a RB, 1984. Així s'hi incorporen, entre d'altres qüestions, la fixació de la data de mort del poeta el 18 de juny de 1424; la identificació de la seva ascendència mora; la restitució d'*Sforça* (XIV.30) com a Muzio Attendolo Sforza (Francesco a RB, 1984:20, per distracció, segurament, ja que la identificació correcta es troba a les fonts i estudis que s'hi fan servir, de Zurita a J. Ametller i F. Soldevila); la nova interpretació de *Lo canviador* (XVI); els estudis sobre els estramps (IX) i el lai (XVII); o el descobriment d'un nou testimoni fragmentari (XV.1-4 i 7-8) datable el 1418 (p. 35, n. 80) _aquest terme *ante quem* hauria hagut de servir per situar uns anys abans l'inici de la producció del poeta, ja ben conegut el 1418 i més gran del que Fratta considera («el 1420 [...] devia tenir poc més de vint anys i no devia fer gaire que havia debutat», ps. 19-20).

En globalitzar el coneixement adquirit en els últims vint anys, Fratta pot accentuar, amb raó, el caràcter experimentador de la lírica de Jordi de Sant Jordi, pot arriscar la hipòtesi que es tractava d'un músic professional (p. 13) i pot formular interpretacions personals (ps. 33-38). El lector no hi trobarà nous resultats d'arxiu, i és ben comprensible. Tampoc no hi trobarà, en el retrat d'època, alguns aspectes ben documentats a RB, 1984, particularment la figura de Margarida de Prades, principal destinatària de la poesia jordiana —es podria haver investigat el seu itinerari, les ocasions en què s'incorporava a la cort reial. Ni la cort ni la cronologia ni els cançoners són centres d'interès en aquesta edició, fonamentalment textual i interpretativa. Això és una precisió, no una objecció. L'aportació més original de l'estudi de Fratta, més enllà de treballar sobre les contribucions dels últims decennis, té un objectiu principal: presentar un Jordi de Sant Jordi lector dels *stilnovisti*, les *petrose* i la *Commedia*, un Jordi de Sant Jordi més italianitzant del que creïem. Dedicaré quatre notes a aquesta qüestió tan essencial com controvertida.

1. En un lloc cèlebre, a RB, 1984 es llegia que la dama era *plus penetrans que stella* (IX.28), argumentant que una 'estella' (per poc poètic que sigui el terme) és certament penetrant, i que a la cobla següent el poeta afirma, amb semblant contundència, que l'amor *m'ascla* (IX.33; ms. *mascle*). Fratta proposa *plus penetrans que* [la llum d'una] *stella* [ie. 'estrella']. La força d'aquesta lectura, crec, deriva del context immediat. A la cobla en qüestió la presència de la dama és tota lumínica (cf. *lluu pus que fina pedre i si com fay lo carvoncles*), i una estella feridora hi resulta incongruent. A la cobla següent, en canvi, observem que l'accent ha passat de la dama a l'efecte de l'amor: de l'elogi al patiment, de la virtut al desig, canvia el registre. Per això l'amor *ascla* ('estella') el poeta, que llavors es compara amb l'Aristòtil burlat en la llegenda i acaba invocant la imatge de la carn i l'ungla, tan física, que Arnaut Daniel i, rere seu, Andreu Febrer havien immortalitzat. M'inclino a creure, doncs, que Fratta té raó en proposar 'estrella' i no 'estella'. Però crec, també, que una interpretació com aquesta hauria de ser més matisada. De la seva dificultat, en parla la lliçó errònia del mateix editor (*mascle*) en un article anterior. Els *pentimenti* (p. 128) es justifiquen ara perquè hi ha una *Vida* mariana de Joan Roís de Corella que reprèn una colla de rims estramps a imitació del text jordià, entre els quals *ascle*, com va concloure Costanzo di Girolamo. Fratta no remarca que aquest text també conté l'estramp *steles* ('estrelles'), el mot discutit però en plural, cosa que li aniria bé i que tanmateix fa dubtar, d'entrada, ja que els mots represos sempre estan en singular —a l'*Oració a la Verge Maria*, però, Roís aprofita uns quants estramps canonitzats per Jordi de Sant Jordi, incloent-hi *delicte* (IX.41) en el sintagma «per nostres greus delictes». Em penso que això permet concloure a favor d'«estela», a pesar de la grafia geminada. Ara, una cosa és discutir una lliçó, com acabem de fer, i una altra fer servir la interpretació per assegurar la influència del *Paradiso* (ps. 120-121), on la qualitat d'èsser penetrant es predica sempre de *luce*, no de *stella* (i cf. «Lum sens foscor quen los inferns penetra», de l'esmentada *Oració*, que no sembla gens afí al *Paradiso*).

2. Aquesta observació metodològica no invalida *per se* la tesi d'un Jordi de Sant Jordi més italianitzant. La tesi se sustenta, sobretot, en la lectura de les poesies V i IX. De la primera s'afirma que «contamina elements —sobretot hagiogràfics— de l'estilnovisme dantesc amb motius que remetent obertament a la ideologia cortesà» (p. 81), i segurament és així. Es podria haver analitzat el cas en paral·lel, per exemple, al de Melcior de Gualbes, contemporani editat per Riquer fa tants anys, sobretot ara que Anna Alborni (2002) li ha atribuït una altra peça igualment explícita en aquest sentit. Crec que la *Vita nuova* va arribar en aquests anys, i que el substrat marià i hagiogràfic de les dones angèliques va facilitar l'adaptació de les seves qualitats a les dames exaltades per la seva virtut mariana en la tradició pròpia, des de Raimon de Cornet en endavant. És just destacar com a novetat el paper salvífic d'una dama que anihila el desig (ps. 22-23), però també fóra necessari observar el motiu en March (XXIII.39-40, lloant Teresa d'Híjar) i en tots aquells que van conrear l'elogi, com Lleonard de Sos per a la marquesa d'Oristany («A quants sou prop, fuig pensament de mal»): no hi sol mancar el ressò dantesc en algun indret del text («È no us coneix qui tantost no sospira»). Llavors, conclouríem, la incorporació de l'estilnovisme, descoberta per Riquer (de Gualbes al *Tirant*) i no pas sense presència a RB, 1984 (e.g. p.126), s'aplicaria a una tradició que tendeix progressivament a sublimar la dama en el gènere i en el registre de l'elogi, sempre amb la Verge al rerefons, fonent-se amb el llegat de la fina amor i amb el recurs a la hipèrbole sagrada que ens va ensenyar Maria Rosa Lida.

3. Una cosa és l'empelt de la lírica italiana, no sempre prou ben valorada pels crítics catalans, i una altra, com hem vist a la primera nota, és assegurar que Jordi de Sant Jordi seguia el dictat de la *Commedia*, particularment del *Paradiso*, sense oferir dades sobre la transmissió manuscrita i amb això no vull dir que Dante no fos conegut abans, cas d'Andreu Febrer, lector, però, de l'*Inferno*. Per això la lectura de la poesia IX sembla tan incerta com encertada és, en essència, la valoració de la poesia V citada més amunt. A IX.13 llegim: *atressí'm pren devan l'amorós sercle*. Fratta parteix del principi que el text i els rims solts (estramps) que conté són un homenatge, rims *cum auctoritate*, i és cert en algun cas, com l'*ungla* d'Arnaut Daniel i Febrer, i segurament l'*ombra*, la *pedra* o la *dona* presents en la *sestina* arnaldiana de Dante. Posats a operar amb aquest criteri, s'hauria d'haver anotat que la *setla* del monjo (IX.39) coincidia amb la *quelha* on Guerau de Maçanet, en un altre elogi a la castedat de la dama, volia romandre honestament. En tot cas, l'argument de Fratta dóna relleu a un rim insòlit com és ara *sercle* i a la seva ocurrència al final del *Paradiso* (XXXIII.134 i 138): com el geòmetra que vol mesurar el *cerchio* i no en troba l'origen (no en pot resoldre la quadratura), així Dante no és capaç de comprendre *l'imgo al cerchio e come vi s'indova*, com l'efígie humana (de Crist) s'allotja en el cercle que representa l'Encarnació i la Trinitat.

Això dit, observem el següent. (i) El misteri teològic que contempla Dante no té cap connexió explícita amb IX.13 —Fratta estableix el lligam comparant el *cerchio* de l'Encarnació amb *l'amorós sercle /de vostre cors*, que «simbolitza l'encarnació de la bellesa i les virtuts» de la dama (p. 122), però aquest cercle també po-

dria ser l'aurèola d'una figura santa, com la del retaule contemplat en el símil precedent (IX.9-12). (ii) El mot *cerchio* no figura en rima al *Paradiso*, i doncs no es pot comparar amb els casos esmentats. (iii) El fet que *cercle*, i altres estramps, siguin de mal trobar a final de vers es deu al requisit del gènere: quan els estramps tendeixen a ser *fenix*, no apareixen en el cabal de poesies amb rima iterativa. (iv) Llavors, la documentació d'un terme no s'acaba en la rima, especialment si arrossega connotacions pròpies d'altres àmbits: vegeu, en el nostre cas, d'Eiximenis, «Aparech prop del sol un cercle d'or, e en mig del dit cercle una verge molt bella» (*DCVB*) —el mateix es podria dir d'*empremta* (IX.4), present al *Paradiso* (Fratta, ps. 115-116) però també a Ramon Llull («La tua amor és segell e empremta», *DCVB*), i en cap cas postularíem una influència d'Eiximenis o Llull sobre el poeta. Finalment, (v) s'ha de tenir en compte que Jordi de Sant Jordi seguia la llista dels mots *fenix* fixada per Jaume March el 1371, cinquanta anys abans: ja hi figura *cercle*, i no em penso que ningú gosés proposar una influència dantesca en aquest cas. La singularitat del terme es resol així, consultant RB, 1984:165, n. 2.

4. L'última anotació, brevíssima, a la qüestió italiana, només voldria remarcar la conveniència de tenir en compte el punt de vista de Fratta, evitant prejudicis, a l'hora de valorar també la influència de Petrarca, no prou atesa, fins i tot ara. La remarcable imitació del sonet CXXXIV a la poesia XV no s'hauria de dissoldre en la tradició del *devinalh* o en la moda dels «opòsitos». Jordi de Sant Jordi, llegit amb cura, ret tribut a aquest Petrarca cortès, concentrant els deutes al principi (vv. 4-20) i cloent l'enumeració al v. 44 amb una adaptació directa del primer vers del sonet: *e no he pau e no tench qui m garreig < Pace non trovo, e non ò do far guerra* (noteu l'observació de Fratta al lloc tanmateix). No sembla una distribució casual (cf. RB, 1984:227). Si aquest sonet amorós és el model dominant, com em sembla, llavors la poesia XV, totalitzada en clau moral, esdevé el millor exemple de l'experimentació que Jordi de Sant Jordi, seguint la petjada d'Andreu Febrer, va imposar en la seva intensa producció. RB, 1984 va obrir camí, amb èmfasi en el revival trobadoresc i amb uns apunts d'estilnovisme; Fratta hi insisteix amb dades diferents. Ens convenen estudis ponderats sobre la difusió de la lírica italiana, que en percaïn motius, com hem anat veient, però que en documentin també una transmissió probable.

Els dos aspectes que he esbossat —text i estudi— no exhaurixen ni de bon tros l'edició ressenyada. L'anotació és rica, i hi ha altres aportacions importants, de lector crític, particularment visibles en les observacions a la poesia XVIII (alguna de les quals ja s'avançava en una ressenya a RB, 1984 publicada per Josep Pujol al número 1 d'aquesta revista, ps. 600-601). La revisió textual de Fratta és de primer ordre i sens dubte justifica la nova edició; l'estudi complementa el de l'edició anterior. A partir d'ara els lectors de Jordi de Sant Jordi exigents hauran de consultar els dos volums, circumstància normal en una cultura sòlida. És satisfactori comprovar que «Els Nostres Clàssics» segueix contribuint-hi.

FEBRER I CARDONA, Antoni: *Obres gramaticals*, I, estudi introductor i edició a cura de Jordi Ginebra, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans/Institut Menorquí d'Estudis/Universitat de les Illes Balears, 2004 («Biblioteca Filològica», I).

L'any 2001, va aparèixer publicada, al número XLII de la Biblioteca Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, la magnífica edició que Maria Paredes elaborà del *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*, d'Antoni Febrer i Cardona (FEBRER I CARDONA, 2001). Això succeïa el mateix any en què es commemoraven el 240è aniversari del naixement i el 160è aniversari de la mort de l'escriptor menorquí. La publicació d'una de les obres lexicogràfiques més emblemàtiques de l'autor maonès va encetar un període ric per a la publicació íntegra de la seva producció manuscrita. El 2004, apareix un segon volum que segueix aquesta voluntat de recuperar una de les figures capdavanteres en el conreu de les lletres catalanes durant el set-cents. En aquest sentit, aquestes *Obres gramaticals* recullen una petita mostra de l'interès que Febrer i Cardona tenia per la seva llengua. De la norantena de manuscrits que es conserven de la seva obra, aquest volum compila tres peces inèdites de l'empresa filològica en què s'immergí el gramàtic maonès. El llibre, l'edició del qual corre a càrrec de l'especialista en gramatologia catalana del vuit-cents, Jordi Ginebra —l'avalua la seva excel·lent tasca en l'edició de la *Gramàtica catalana*, de Joan Petit i Aguilar (PETIT I AGUILAR, 1991)—, és només el primer d'una sèrie que es preveu llarga.

S'hi editen, d'una banda, un llarg tractat gramatical de llengua catalana, intítulat *Principis generals de la llengua menorquina*, el més dens i extens, que ocupa, ben bé, dues tercers parts del volum I, de l'altra, el segueixen, per ordre d'aparició, dos escrits breus sobre determinats aspectes de la nostra llengua: *Observacions sobre la llengua menorquina per mitjà d'una anàlisi del pròleg del pronòstic de l'any 1811* i *Observacions del doctor Parpal sobre l'ortografia menorquina*, les quals completen els paràmetres gramaticals fixats en la primera part.

Els *Principis generals...*, elaborats el 1804, dels quals només se'n conserva un exemplar manuscrit —tot i que Jordi Ginebra assegura que «degueren existir còpies d'aquesta obra, ja que en la correspondència de Febrer es diu que n'ha enviades a personatges de Mallorca» (p. 31)—, representen la primera incursió del gramàtic menorquí en l'estudi de la llengua. Consten de quatre parts ben diferenciades. D'una banda, la gramàtica febreriana comença amb un extens estudi de la fonètica menorquina —*De la Lectúra* (ps. 47-58)—, que es desdobla, alhora, en dues parts: en la primera, en què fa l'inventari de sons de què se serveix aquesta varietat balear, i en la segona, hi descriu els fenòmens de contacte lingüístic, per als quals elabora casos pràctics a partir de composicions literàries (ps. 61-77). I, de l'altra, segueixen un apartat pròpiament gramatical, intítulat *Gramàtica menorquina*, que és el més extens, en el qual es descriuen els diversos elements lexicogràfics, sintàctics i morfològics del parlar menorquí (p. 92-171), i, finalment, un tractat ortogràfic (*Tractad de l'Ortografia*) (ps. 174-196), dividit, alhora, en tres parts més, en les quals s'aborden els aspectes gràfics de la llengua. Per últim, les

dues observacions que clouen el volum són impressions valoratives sobre determinats aspectes destacables de la llengua. Pel seu caràcter descriptiu, esdevenen un annex documental adient per al seu corpus gramatical inicial, en què Febrer i Cardona corregeix o amplia informacions sobre determinats aspectes lingüístics importants.

Cal tenir en compte que aquesta primera temptativa incipient de l'escriptor menorquí, dins del marc de la seva etapa gramatical inicial, de 1804 a 1807 (FEBRER I CARDONA, 2001: XVI), és un primer acostament a les observacions sobre un model de llengua que es completaria més tard amb l'elaboració de la seva obra gramatical posterior, *Principis generals i particulars de la llengua francesa*, de 1807. En aquest sentit, el salt temporal, de més d'una dècada, entre aquesta primera gramàtica i les *Observacions* que la segueixen permeten avaluar acuradament l'evolució soferta per Febrer i Cardona a l'hora d'enfrontar-se a la voluntat de fixar un model de llengua, per al qual fa les esmenes o addicions corresponents que apareixen en escrits posteriors. Pel que fa a l'edició, atès que ens manquen testimonis amb què poder confrontar els manuscrits conservats i que no sembla pertinent ortografiar amb criteris actuals un text que codifica la llengua, en conseqüència es decideix editar-ne, encertadament, una versió diplomàtica, en què no s'ha alterat cap aspecte del text original. Aquesta circumstància fa possible un acostament més fidel a la llengua amb què treballava el nostre gramàtic.

D'altra banda, l'estudi introductorï amb què Ginebra enceta el llibre segueix les mateixes pautes teòriques que ja havia estudiat detingudament en altres treballs seus (GINEBRA, 1991 i GINEBRA, 1996). En aquest sentit, la situació històrica i sociolingüística en què sorgeix l'obra gramatical de l'autor menorquí té una importància rellevant. D'aquesta manera, l'editor i curador del text febrerí delimita unes fronteres en l'espai —l'illa de Menorca— i el temps —primeres dècades del segle XIX— prou estables amb les quals poder encabir-hi l'obra del nostre autor i la seva transcendència dins la història de la nostra llengua, i, més important encara, poder ubicar la seva producció en el context gramatical europeu del vuitcents. Ara: si bé aquesta recreació històrica serveix d'ajuda documental per aproximar-se amb fidelitat científica a l'illa de Menorca durant el set-cents, probablement hi manqui una avaluació més extensa de la feina feta per Febrer i Cardona en aquestes tres obres prou destacables de la seva llarga producció. Amb tot, però, és molt necessari tenir present el moment en què sorgeix l'obra de Febrer i Cardona, ja que ajuda a entendre la importància d'aquest primer intent d'establir un model de llengua als territoris de parla catalana.

L'edició d'aquests textos permet salvar d'un oblit de més de dues centúries la producció escrita de l'intel·lectual menorquí. El desig exprés del gramàtic balear de veure publicat l'esforç de tota una vida comença definitivament a prendre forma. La pols del temps s'ha anat acumulat indefugiblement sobre els seus manuscrits fins ara, quan finalment s'ha cregut oportú esmenar aquest error de la història en les lletres catalanes, després que Jordi Carbonell (CARBONELL, 1971), primer, i Maria Paredes (PAREDES, 1996), després, en el que continua essent l'estu-

di de referència sobre l'obra de Febrer i Cardona, denunciessin aquesta injustícia. Els motius que han brindat aquesta oportunitat, per tant, han estat la qualitat i la importància dels escrits, tant literaris com lingüístics, de l'escriptor català.

Com succeïa amb la Menorca del final del segle XVIII dins el marc cultural català, en un període intermediari que es debatia entre l'ocupació anglesa i l'ocupació espanyola, és a dir, entre la fragilitat d'una pretesa independència envers la Península o bé l'annexió imparable a les noves reformes espanyolistes del Tractat d'Amiens l'any 1802, l'illustrat maonès apareix com un cas isolat d'estudis de la llengua. Així, el sobrenom amb què els investigadors contemporanis l'han batejat —«el solitari de Maó» (p. 19)—, li fa justícia. En un període tan convuls pel que fa al pla polític de l'illa, hi apareixen les propostes normalitzadores del nostre autor. Als seus desitjos de fixar un codi viable i unificador de la llengua, s'hi sumen els aires racionalistes que s'estenen per tot el territori dels Països Catalans —no més cal que recordem alguns noms de les creixents corrents il·lustrades d'arrel francesa: Joan Ramis, Vicenç Albertí, Josep de Togores, comte d'Aiamans, o el mateix cosí de Febrer i Cardona, Joaquim Pons i Cardona. L'esperit científic amb què el gramàtic menorquí s'enfronta a la seva empresa fa possible materialitzar l'intent de racionalització del codi comunicatiu d'un poble amb pretensions intel·lectuals i culturals. En aquest sentit, la voluntat de Febrer i Cardona és dur a terme l'empresa lingüística que, anteriorment França i Anglaterra havien engegat exitosament amb sengles llengües. Així, l'elaboració d'un principis gramaticals evitaven «la falta de principis que s'hán de atribuir tántas expressions irregulars y tántas pronúncias viciosas que'es senten cáde die proferir, no sóls à la gènt ordinària y sens educació, si que també à las persónas d'un y áltre sécco qui pàs-san per dóctas y elegánts» (p. 42). En darrer terme, la seva finalitat fou omplir aquest buit.

D'aquesta manera, el gramàtic maonès bastí la llengua menorquina —varietat lingüística amb què la gramàtica febreriana emmascara la unitat real dels diversos parlars de les terres catalanes—, amb els principis racionalitzadors de la Il·lustració francesa, principalment, per emmotllar un vehicle d'expressió que resulti apte i assimilable per a la generalitat dels parlants. En aquest sentit, el nostre autor feia, amb les seves propostes normalitzadores, una inversió de futur: l'ensenyament de primeres lletres per a minyons representava atiar de nou unes flames que començaven a apagar-se. I el futur de la llengua rau en els seus parlants. Però no només això. El treball lingüístic de Febrer i Cardona no acabava en les asseveracions teòriques. Aquest exercici de racionalisme es veu consegüentment reflectit en la seva obra literària, ja sigui mitjançant traduccions —abundoses—, o bé per les seves pròpies composicions literàries. I la seva gramàtica n'és un reflex fidedigne. Malauradament, Ginebra no aconsegueix donar-nos més informacions sobre les peces literàries que s'insereixen en els *Principis generals*. És més: no hi ha cap voluntat d'avaluar o jutjar estèticament cap composició literària, de les quals es desconeix si l'autoria és del mateix Febrer i Cardona. Un estudi acurat d'aquests textos pot donar noves informacions sobre una Menorca que establí un pont cultural

decisiu entre les noves estètiques naixents a França i l'avidesa del Principat en la recerca de noves experiències culturals.

Si la comunitat il·lustrada menorquina ja posseïa el model d'autor literari en la figura de Joan Ramis i Ramis, responsable de les obres més excel·lents del drama setcentista català, amb *Lucrècia*, *Arminda* i *Rosaura* al capdavant, el gramàtic maonès ocupava la vacant de l'estudiós de la llengua (SOLERVICENS BO i MOLL BENJAM, 2000: 510). En aquest sentit, es completava el binomi lingüístic. D'una banda, l'expressió artística, la de la literatura, i, de l'altra, l'atenció al vehicle d'expressió propi.

Així, la llengua, que «per mèdi de la sèua articulació y d'el sèu so induhex en las ánimas de nóstros semblánts els matèxos concéptes, els matèxos desitgs y els matèxos afécetes que'es tróban en nosáltres» (p. 41), esdevé la base essencial per a l'alfabetització de minyons i, alhora, l'aprenentatge de la lectura. Si, a més, hi afegim el fet que, segons Febrer i Cardona, la gramàtica respon a «l'art de parlar y d'escriurer réctament conforme l'us d'els sábis» (p. 92), la voluntat de fer emergir la llengua catalana com a model de llengua de cultura és clara. Al mateix temps, però, l'autoconsciència dels mecanismes de la llengua pròpia afavoreix l'aprenentatge d'altres llengües aptes per al coneixement elevat. En aquest sentit, el llatí apareix com el model lingüístic amb què complementar la llengua vernacla. No oblidem que la seva formació acadèmica va desenvolupar-se sota el domini francès, en la qual l'aprenentatge de les llengües llatina i francesa era cabdal. D'aquí, doncs, sorgeix les fonts principals en què va basar-se per a l'elaboració dels seus principis. Tanmateix, l'objectiu principal és la potenciació d'una llengua, la catalana, el cultiu literari de la qual estava reservada a un nombre reduït d'individus. D'altra banda, tot i que el nostre gramàtic presenti només una fixació del codi escrit de la nostra llengua, no pot evitar fer un cop d'ull a les modalitats de parla. Així, el que aparentment sembla un tractat descriptiu de la llengua desapareix en algunes asseveracions que fa el nostre gramàtic en certes qüestions. Per tant, és en aquestes ocasions que desapareix la simple descripció per passar, de cop, a la prescripció. Un exemple: per evitar certs usos equívocs de la tercera persona de l'imperatiu dels verbs de la primera conjugació, Febrer i Cardona adverteix que «es molt imprópi escriurer per ecz: *vènguen, fossen, pensen*, &c així com fán algúns: perqu'en molts vèrbs es confondría en la pronúncia la tercèra persóna tánt d'el singular, cóm d'el plural d'el presènt de l'indicatíu, ab la d'el subjuntíu, óm es pód veurer en l'eczèmples citad *pensen*; y en áltres, cóm son: *amen, practiquen*. &c» (p. 152, n. 20).

L'interès pedagògic del nostre gramàtic és innegable. L'ensenyament de les primeres lletres respon al projecte que s'estengué arreu d'Europa a partir dels principis il·lustrats de la Revolució Francesa, amb què s'assegurava l'ensenyament obligatori i gratuït de la societat. Si tenim en compte que Febrer i Cardona era integrant dels principals nuclis intel·lectuals propers a les tesis il·lustrades al nostre territori —segons Mas i Vives, formava part de la segona generació d'autors il·lustrats catalans, juntament amb Jaume Vada, Josep de Togores, comte d'Aiamans, i

Antoni de Puigblanch (MAS I VIVES, 1999)—, és fàcil d'intuir el caire de l'empresa que fundà amb els seus *Principis generals de la llengua menorquina*. I els dos textos breus que els segueixen en aquest volum també en són un bon reflex. L'intercanvi epistolar que mantingué Febrer i Cardona amb el doctor Parpal dóna a entendre aquest interès viu per la llengua que va mantenir un reduït cercle d'intel·lectuals il·lustrats.

Partint de la base del que Ginebra descobreix en el seu estudi introductori, que l'autor maonès prengué les gramàtiques llatines emprades per a l'aprenentatge escolar com a model, el treball gramatical de Febrer i Cardona s'estructura a partir d'un concepte clàssic de la llengua. Ara bé: la seva exposició sobre la codificació de la llengua corre entre la visió conservadora —pròpia de les gramàtiques escolars— i l'experimentació moderna —segons les teories racionalistes de gramàtics francesos com Restaut i De Wailly (ps. 22-27). Aquesta estratègia li permet trobar correlats directes entre la parla i l'ús escrit de la llengua. I viceversa.

En definitiva, l'edició que ens presenta Jordi Ginebra amb aquest primer volum d'obres gramaticals d'Antoni Febrer i Cardona és una oportunitat indefugible per acostar-nos el treball d'un intel·lectual incansable envers qualsevol expressió artística o científica de la lletra. Per fi, doncs, el projecte de publicació d'unes obres completes de l'autor maonès ens ajudarà a accedir en la producció d'un dels personatges que amb major mesura definiren el ric cultiu de la llengua catalana durant la Il·lustració, un període prou interessant i complex en la nostra història de la llengua i la literatura. En aquest sentit, però, la feina no ha fet més que començar.

IVAN CLOT MASSONS

BIBLIOGRAFIA

- Jordi CARBONELL (1971): *Antoni Febrer i Cardona i el Comte d'Aiamans, dues figures de la Il·lustració*, «Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona», núm. 34, ps. 87-146.
- ANTONI FEBRER I CARDONA (2001): *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí. Edició crítica i estudi introductori a cura de Maria Paredes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Jordi GINEBRA (1991): *Llengua, gramàtica i ensenyament en el tombant del segle XVIII al XIX*, «Randa», núm. 31, ps. 65-79.
- Jordi GINEBRA (1996): *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)*, Maó, Institut Menorquí d'Estudis.
- Joan MAS I VIVES (1999): *La cultura catalana entre el neoclassicisme i el romanticisme*, dins PAREDES, Maria i SALORD, Josefina (ed.): *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de les Illes Balears / Institut Menorquí d'Estudis, ps. 9-31.

- Maria PAREDES (1996): *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Joan PETIT i AGUILAR (1991): *Gramàtica catalana. Estudi previ i edició a cura de Jordi Ginebra*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Josep SOLERVICENS BO i Antoni MOLL BENJAM (2000): *Joan Ramis, Antoni Febrer i Cardona, Vicenç Albertí i la Menorca de la Il·lustració*, «Llengua & Literatura», núm. 11, ps. 498-517.

ROS, Carles: *Raro diccionario valenciano-castellano, único y singular de voces monosylabas*, estudi introductor i edició de Maria Isabel Guardiola i Savall, Alacant, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, 2004.

Al segle XVIII, coincidint amb la Il·lustració, tingué lloc a Europa un moviment de dignificació de les llengües vulgars, i consegüentment es desenvolupà una inquietud ortogràfica i gramatical pels idiomes moderns per part dels filòlegs i erudits. Als Països Catalans arribà també l'interès per l'estudi gramatical, ortogràfic i lexicogràfic del català, si bé condicionat per la situació de conflicte lingüístic amb el castellà i per les mesures repressives contra la nostra llengua que anaren succeint-se des de la nova administració borbònica.

En aquest context cal destacar la tasca meritòria de Carles Ros i Hebrera (1703-1773), el qual, com diu Emili Casanova en el pròleg del llibre que ara ens ocupa, fou «el primer lexicògraf que arreplegà la llengua viva, el primer etnògraf, el primer col·loquier, l'editor de l'*Espill* de Jaume Roig, i el precursor de la Renaixença valenciana». Ros va reivindicar l'aptitud i el valor del valencià per a qualsevol ús, i demanava una major utilització escrita i culta de la llengua pròpia. I en conseqüència es va esforçar per posar a l'abast dels valencians els instruments gramaticals i lexicogràfics necessaris per a un bon ús parlat i escrit del català, que per a Ros es complementava amb la voluntat, fàcilment entenedora en aquella conjuntura sociopolítica, que els seus conciutadans assolissen també un millor coneixement del castellà, el qual, de fet, presentava grans deficiències.

Un dels aspectes més destacats de l'obra de Carles Ros és, en efecte, l'aportació lexicogràfica. En aquest sentit Maria Isabel Guardiola i Savall veu que els diccionaris de Ros no són obres fruit de l'atzar, aïllades o inconnexes, sinó que formen part d'una actuació conjunta, planificada i prèviament meditada tendent a l'«enfortiment i redreçament de la llengua materna», de manera que responen a la voluntat de Ros de solucionar les necessitats lexicogràfiques dels valencians: un diccionari de veus antigues (el *Breve diccionario valenciano-castellano*, València, 1739), uns altres diccionaris de la llengua viva (el *Diccionario valenciano-castellano*, València, 1764, el *Diccionario valenciano-castellano de voces polysylabas* i el *Raro diccionario valenciano-castellano único y singular de voces monosylabas*), i un altre diccionari de barbarismes i dubtes (*Corrección de voces y frases*, València, 1771).

D'aquesta obra només es van publicar el *Breve diccionario*, el *Diccionario valenciano-castellano* i la *Corrección de voces*. Ara, gràcies a l'edició filològica de Guardiola i Savall, podem tenir al nostre abast també un altre d'aquests llibres, el *Raro diccionario*, que ens ajudarà, sens dubte, a conèixer i entendre millor el valor i la significació de l'obra lexicogràfica de Carles Ros.

L'edició de Maria Isabel Guardiola va acompanyada d'un detallat *Estudi introductorio*, on contextualitza i estudia l'obra de Carles Ros, i especialment el llibre objecte de l'edició. En aquest estudi, com diu la mateixa autora, pren com a punt de partida els estudis anteriors sobre el diccionari, i sobretot, a més de la seua memòria de llicenciatura, el de Casanova, que ja havia presentat el diccionari a la filologia i n'havia estudiat diversos aspectes en un article publicat fa uns anys en «Llengua & Literatura» (núm. 4, 1990-1991).

Guardiola i Savall comença fent una panoràmica de la totalitat de l'obra de Carles Ros i del context històric corresponent. Hem de destacar la visió que presenta de l'obra de Ros, vista com un conjunt interconnectat fruit d'un calculat pla d'actuació, que tendeix a remuntar la llengua i la cultura pròpies en tots els aspectes (producció i edició literària, gramàtica, diccionaris i fraseologia). Això fa, segons la mateixa autora, «que difícilment es puga estudiar un punt concret si no es té en compte la resta».

Pel que fa al conjunt de l'obra de Ros, Guardiola assenyala la necessitat de fer, malgrat les dificultats de l'empresa, un còmput exacte de tota la seua producció. Quant a l'obra literària, crida l'atenció sobre les mancances existents: faria falta una edició crítica, una valoració de conjunt i un estudi exhaustiu de la totalitat de la seua producció literària. Com a lingüista, distingeix en l'obra de Ros dues etapes: una etapa inicial, als anys trenta, on defineix i estableix la seua posició lingüística, i una etapa de maduresa, en la qual reprèn, amplia i millora algunes de les qüestions que havia tractat en la primera etapa.

La part més extensa de l'estudi introductorio de Guardiola i Savall correspon a l'obra lexicogràfica del notari valencià. En aquest apartat estudia, a més de l'obra objecte de l'edició, el *Breve diccionario*, el *Diccionario valenciano-castellano*, la *Corrección de voces y frases* i el desaparegut *Diccionario valenciano-castellano de voces polysylabas*. En el primer cas, repassa les fonts del *Breve diccionario*, el qual fou concebut per Ros com un instrument útil per a poder llegir els autors antics. L'editora compara el diccionari de Ros amb les seues fonts, per tal d'illustrar-ne l'aprofitament que en féu l'autor. Arriba a la conclusió que, a més de les fonts antigues declarades per Ros, aquest hi va introduir també mots originals extrets de la llengua viva, sobretot aquells que presentaven dificultats de comprensió, com els homòfons i els homògrafs.

Pel que fa al *Diccionario valenciano-castellano* de 1764, l'editora destaca que no és la segona edició del *Breve diccionario*, com sovint s'ha dit, sinó una obra totalment diferent. Ara Ros s'inclina preferentment per la llengua viva i incrementa el pes de la microestructura. Com en el cas anterior, Guardiola i Savall analitza les fonts utilitzades per Ros en aquest diccionari, i destaca com a font principal de

l'obra la llengua viva del segle XVIII. I ací rau precisament el mèrit principal d'aquest diccionari, el primer diccionari català que s'ocupà principalment d'arreglar la realitat lingüística del moment. Per això, com molt bé assenyala Maria Isabel Guardiola, «és un pou ric per a l'estudi del valencià de l'època».

Guardiola i Savall valora sobretot de la *Corrección de voces* el fet de ser el primer tractat de barbarismes i diccionari de dubtes del català, així com una demostració de la preocupació de Ros per l'estat i la conservació del valencià.

Finalment, abans d'entrar en l'anàlisi del *Raro diccionario*, l'editora s'ocupa del *Diccionario valenciano-castellano de voces polisílabas*, el qual, com ja hem dit, va restar inèdit. Guardiola i Savall demostra que aquest diccionari, actualment desaparegut, va existir realment, tant per les dades que ens ofereix el mateix Carles Ros com pels testimonis dels bibliògrafs contemporanis. A partir de l'examen del *Raro diccionario*, on Ros es refereix amb freqüència al *Diccionario valenciano-castellano de voces polisílabas*, Guardiola conclou que el notari valencià devia treballar, ja en la seua maduresa, en les dues obres alhora, en l'una enregistrava els mots monosíl·labs i en l'altra els polisíl·labs, amb l'objectiu d'ampliar el seu diccionari de 1764. Suposa, així mateix, que Ros possiblement va poder completar el *Diccionario valenciano-castellano de voces polisílabas* abans de morir. L'anàlisi de les remissions que apareixen en el *Raro diccionario* al de veus polisíl·labes permeten també a Guardiola reconstruir alguns dels mots d'aquell diccionari.

L'apartat següent de l'*Estudi introductor* l'ocupa ja el *Raro diccionario valenciano-castellano*, obra que, malgrat el seu caràcter manuscrit, i a partir de la comparació amb altres diccionaris monosíl·labics posteriors, creu Maria Isabel Guardiola que potser va ser coneguda en alguns àmbits. Comença presentant un estat de la qüestió sobre els estudis anteriors que s'han ocupat d'aquesta obra, per passar tot seguit a la descripció i estudi del diccionari. N'analitza les fonts, el problema de la datació, la macroestructura, la microestructura i la conclusió de l'obra.

La tècnica lexicogràfica utilitzada en el *Raro diccionario* està basada, com diu Guardiola i Savall, en la que ja havia desenvolupat en el *Diccionario* de 1764: s'ocupa del lèxic viu problemàtic, així com d'alguns aspectes del lèxic més antic quan presenta problemes d'homòfons i homògrafs, fa servir una microestructura relativament rica, amb consideracions de caràcter etnogràfic i lingüístic, i enriqueix les definicions principalment a partir del diccionari de la Real Academia de la Lengua Castellana. Ressegueix les fonts del *Raro diccionario*, i arriba a la conclusió que és el complement del *Diccionario* de 1764 i del *Diccionario valenciano-castellano de voces polisílabas*. Tot seguit, a partir de la vinculació que es pot establir entre les obres de Ros, sobretot de la seua relació amb la *Corrección de voces* (1771), data el *Raro diccionario* entre 1764, data del *Diccionario valenciano-castellano*, i el 1771.

Inclou també un estudi detallat de la macroestructura del *Raro diccionario*, on el lector podrà trobar una classificació tipològica dels monosíl·labs recopilats en el diccionari: homòfons i homògrafs, formes verbals conjugades, noms propis, amalgames, arcaïsmes, castellanismes valencianitzats, interjeccions, entrades en plural i

formes gramaticals. Pel que fa a les aportacions lèxiques de les entrades (mots no registrats, no documentats i primeres documentacions), remet a la ja citada descripció de Casanova (1990-1991). En l'apartat de la microestructura Guardiola i Savall destaca l'afany didàctic de Ros, manifestat en les nombroses indicacions i aclariments que omplen els articles del diccionari: aclariments i indicacions ortogràfiques, fonètiques, morfològiques i sintàctiques, ús de la terminologia gramatical, fraseologismes, precisions diacròniques i diafàsiques, marques d'especialitat, precisions de significat i fins i tot aclariments de punts gramaticals del castellà.

A continuació, Guardiola i Savall presenta els criteris que ha seguit en la seua edició, i inclou al final un útil glossari on s'incorporen totes les veus contingudes en el *Raro diccionario valenciano-castellano*, tant les monosil·làbiques com els mots polisil·làbics i les locucions citades per Ros al llarg del diccionari.

El llibre de Maria Isabel Guardiola representa, en suma, una gran contribució a la nostra lexicografia històrica. Desitjaríem que en un futur hom pogués també fer realitat un estudi més detingut de les formes del diccionari, el qual no era l'objectiu d'aquesta edició. Com diu l'autora a propòsit de les unitats fraseològiques inventariades en el *Raro diccionario*, «en el diccionari hi ha un gran ventall de locucions, modismes, expressions fixes, fraseologismes en general, que caldria estudiar amb més deteniment», estudi que possiblement convindria estendre al lèxic en general. Cf. mots i locucions com *batre's com la fulla en l'arbre*, *bullir a galls*, *cantell de pa*, *caure de memòria*, *cloc-i-piu*, *coixitranca*, *coquiller*, *donar-se un verd*, *eixerleró*, *en un tranc*, *fàrfara*, *fer la pu*, *gos albelloner*, *no tindre bruc*, *trimxet*, etc.

Maria Isabel Guardiola i Savall, professora del Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, dedica la seua investigació a l'estudi dels diccionaris valencians anteriors al segle xx, que han ocupat tant la seua memòria de llicenciatura com la seua tesi doctoral, i actualment participa en el projecte d'investigació «Tresor lexicogràfic valencià» dirigit pel Dr. Jordi Colomina.

JOAQUIM MARTÍ MESTRE

NADAL, Antoni: *Estudis sobre el teatre català del segle xx*, Palma/Barcelona, Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005 («Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 23).

D'ençà de la publicació el 1998 de *Teatre modern a Mallorca*, Antoni Nadal no ha deixat de remoure papers, llegir periòdics i publicacions diversos, i d'acudir als registres per esbrinar dades sobre directors, autors, empresaris i actors teatrals. En definitiva, no ha renunciat a investigar allò que l'apassiona, el món del teatre. Els nou treballs que donen forma a aquest volum han estat elaborats entre

el 1999 i el 2004 i són un complement ideal a l'obra abans esmentada. El llibre s'obre amb l'apartat titulat *Un segle de teatre català*, escrit en col·laboració amb Roberto Mosquera, en què l'autor descabdella a grans trets el panorama teatral català del segle xx. Es tracta d'un primer estudi que ens serveix d'introducció per als posteriors articles de recerca que se centraran d'una manera exclusiva en les Illes Balears. Partint de diferents èpoques, Nadal fa un repàs a l'aspecte teatral de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, tot insistint en la fractura que la Guerra Civil provocà en el procés de normalització iniciat durant la Renaixença i en les dificultats que després del 1939 passà el teatre en català per ser escenificat. Al llarg d'aquestes vint primeres pàgines es mencionen autors, teatres, empresaris, actors, cupletistes, companyies dramàtiques, gèneres teatrals, directors d'escena, mostres de teatre i un llarg etcètera d'iniciatives i projectes diversos.

A partir del segon apartat, la temàtica teatral se centra d'una manera exclusiva en les Balears. En les noranta-cinc pàgines que donen forma a *El teatre mallorquí del segle xx* —segona edició augmentada del mateix treball publicat el 2002 per Edicions Documenta Balear—, Nadal exerceix de notari i, a través de tres apartats, dóna fe de la vida escènica produïda a Mallorca entre el 1901 i el 2003. En els subapartats *El procés de la normalització teatral (1901-1936)*, *L'entrebanc franquista (1936-1975)* i *La represa del procés de normalització (1975-2000)* s'hi recullen informacions diverses sobre els teatres de Palma i de la Part Forana, els autors mallorquins, els actors, les actrius i les cupletistes, les companyies creades, l'aparició de col·leccions teatrals, etc. Aquest apartat es complementa amb 32 documents —publicats la majoria en el periòdic «La Almudaina»—, una cronologia de fets teatrals i un apartat bibliogràfic.

En *Els teatres menorquí, eivissenc i formenterer del segle xx* s'hi analitza d'una manera més resumida la vida teatral d'aquestes tres illes entre el 1900 i el 2003. A Menorca, especialment a principis de segle, gaudiren d'una gran popularitat tres sarsueles (*Es tir per sa culata*, amb lletra d'Antoni Cardona i música de Francesc Oleo; *Doñ Pere Singlà*, amb lletra de Joan i Pau Fàbregues i música d'Ignasi Gutiérrez; i *Foc i fum*, amb lletra de Joan Benejam i música de Francesc d'Assís Rosselló), i també la representació d'*Els pastorells* i l'*Adoració de los Reis Mags*, de Roc Coll. Seguint més o manco la mateixa estructura que en els apartats anteriors, Nadal esmenta, tant pel que fa a Menorca com a les Pitiüses, un seguit d'autors, obres, espais escènics, companyies i publicacions que ens ajuden a tenir una noció bastant definida de la situació teatral d'aquests indrets.

El següent apartat és un text refós d'una conferència que el mateix autor va pronunciar a Lloseta el 2003 dins el marc de la I Trobada d'Autors Teatrals de les Illes Balears. Hi tracta l'evolució de la figura de l'autor teatral. Hi ha referències als de principis de segle, als que estrenà la Catina-Estelrich entre el 1930 i el 1936, als que reprengueren la tasca interrompuda amb motiu de la Guerra Civil i que veieren escenificades les seves produccions per la companyia Artis, als que sorgiren a mitjan anys seixanta, setanta i així successivament fins a arribar als nostres dies. Menció a part mereix el següent treball titulat *La literatura dramàtica ma-*

llorquina escrita per dones en el segle xx. En paraules de Nadal, «el principal objecte d'aquest treball és reunir informació sobre la literatura dramàtica mallorquina escrita per dones en el segle xx, i fer-les accessibles a les persones interessades». Per aquest motiu, i després d'una introducció, hi recull notes bibliogràfiques i notes bibliogràfiques que fan referència al camp teatral de les escriptores Maria Manuela de los Herreros, Gaietana Alberta Giménez «Madre Alberta», Rosa Caimari, Margalida Estelrich, Maria Cristina Esteve, Maria Mayol, Aina Villalonga, Antònia Mateu, Concepció Pou, Margalida Forteza Fuster, Margalida Forteza Miró, Catalina Valls Aguiló de Son Servera, Joaquina Faidella, Maria Antònia Castell, Maria de la Concepció Cortès, Catalina Rigo, Maria Antònia Oliver, Carme Riera, Aina Salom, Marta Barceló i Eduvigis Torres.

El sisè i setè treballs —*Les edicions teatrals d'autors balears en el segle xx* i *El foment del teatre balear*— són altres textos refosos que es varen publicar durant el 2001 a la revista «Lluc» i a l'«Anuari Teatral 2000», respectivament. En el primer, l'autor fa un cop d'ull a la història de l'edició teatral dels autors de les Illes Balears. Com podem veure, en un principi sovintegen les peces o comèdies en un acte, els pastorells i l'adoració dels Reis d'Orient, per llavors passar —abans de la Guerra Civil— a la publicació de sarsueles, monòlegs, sainets, teatre infantil, etc. No és fins al 1955, amb l'edició de *Jaume IV de Mallorca* de Guillem Colom, que s'edita una tragèdia. També és interessant comprovar el nombre d'obres d'autors balears editades a Barcelona i a altres indrets, una edició que es va veure ampliada durant el període franquista i en el darrer quart de segle. Així mateix, hi són esmentades les col·leccions teatrals i les reedicions. Quant al segon text, en diferents apartats s'hi tracten des d'una perspectiva moderna aspectes relacionats amb les competències en matèria teatral, les subvencions i els circuits teatrals. La creació el 1986 de l'efímer Centre Dramàtic de les Illes Balears, les iniciatives engegades des del Govern de les Illes Balears dins el camp de l'ensenyament, i els premis i les beques convocats, són altres matèries que no s'escapen de l'estudi de Nadal. Pel que fa a Menorca i a Eivissa i Formentera, hi ha un espai dedicat al Programa Menorca, Música i Teatre i als ajuts a la producció d'obres de teatre i als grups de teatre pitiusos.

El penúltim estudi, inèdit, és el dedicat als premis teatrals. El primer premi del qual és té constància fou convocat per l'Ateneu de Sant Francesc de Sineu el 1904. A aquest, n'hi seguiren molts altres, com per exemple els convocats per la Joventut Antoniana de Mallorca (1921), l'Associació per la Cultura de Mallorca (1923), l'Ateneu d'Eivissa (1933), els Aflots de Muntanya (1934), el Cercle de Belles Arts de Palma (1944), la Companyia de Teatre Regional (1949), l'Ajuntament de Palma (1955), les Joventuts Musicals de Manacor (1961), etc. Sens dubte, però, el premi que destaca més és el Premi Born, instaurat el 1971 per iniciativa del Cercle Artístic de Ciutadella. A hores d'ara és el premi més ben dotat de l'Estat espanyol. Altres guardons que hi són esmentats són el Premi Palou i Coll, el Premi Teatre Principal, el Premi Baladre, el Premi Jaume Vidal Alcover i els acabats de crear Premis Art Jove i Premi Guillem d'Efak. Deixant al marge l'índex onomàs-

tic final, el volum es clou amb el treball titulat *Bibliografia de la literatura dramàtica balear (1900-2004)*, treball que inclou les peces d'autors illencs escrites en català i editades tant a llibres com a revistes.

En resum, cal aplaudir la iniciativa de publicar d'una manera conjunta aquests treballs. De fet, com podem llegir a la coberta del llibre, «la publicació conjunta els atorga un valor renovat, no tan sols per la mateixa reunió, sinó fonamentalment perquè el conjunt destaca el fil conductor que els uneix».

FRANCESC PERELLÓ FELANI

SANCHIS GUARNER, Manuel: *Lletres de resistència (1939-1981)*, edició, selecció i notes de Santi Cortés, Catarroja/Barcelona, Editorial Afers, 2005.

Santi Cortés, doctor en filologia catalana per la Universitat de València, va publicar no fa pas gaire una documentadíssima biografia titulada *Manuel Sanchis Guarnier (1911-1981): una vida per al diàleg* (València/Barcelona, 2002).¹ Ara la complementa amb una selecció de cartes absolutament apassionant, que és només una petita mostra de l'extens epistolari de Sanchis amb lingüistes i estudiosos diversos, amb alumnes, amb editorials, amb associacions, amb autoritats, amb admiradors i, no cal dir-ho, amb contradictors, que acostumaven a fer servir l'anonimat per als seus insults.² Conté un total de 130 textos, només vint-i-cinc dels quals eren coneguts fins ara, escollits amb la intenció d'informar «sobre els problemes de llengua i cultura dels valencians durant la postguerra i la transició» i de contribuir «al procés de recuperació de la memòria històrica» (p. 11). Aquesta documentació ha estat ordenada cronològicament en quatre apartats: la presó (1939-1981), l'estada a Mallorca (1943-1959), el mestratge intel·lectual (1959-1974) i l'autoritat acadèmica (1974-1981). Santi Cortés ha identificat minuciosament els corresponents i la gran majoria de noms esmentats a les cartes, n'ha resseguit els temes i fins i tot els ha completat sovint amb citacions d'altres textos coneguts o encara inèdits. De més a més, hi ha afegit al final una extensa bibliografia i un índex dels noms citats.

No estranyarà ningú que una gran part del material recollit per Santi Cortés tingui una relació directa amb Mallorca i amb Barcelona. Sanchis Guarnier havia col·laborat des de jove amb Francesc de B. Moll i amb R. Aramon i Serra i hi mantingué tota la vida una amistat cordial, que passava per sobre les ideologies i les possibles discrepàncies en temes lingüístics o literaris. Precisament la primera carta de *Lletres de resistència*, adreçada a Sanchis des de Palma el 9 de maig de 1939,

1. Vegeu-ne la ressenya de Josep Moran a «Llengua & Literatura», núm. 15 (2004), ps. 583-585.

2. Cf. la nota 1 de la *Introducció* (p. 11). Recordem, com fa Santi Cortés en aquest mateix indret, que el 2000 Antoni Ferrando ja va donar a conèixer l'epistolari de Sanchis amb Joan Fuster.

«Año de la Victoria», correspon a Francesc de B. Moll, que havia fet la viú-viú a Mallorca durant els anys de la guerra civil i que havia aconseguit de mantenir-hi bones relacions amb les noves autoritats. Havia sabut que Sanchis, capità de l'exèrcit republicà, havia anat a parar a un camp de concentració «nacional» i posava en marxa els seus contactes per aconseguir-li «un aval a tu favor, firmado por falanxistas de aquí, que te mandaré enseguida que pueda, y podrás exhibirlo para que se te ponga en libertad» (p. 23).³ Tractant-se d'una carta que havia de passar doblement per la censura, Moll s'esforçava per donar a Sanchis bones notícies: li comentava que «como autor y editor he desplegado gran actividad. A más de mis antiguas publicaciones del DCVB y de “Les Illes d’Or”, que han continuado apareciendo a medida que las circunstancias lo permitían,⁴ he fundado la colección de “Manuales Moll”», que «se dan de texto en la mayoría de Institutos y Escuelas de Comercio» (p. 23). I encara, «además de estos trabajos propios, mi imprenta ha adquirido gran predicamento entre el público, se ha formado una excelente clientela, y estoy en vísperas de ampliar considerablemente mi taller, con las consiguientes ventajas económicas. Bien es verdad que éstas se hacen imprescindibles si he de atender decentemente a la alimentación y educación de mi numerosa familia» (ps. 13-14).

En aquesta mateixa carta, Moll feia saber a Sanchis que «Aramon se encuentra enfermo, que no puede trabajar. Ha pasado meses en un sanatorio de montaña. Dice que la escasez de alimentación le ha llevado a ese estado. ¡Cómo habéis sufrido los que habéis tenido la desgracia de habitar en la zona roja! Aquí en cambio no nos ha faltado nada» (p. 24). Precisament la segona carta del recull prové de R. Aramon i Serra. Datada a Barcelona el 9 de febrer de 1941, comenta a Sanchis que té la seva adreça a través de Moll i li explica com ha passat els darrers «cinc anys» durant els quals no s'han vist ni han tingut comunicació. No li amagava que no sabia si tornaria «mai més a ser el d'abans», però així i tot havia reprès els seus projectes i treballava en l'edició de Guillem de Berguedà —que no va arribar a enllestir— i volia dedicar-se més endavant a «la redacció d'una història literària», que tampoc no arribà a bon port, i a «la liquidació de notes lingüístiques que tinc fa anys entretingudes» (p. 27).

Després de noves cartes relacionades amb les gestions per a l'alliberament de Sanchis —entre les quals una de Ramón Menéndez Pidal, mestre d'Aramon i de Sanchis i amic de Moll—, el 29 d'octubre de 1942 Moll el felicitava per la seva «lliberació pròxima» i li parlava de la possibilitat que «les coses vinguessin rodades de tal manera que haguessis de quedar a Mallorca. No sé concretament com, perquè hem passat males temporades (sobre tot per escassetat de fluid elèctric) que m'han fet endarrerir els meus projectes; però tinc la impressió que m'hauries

3. A l'hora de la veritat les coses no van resultar tan senzilles i Moll fou acusat de voler protegir un capità republicà. Sanchis, d'altra banda, va haver d'esperar uns quants anys a aconseguir la llibertat desitjada.

4. En realitat, com és ben sabut, en aquell moment els llibres en català havien estat prohibits a Mallorca, després d'un temps de tolerància.

d'ajudar, no precisament a descarregar camions de paper, com un dia m'oferies, sinó a treballs més dignes de tu. Per això és que tot seguit que estiguissis lliure i tractis de prendre orientacions per refer la teva vida, convé que en parlem seriosament i comptis amb mi per a ajudar-te, que és igual que dir que jo comptaré amb tu per a ajudar-me» (p. 38). Sanchis fou alliberat el 16 de desembre de 1942 i aviat es posà en contacte amb Moll acceptant el seu oferiment i confessant-li que «per a acabar de formar-me científicament m'interessa molt treballar al costat teu. Com és lògic he perdut molt en aquests set anys darrers i no sols per les coses que he deixat d'aprendre sinó també per les que he oblidades. Res més lluny del meu propòsit que t'afalagar-te, però et dic sincerament que eres el meu mestre ideal. En tu trobaré a banda de la teua capacitat, la compenetració sens cap reserva i la confiança cordial que amb En [Tomás] Navarro, molt justificadament per l'altura de la seua posició oficial i la gran diferència d'anys, no vaig assolir» (p. 42).⁵ Moll, el 20 de gener de 1943, li confirmava que tenia «esperança que podràs treballar de manera retribuïda en el Diccionari; lo qual seria el meu ideal i crec que també seria de les faenes que més t'agradarien a tu. Per a completar-te el sou necessari, ja veurem de trobar *lliçonetes* i és possible també que en la meua editorial pugues fer treballs de profit, encara que els temps són dolents» (p. 43, nota 2).

Durant la seva llarga i fecunda estada a Mallorca, Sanchis va reprendre el contacte amb Aramon, que li explicava nous projectes —tampoc no realitzats— i li parlava de «la sèrie d'equilibris que haig de fer, la quantitat de tecles que haig de tocar, i, conseqüència d'una cosa i l'altra —i encara de moltes més— la gran fluïxetat de borsa en què em trobo» (p. 49).⁶ Al seu torn, Sanchis explicava a Aramon, el 16 de juliol de 1944, que «gràcies a la gentilesa d'en Borja [Moll], he pogut tornar a treballar en Lingüística. Tinc la satisfacció de poder dedicar la major part de les hores del meu dia a la lexicografia catalana, i anar completant així la meua formació. Ultra l'ajut a en Moll a dur avant el diccionari, he enllestit un parell de treballs, i un d'ells és una *Gramàtica per a ús dels escriptors valencians*. Ja sé perfectament quant relliscós és fer una gramàtica valenciana sense caure en heterodòxia, però tu, que ets dels pocs barcelonins que no s'han conformat amb una coneixença superficial i episòdica dels valencians, saps tan bé com jo l'equivocació tàctica que seria presentar als meus paisans una doctrina gramatical definitiva i totalment unificada» (p. 51).⁷ En aquesta mateixa carta, Sanchis es referia a les

5. En una carta posterior, del 5 de febrer de 1943, Sanchis comentava a Moll: «Repasse ara, segons em recomanaves, el llatí, perquè no sols és que el tinga rovellat sinó que jo mai no he estat cap llatí, puix que com tu saps sóc llicenciat en la secció de Ciències històriques, la sola que hi ha a la Facultat de València, i no he estudiat el llatí més que al batxillerat» (p. 44).

6. Aquesta carta, del 25 de juny de 1944, no deia ni un mot de l'Institut d'Estudis Catalans, sens dubte per por de la censura.

7. Penso que Sanchis tenia raó, encara que Santi Cortés, fent-se ressò de les opinions de Joan Fuster, consideri que «Sanchis i Aramon mai no van entendre's en aquest aspecte» (p. 52, nota 2). Aramon es referia sempre a la «doctrina» ben coneguda de Pompeu Fabra sobre els escriptors valencians i no tenia cap problema a admetre particularismes valencians o mallorquins en la llengua escrita, bé que no els acceptava en general en el registre que considerava més elevat (a les publica-

«voltes» que «ha pegat el món aquests darrers anys» i es lamentava de les defecions en les files catalanistes/valencianistes: «Quants antics companys nostres han deixat d'esser-ho! I, en canvi, tenim la satisfacció d'haver-ne trobat de nous, malgrat l'adversitat de l'ambient» (p. 51). No s'estava de parlar-li del «cordial acolliment dels germans Casp i n'Adlert a Mallorca, el viatge dels quals ha iniciat un intercanvi que promet ésser molt fecund» (*ibid.*).

Des de Mallorca, com és lògic, Sanchis rep cartes importants de València, que ens permeten de seguir-ne la migrada vida cultural i de veure els problemes de convivència entre els diversos grups, que arribaran més d'un cop a moments conflictius. Hi destaca el bloc epistolar amb Xavier Casp i amb Miquel Adlert, aleshores pancatalanistes convençuts, que acabaran en un trist blaverisme i profundament enemistats amb Sanchis. D'aquesta mateixa època hem de destacar també un epistolari ben interessant amb Joan Coromines, que ens agradaria de tenir publicat tot sencer. El 25 de novembre de 1950, Sanchis s'adreçava a Coromines, aleshores a Chicago, des de Nova York i li manifestava els desigs que tenia de veure'l i de parlar de tot. Aquest trobament, però, no fou possible i aleshores Sanchis explicà en una nova carta a Coromines (Nova York, 13 de desembre de 1950), que des del CSIC de Madrid tenien interès que hi acabés de redactar el seu diccionari etimològic castellà i que l'hi publicués i no solament li oferien alguna càtedra que pogués sortir per oposició, sinó que fins i tot parlaven «de proveir la càtedra de Filologia catalana de la Universitat de Barcelona» (ps. 121-122).⁸ Durant aquest mateix viatge, Vicenç Riera Llorca es va posar en contacte epistolar amb Sanchis i li donà l'oportunitat de col·laborar, amb pseudònims diversos, a «La Nostra Revista» de Mèxic, on Sanchis comentà, amb humorisme i amb esperit crític, la situació cultural de Mallorca.⁹

Encara que la relació de Sanchis amb els intel·lectuals de Mallorca era directa i no per carta, en alguns casos sí que utilitzava el correu i això ens ha permès de conservar autèntiques perles, com ara la carta de Llorenç Villalonga a Sanchis del 7 de gener de 1952, en la qual li envia el seu famós article de rèplica al «coronel Tamarit» i de passada li dóna la seva versió edulcorada i falsificada de la seva intervenció en el trist afer del *Manifest dels catalans*, el 1936, que havia de consagrar la seva enemistat amb tots els elements de l'Associació per la Cultura de Mallorca, entre els quals Francesc de B. Moll (ps. 152-153).¹⁰ Una altra carta fou adreça-

---

cions de l'Institut d'Estudis Catalans, per exemple). Més endavant, com explica Santi Cortés, hi hagué discrepàncies entre Moll, Sanchis i Aramon que es manifestaren en una conferència de Moll a Barcelona sobre el *Diccionari*, que esverà Carles Riba, Josep M. de Casacuberta i Joan Coromines (vegeu els meus llibres *Escriptors i erudits contemporanis. Segona sèrie* (Barcelona, 2001), ps. 191-194, i *Escriptors i erudits contemporanis. Quarta sèrie* (Barcelona, 2004), ps. 193-194.

8. Més endavant, Coromines i Sanchis mantindran una correspondència interessant arran de la discutida conferència de Francesc de B. Moll sobre el *Diccionari català-valencià-balear* (ps. 176-187).

9. Cf. ps. 130-131.

10. L'1 de desembre de 1957 Villalonga tornava a escriure a Sanchis des de Binissalem, amb projectes per a la Biblioteca Raixa que no es van arribar a materialitzar (ps. 198-199).

da per Sanchis, el 31 de juliol de 1952, a l'apotecari de Santanyí, Bernat Vidal i Tomàs, amb qui havia fet una gran amistat (ps. 157-159). I fins i tot, des de Barcelona, on feia unes classes, Sanchis escrivia a Moll el 12 d'agost de 1952 explicant-li tot de coses, entre les quals les bones notícies que hi havia per a la revista «Raixa», de la qual a l'hora de la veritat només podria sortir un número (ps. 160-162). El 28 de gener i l'1 de maig de 1955 li tornava a escriure des de València, on donava uns cursos, i, com sempre, ho aprofitava per fer propaganda del *Diccioniari* i de les altres empreses de l'editorial Moll (ps. 188-191).

Sanchis s'escrivía també amb mallorquins que, per una raó o una altra, eren fora de l'illa. Així, el 13 de maig de 1956 Blai Bonet li explicava la seva estada, per motius de salut, a Riells de Montseny¹¹ i els descobriments que feia de les activitats catalanistes del moment, fins al punt que, després d'assistir al jurament d'un grup de minyons escoltes, «per primera vegada en la vida» es va sentir «separatista» (ps. 194-195).¹² El 4 de desembre de 1958 era Jaume Vidal Alcover que, des de Madrid, on estudiava aleshores, feia tot de confidències a Sanchis (ps. 200-203).

No vull allargar més aquesta ressenya amb al·lusions als anys de mestratge a València, tan recordats encara per tots els qui en aquells moments passaren per la seva Universitat, i als problemes de «política lingüística» cada cop més grans i que arribaren a extrems inimaginables entre gent culta i civilitzada. No puc oblidar, però, que la relació amb Barcelona i amb Mallorca s'hi manté inalterada i es manifesta de moltes maneres. Hi destaquen les cartes amb Francesc de B. Moll (a vegades referents a l'Institut d'Estudis Catalans, del qual tots dos formaran part, malgrat les dificultats), amb Josep M. Llompart, amb Josep M. Palau i Camps i amb Llorenç Villalonga.¹³ D'una manera especial cal destacar algunes cartes amb Baltasar Porcel, que féu saber a Sanchis des de Barcelona, el 30 d'agost de 1961, que havia posat en contacte Llorenç Villalonga amb Joan Sales i que aquest publicaria *Bearn* en el «Club dels Novellistes», amb un pròleg llarg de Porcel mateix, «sobre el que significa Llorenç Villalonga dins la literatura mallorquina, sobre el valor intrínsec de la seva obra, sobre la seva figura personal, etc.». Hi volia «dedicar una part preponderant al fet que, després de la guerra, fou una mena de símbol o figura entorn del qual —i de *Mort de Dama*— vós vàreu reunir la nova generació d'escriptors illencs. En rigor “desenterràreu” i donàreu “carta de crèdit” a n'en “Dhey”, oblidant passats fets del 36 al 39», i per això «el que voldria és que em di-

11. Val a dir que Bonet no es traslladà «a la masia de Riells de Montseny» (p. 195), sinó a l'abadia (la rectoria) de Riells, on fou hostatjat pel sacerdot poeta Pere Ribot, que havia passat els anys de la guerra a Mallorca i hi tenia bons amics. Més endavant, mossèn Ribot es dolia alguna vegada de la ingratitud de Blai Bonet, que no donava mai senyals de vida.

12. El 20 d'agost de 1950, Blai Bonet s'acomiadà des de Santanyí de Sanchis, «abans de la fugida» d'aquest «cap a València» i li adreçava uns mots plens d'agraïment i d'amistat (ps. 213-214).

13. El 3 de juliol de 1960, Villalonga li escrivia des de Binissalem lamentant-se de la seva absència i de l'«emigració» dels joves, i dels no tan joves, com Jaume Vidal. Se li queixava de Josep Cruzet, editor de la Selecta, perquè li demanava diners per a la publicació d'una obra, i feia ironia sobre Camilo José Cela, amb el qual tenia molt mala relació (ps. 238-239).

guéssiu quatre coses referent a n'aquells anys: fetxes, noms d'escriptors, etc., el que cregueu que em pugui servir per aconseguir deixar ben traçada l'importància d'«en Villalonga en aquests darrers vint anys» (p. 253).

Sanchis Guarnier contestà amb una certa extensió a Porcel l'1 de setembre de 1961, amb unes notes en què li comentava com s'havia posat en contacte amb Villalonga, malgrat el que els separava i malgrat les informacions que havia rebut en arribar a Mallorca («Tothom de la Ceba, me'n contaven de verdes i de madures», tant de Llorenç com de Miquel Villalonga). Li comentava igualment com veia el panorama literari i cultural de la Mallorca de postguerra, des de l'òptica de la ruptura generacional produïda a partir de l'aparició de l'antologia *Els poetes insulars de postguerra* (1951). Com no costa gaire de comprendre, els records de Sanchis Guarnier no corresponien sempre a la veritat dels fets, atès que barrejava les diverses etapes de la seva estada a Mallorca i carregava les tintes —sense gaire coneixement de la realitat i amb molt poca consideració envers les persones que l'hi van acollir amb els braços oberts—¹⁴ sobre el dretanisme i la «cursileria» de l'ambient que hi va trobar.¹⁵ En tot cas, els seus comentaris són ben interessants i formen part de la idea que ell tenia del que havia estat el seu pas per Mallorca (ps. 256-260).¹⁶

Desitjaríem que Santi Cortés, que ens ha deixat tan bon sabor de boca amb aquest tast de la correspondència de Sanchis Guarnier, ens en continués donant noves mostres. Per part meua, li agrairia d'una manera especial que completés els epistolaris mallorquins i l'epistolari amb R. Aramon i Serra i amb Joan Coromines. I no cal dir que li dono les gràcies per la cura que ha posat en aquest volum, anotat fins al darrer detall, amb precisió i alhora amb sobrietat.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

MOYÀ, Llorenç: *Memòries literàries*, a cura de Miquel Àngel Vidal, Barcelona, Universitat de les Illes Balears, 2004.

Les memòries, durant molt de temps, han estat un gènere poc fressat pels autors mallorquins. Tot i això, cal destacar que alguns dels poetes de l'Escola Mallorquina n'escriviren, amb resultats molt diversos, tots ells força interessants.

14. Aquestes expansions contrasten amb la contenció i el to extremament educat del Sanchis que jo mateix havia tingut l'avinentsa de conèixer a Mallorca, interessat a mantenir bones relacions amb tothom.

15. Vegeu sobre aquests anys el meu llibre *Sobre Georges Bernanos i altres temes polèmics* (Barcelona, 2004), ps. 157-171, amb la bibliografia anterior més important. Per a Francesc de B. Moll, curiosament «oblidat» per Sanchis als seus comentaris, vegeu també *Escriptors i erudits contemporanis. Quarta sèrie*, ps. 192 i 199-201.

16. A l'hora de la veritat, el pròleg de Baltasar Porcel a *Bearn* no va aparèixer a l'edició del «Club dels Novel·listes», per decisió de Porcel mateix, segons que explica a Baltasar PORCEL, *Els meus inèdits de Llorenç Villalonga* (Barcelona, 1987), p. 241.

Basta recordar *De com era infant* (1931, inèdit fins el 2004), del P. Rafel Ginard Bauçà, *La minyonia d'un infant orat* (1935), de Llorenç Ribet, *Entre el record i l'enyorança* (1955), de Maria Antònia Salvà, *Entre el caliu i la cendra* (1972), de Guillem Colom, i d'*El meu temps* (inèdit fins el 1998), de Miquel Forteza. Alguns dels autors de la postguerra també feren ús d'aquest gènere: Llorenç Villalonga amb unes memòries novellades que titulà *Falses memòries de Salvador Orlan* (1967), Miquel Gayà amb *Històries i memòries* (1986), Francesc de B. Moll amb *Els meus primers trenta anys* (1970), *Els altres quaranta anys* (1974) i *Els meus penúltims trenta anys* (2003) o Josep M. Llompart amb *Vocabulari privat* (1993), en col·laboració amb Antònia Vicens. D'entre escriptors de la postguerra, Llorenç Moyà i Gelabert de la Portella (Binissaleu 1916 - Palma 1981), l'obra del qual constitueix un pont entre l'Escola Mallorquina i la renovació poètica de la postguerra, fou un dels primers a donar a conèixer les seves memòries en una sèrie d'articles que, sota el títol de *Memòries literàries*, varen aparèixer l'any 1971 a la revista «Lluc», a cura de Damià Ferrà-Ponç. Ara aquests textos, juntament amb altres materials complementaris, han estat aplegats per Miquel Àngel Vidal en un volum de la biblioteca «Marian Aguiló». Així, tot i que no es tracti d'un text realment inèdit, aquesta breu obra del poeta de Binissaleu es posa a l'abast dels lectors i se suma a les mostres de literatura memorialística i autobiogràfica que abans hem citat.

Les *Memòries literàries* de Llorenç Moyà presenten un doble interès: per un costat, constitueixen una peça interessant de la prosa narrativa de Moyà, al costat dels seus relats (*A Robines també plou*, 1958; i *Viatge al país de les cantàrides*, 1992); i, per un altre, són una font d'informació de primera mà dels anys més difícils de la clandestinitat a Mallorca, en què la literatura mallorquina es recloïa en reunions celebrades en domicilis particulars. Les *Memòries literàries* estan dividides en dues parts, cada una de les quals té una forma diferent. La primera respon més pròpiament a l'autobiografia i abasta un període que comprèn des del naixement i la infantesa de Llorenç Moyà fins al 1944, l'època dels seus primers debuts en l'escena literària mallorquina. La segona adopta la forma d'un dietari més o menys discontinu, que s'inicia el novembre de 1944, tot enllaçant amb el final de la part anterior, i arriba fins al febrer de 1956, tot coincidint amb l'obtenció del Premi Ciutat de Palma pel poemari *La posada de la núvia*. Per tant, les *Memòries literàries* relaten els inicis de Moyà com a escriptor fins al moment en què obté un reconeixement important a la seva labor. Així, ens mostren un autor jove i insegur, que no s'atrevia a donar a conèixer les seves poesies si abans no les havia corregit o aprovat algun dels poetes ja consagrats de l'Escola Mallorquina (Maria Antònia Salvà, Miquel Ferrà, Guillem Colom, etc.). Igualment, ens fan veure els recels que hi havia entre ell i Llorenç Ribet, que sembla que mantenia una actitud irònica o burleta davant el jove escriptor.

L'inici del llibre respon als trets propis de l'autobiografia. Tot i que el títol sembla restringir el contingut al terreny exclusivament literari, Llorenç Moyà comença amb un retrat del seu poble i passa, a continuació, a relatar-nos molt ràpi-

dament el seu entorn familiar i els primers anys de la seva vida. Ara bé, no es detura gaire en anècdotes de la infantesa, car el que realment li interessa és parlar-ne de la seva vocació literària. No ens ha d'estranyar, per tant, que les *Memòries literàries* es refereixin, com el títol indica, estrictament a la seva vocació i als seus inicis com a escriptor. En aquest sentit, el llibre dóna poques clarícies de la vida íntima de Llorenç Moyà i, en canvi, amb la forma de dietari arriba a consignar detalladament els principals fets literaris del període: lectures, celebracions, jocs florals, premis, publicacions, viatges a Barcelona, etc. També hi queden consignats fidelment alguns dels fets que atenyen a alguns dels protagonistes del món cultural mallorquí de la postguerra, com l'operació d'apendicitis del P. Miquel Batllori o la mort de Miquel Ferrà.

La confidencialitat del text escrit en principi sols per a ell mateix, permet consignar-hi una actitud molt crítica del nostre escriptor envers la persecució de la llengua, que aleshores duia a terme el franquisme. De fet, Moyà havia rebut una educació castellanitzadora, les seves primeres obres foren en castellà i la influència de la família el duia a escriure exclusivament en aquesta llengua. Ell mateix explica que va esser l'actitud contra el català «de tants de mallorquins durant la guerra civil» el que el «mogué a estudiar la literatura i la idiosincràsia dels pobles de llengua catalana» (p. 47). Per altra part, sembla que l'escriptor que més el va empènyer a escriure en català fou Miquel Ferrà.

Les *Memòries literàries* constitueixen sobretot un retrat fidel del món literari mallorquí dels anys quaranta. Una època en què, com apunta Josep M. Llompart al pròleg escrit per a la publicació a «Lluc», «la cortesia comptava més que la qualitat». Al capdavant, aquelles tertúlies *clandestines* «eren l'únic refugi possible per a uns homes que havien viscut temps millors i no es resignaven a amagar el cap sota l'ala de l'enyorança» (p. 43). Tanmateix, les *Memòries literàries* de Llorenç Moyà tenen un valor documental innegable i sovint han estat citades pels investigadors del període. En la narració d'alguns esdeveniments es poden considerar un complement de les de Miquel Gayà, Guillem Colom i Francesc de Borja Moll.

Les *Memòries literàries* són un text breu, d'unes cinquanta pàgines només. Per aquest motiu el text ha estat editat juntament amb altres materials complementaris: la presentació que Miquel Dolç llegí a les lectures dels Amics de la Poesia el 25 de novembre de 1945, en què presentava els poetes mallorquins Llorenç Moyà, Miquel Gayà i Bartomeu Marroig; la versió manuscrita dels dos primers capítols de les memòries, que permet al lector copsar les diferències entre aquesta versió i la publicada; una petita autobiografia en vers del nostre autor, escrita sota la forma d'uns goigs i d'un contingut humorisme; i dos contes inèdits de la mateixa època de les *Memòries literàries*. El primer, *Senyors i sobrevinguts*, relata la història d'un amor contrariat per les diferències de classe sota la forma d'un text autobiogràfic, escrit pel protagonista abans d'embarcar-se cap a Cuba per fer fortuna. El segon, titulat *La llumenera*, presenta la dissortada història d'una dona a causa de la mort de la filla i del vici del joc de l'espòs. Aquests dos relats ens

mostren un Llorenç Moyà contista força reeixit, ben lluny de la consideració de narrador ocasional i irregular, tal com Miquel Àngel Vidal s'esforça a reivindicar a l'extensa i documentada introducció del volum.

PERE ROSSELLÓ BOVER

ARDOLINO, Francesco: *La solitud de la paraula. Estudi sobre l'obra narrativa de Jordi Sarsanedas*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

Amb una obra interrompuda, en prosa i en vers, d'aparició dispersa d'ençà dels anys cinquanta, Jordi Sarsanedas ha sabut traçar una trajectòria eclèctica i singular, d'una representativitat indiscutible en la literatura catalana de postguerra. Potser per això, la seva (també indiscutible) dimensió pública ha acabat eclipsant bona part de l'atracció de l'obra literària, a la vegada que l'interès erudit ha tendit a centrar-se, quasi amb exclusivitat, en un llibre insòlit: *Mites*. La bibliografia sarsanedasiana més recent, publicada arran d'efemèrides i homenatges, no ha sabut reparar aquest estat de negligència perllongada perquè s'ha limitat a l'exposició encomiàstica i testimonial d'informació ja difosa (el volum *Sobre Jordi Sarsanedas*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, de qualitat molt desigual, n'és una prova). Atesa la situació, *La solitud de la paraula* (reelaboració d'una tesi doctoral llegida l'any 2002), és, certament, la primera contribució de síntesi, completa i rica, a la lectura de la narrativa de l'autor. Una lectura sòlida i ben escrita, que s'empara del text per comprendre'l sense acabar d'exhaurir-ne (i la idea és de Sarsanedas) el sentit.

Per l'abast i la metodologia, el llibre d'Ardolino és simptomàtic d'una posició d'encreuament, conciliatòria. D'una banda, representa la continuació de la tradició d'estudis endegada —i consolidada de fa anys— per Joaquim Molas, amb anàlisis rigoroses, contextualitzades, dels textos literaris. El paper que hi assumeix l'autor és el de lector: bona part del volum és dedicat a llegir atentament, una per una i segons l'ordre cronològic, les proses de Sarsanedas. El procediment és hàbil, i el lector l'agraeix. Ardolino combina la paràfrasi amb la documentació: explica les ficcions, hi situa unes reminiscències i contrasta la seva lectura amb la de la crítica. De l'altra, enceta una línia d'estudis nova introduint, en un apartat sintètic i parcial, un model de lectura freudià de base semiològica, desenvolupat per Francesco Orlando en tres obres miscel·lànies: *Due letture freudiane: Fedra e il Misantropo* (Torí, Einaudi, 1990), *Per una teoria freudiana della letteratura* (Torí, Einaudi, 1987) i *Illuminismo, barocco e retorica freudiana* (Torí, Einaudi, 1997). Tenint en compte l'escàs rendiment de l'aplicació de la psicoanàlisi en els estudis de literatura catalana, la proposta d'Ardolino resulta agosarada (en aquest camp només es compta amb aportacions puntuals, no comprensives, fetes o bé per crítics literaris (la lectura de *Solitud* de Gabriel Ferrater, o els estudis sobre

l'inconscient i la culpa en les novel·les de Mercè Rodoreda, a càrrec de Loreto Busquets (o bé per psiquiatres (els treballs dels doctors Francesc Tosquelles i Joaquim Poch aplicats al poema *In memoriam* de Gabriel Ferrater i a la novel·lística de Mercè Rodoreda, respectivament). La lectura freudiana, no obstant això, ocupa un espai secundari en el llibre, que té com a objectiu principal: «establir el sistema de valors que marca les relacions entre les diferents obres narratives de Jordi Sarsanedas» (ps. 7-8).

D'entrada, l'exercici de la lectura és el primer element (d'ordre propedèutic) que crida l'atenció al lector. Ardolino llegeix les narracions i les posa en relació amb una vasta gamma de recursos metodològics, que inclouen procediments derivats de l'estructuralisme (la relació entre microestructura i macroestructura), l'anàlisi del discurs (l'ús d'una determinada morfologia pronominal o verbal, ps. 58 i 144; el manlleu terminològic de Genette, p. 76), la literatura comparada (el seguiment d'uns temes o motius, ps. 57, 99 i 133) i la història de la literatura (s'introdueixen episodis autobiogràfics si condicionen determinades redaccions). L'utilatge interpretatiu, en tot cas, no és sistemàtic i està determinat o bé per les característiques de cada obra o bé per la recepció prèvia (de la crítica aplegada, l'autor fa algunes correccions, vegeu les ps. 75 i 78). Tot i que la base que dona cohesió a les interpretacions és la paràfrasi, el recurs més emprat com a punt de partida per a enriquir la lectura és l'analogia. L'autor la utilitza d'una manera satisfactòria: posa a prova la memòria del lector i arriba a observacions suggerents, aclaridores (p. 136). En aquest camp (l'analògic) la varietat de recursos és gran: hi trobem insinuacions (p. 252), influències (p. 68), reminiscències (ps. 71 i 251), citacions (p. 127), remissions (p. 73) i comparacions (ps. 65-66 i 92). En els pocs casos en què Ardolino utilitza exemples sobreinterpretatius el control es manté i el seu ús no és sistemàtic: no depassa la condició de l'*exemplificatio* (vegeu l'esment a Carner i Comadira, ps. 66-67). La seva lectura, en això, encaixa bé amb el concepte d'*economia de la lectura* defensat per Eco perquè té en compte el patrimoni social en què la literatura es produeix: «qualsevol acte de lectura és una transacció difícil entre la competència del lector (el coneixement del món compartit pel lector) i el tipus de competència que un text postula per ser llegit de manera econòmica.» (dins *Els límits de la interpretació*, traducció d'Antoni Vicens, Barcelona: Edicions Destino, 1991, p. 163).

Un dels mèrits de l'estudi d'Ardolino és que entén la narrativa de Sarsanedas des d'una perspectiva àmplia, menys restrictiva que l'habitual, ja que admet (a més dels subgèneres usuals (novel·la, *nouvelle* i conte) la literatura infantil i juvenil. Aquest plantejament es justifica per l'evidència d'una temàtica comuna i permet de fer un seguiment continuat de la trajectòria de l'escriptor. Pel que fa a l'estructura, cal dir que l'estudi és desigual. En fer un cop d'ull a l'índex allò que més sobta és que gran part del corpus del treball recau en el segon punt (*Les obres*), dedicat a la interpretació sincrònica de *Contra la nit d'Oboixangó* (1953), *Mites* (1954), *Un diumenge a Clarena i altres narracions* (1954, 1981), *El martell* (1956), *La noia a la sorra* (1981), *Plou i fa sol* (1959), *El balcó* (1969), *De Famagusta a Antofagasta*

(1994), *L'Eduard el mariner i el país de sota l'aigua* (1976) i *La derrota del caçador blanc i altres contes* (1995). Les altres parts, en relació amb aquesta, són complementàries. La biografia introductòria (*Itinerari biogràfic*) queda curta perquè Ardolino la utilitza com a mer trampolí cap a l'estudi de l'obra, sense servir-se d'informació nova ni aprofitar les possibilitats del gènere. És per això que el lector pot creure-la innecessària o, si més no, ja sabuda. La lectura subsegüent, contextualitzadora de les obres, posa en evidència determinats malentesos i obllits de la crítica, alguns dels quals, segons Ardolino, han estat deguts a la interferència de la dimensió social atribuïda a l'escriptor. En oposició a això, Ardolino considera que l'actitud del Sarsanedas-narrador és la d'un «nihilista humanitari» que no s'implica amb els problemes socials que testimonia i que més aviat hi participa des d'un posició «desarrelada», no intervenint-hi. I ofereix com a base d'aquesta afirmació, entre d'altres, la mirada distant i solitària de les proses més punyents de *Mites* (*El mite d'una gosseta entre d'altres coses* i *El mite del dispensari*) i l'actitud imparcial del narrador de les novel·les *Una noia a la sorra* i *El martell*. Aquesta última novel·la és la més reivindicada per Ardolino, que la compara, per l'ús desestructurat dels mecanismes narratius, amb *Ronda naval sota la boira*, de Pere Calders, també redactada els anys cinquanta. En l'apartat següent (*Un model de lectura per a la narrativa de Jordi Sarsanedas*), el model freudià d'interpretació literària opera a partir d'una classificació. Estableix cinc nivells en funció del grau de presència de cinc ítems (inconsciència-consciència-acceptació-propugnació-autorització) que marquen una jerarquia en la relació realitat-ficció. La darrera part del llibre (*Retorn a l'autor*) fa balanç de la trajectòria de l'escriptor, amb un interès especial en la dimensió social de la seva repercussió, a partir de dos punts: a) idees estètiques (formulades a «Ariel», relacionen la plàstica amb la literatura i fan un aclariment dels termes *postsurrealista* i *postnoucentista* amb què Sarsanedas adjectivà la seva producció, ps. 333 i 335) i b) circumstàncies històriques i culturals (una referència indefugible d'aquest apartat és l'estudi de Joan Samsó (*La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 1994, 2 vol.). Aquest darrer capítol és (metodològicament) referible a l'anomenada *història de la cultura* i destaca per dues aportacions: a) situa l'autor en la dialèctica de dos dels corrents més influents del segle xx: l'existencialisme (p. 336) i el realisme històric (ps. 338-340), i b) desfà la imatge de l'escriptor *solitari solidari*, formulada (amb èxit) per Àlex Broch (vegeu el *Pròleg* a Jordi Sarsanedas, *Fins a un cert punt: poesia 1945-1989*, Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 12). Ja conclouent, la retrospectiva final d'Ardolino avalua la discontinua trajectòria de l'obra sarsanedasiana en tres etapes: els inicis heterogenis dels cinquanta (*Plou i fa sol* és un llibre ambigu; *Mites* i *El martell* generen desconfiança), la incipient valoració dels setanta (es reedita la seva obra més personal, *Mites*, la qual cosa suposa l'aparició de les primeres ressenyes crítiques de pes —de Joaquim Molas, Pere Farrés i Lluïsa Pla—, i comença la dedicació de l'escriptor a la literatura infantil) i la projecció institucional dels 80 (marcada emblemàticament pel càrrec de redactor en cap de «Serra d'Or»).

Abans d'acabar, tres idees. La primera parteix de l'interès (alludit en el llibre) que pot tenir l'anàlisi de les reflexions de Sarsanedas sobre la plàstica, que compta amb un material-base important: el recull *Paraules per a unes imatges* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004), els textos teòrics d'«Ariel» (1947-1950) i les conferències pronunciades a l'Institut Francès, en el marc del Cercle Maillol, i al grup Miramar durant els anys quaranta, a més de les múltiples implicacions de la plàstica en la seva biografia. Caldria plantejar-se (el material hi és) la necessitat de fer-ne l'estudi (un punt de partida pot ser el treball d'Isidor Cònsul, *El primer Sarsanedas*, dins *Sobre Jordi Sarsanedas*, op. cit., ps. 41-53). La segona posa esment en una llacuna: la manca d'una correlació directa entre l'anàlisi de la prosa i de la poesia. Atesa la dimensió formalment lírica d'algunes proses sarsanedasianes (a *Mites* i al conte *El caçador obac d'Un diumenge a Clarena*, per exemple) i (atesa) la insistència amb què alguns crítics (Triadú sobretot) han remarcat aquesta estreta vinculació, potser caldria estudiar-la, amb via oberta a definir i fer precisos, per exemple, els límits formals de la prosa poètica. I la tercera està relacionada amb l'ús de la crítica psicoanalítica. Com ja he indicat, l'aplicació del model freudià d'Orlando va bé a Ardolino a l'hora d'aclarir teòricament la dependència de la realitat envers la ficció. L'ús que en fa és vàlid, però potser parteix d'una casuística cons-trenyedora, que troba solucions a partir d'una tautologia. Potser caldria tenir en compte altres dimensions d'aquest corrent crític que no s'orientin tant cap a la pruija classificatòria i parteixin de plantejaments més radicals (és interessant, en aquest sentit, una aportació recent de Marta Marín-Dòmine: *Traduir el desig*, Vic, Eumo Editorial, 2004, que estudia el lligam entre psicoanàlisi i traducció en la concepció del llenguatge). Com a nota conclusiva, corroboro l'interès del llibre. Ardolino emprèn una anàlisi modelica dels textos literaris, s'atreveix a prendre distància del Sarsanedas institucionalitzat que ja coneixiem, i contribueix a esclarir una parcel·la dels estudis sobre literatura contemporània, bo i resituant l'interès del lector al lloc que li pertoca: les obres literàries. Unes obres que, si els imperatius editorials ho permeten, han de poder circular a fi que, en mots de Sarsanedas, «en un gest de solidaritat o fins i tot d'identificació, [...] l'encert, si realment s'ha produït cap encert, per modest que sigui, per poc que pugui, sigui compartit, es propagui».

MARIA DASCA

BADIA I MARGARIT, Antoni M.: *Moments clau de la història de la llengua catalana*, edició a càrrec d'Antoni Ferrando, València, Universitat de València, 2004 («Honoris Causa»).

És de justícia que les persones que han despuntat diàfanament en el món de la ciència i de la cultura rebin l'homenatge dels conciutadans, que són al capdavant els principals —que no els únics— destinataris de llurs obres.

La Universitat de València va investir el professor Antoni M. Badia i Margarit com a doctor *honoris causa* el 4 d'abril de 2003. Passà, doncs, a formar part del seu claustre, distinció que em consta que el satisfà, si més no, per dues raons: pel fet mateix del reconeixement a la tasca infatigable, però també molt especialment perquè el premi meregut li arribi del País Valencià; Badia i Margarit ha patit i pateix gairebé com una obsessió els perills no desitjats d'una ruptura entre germans de llengua, d'història i de cultura; conec bé fins a quin punt l'amoïnen les amenaces que ara i adés revifem contra la unitat objectivament indiscutible.

La col·lecció «Honoris Causa» mereix els millors elogis, perquè, ultra guardar en lletra impresa les intervencions en l'acte solemne, és ensem testimoni dels mèrits de qui és honorat. Així, una sessió que per si mateixa és inevitablement efímera, encara que entranyable, resta per sempre en el record històric, que és acompanyat, endemés, per exemples de la labor de qui rep el més alt guardó de la vida universitària.

L'edició materialment esplèndida de l'obra que comento és a càrrec d'A. Ferrando, catedràtic de filologia catalana de la Universitat de València, qui treballa, com Badia, en l'àmbit de la història de la llengua, que és aquell de què s'ocupa l'antologia dels treballs que es publiquen. La cronologia no hi té límits, perquè Badia s'ha interessat i s'interessa per l'evolució interna i social de la llengua des dels orígens fins als nostres dies; hi ha, això sí, una diferència de punt de vista i de mètode, segons que tracti del català antic o del català modern i contemporani: en el primer cas, l'actitud és la del filòleg *stricto sensu*; en els altres dos, en canvi, fa consideracions que són pròpies de la sociolingüística i de la sociologia de la llengua.

El resultat final de l'obra, com diu Ferrando, és un «canemàs d'una *Història de la llengua catalana*», un treball que sabem que a Badia li hauria agradat de poder escriure i que solament l'atenció i la generositat envers altres qüestions igualment capitals de la comunitat lingüística catalana li ho han impedit fins avui.

El llibre és la confirmació de la capacitat d'anàlisi global que distingeix Badia; no és amic de l'atomització que prescindeixi de la visió completa de la realitat. Per això, com a historiador de la llengua, harmonitza allò que en són els aspectes anomenats interns i els externs. Aquesta qualitat del mestre li permet ésser un investigador rigorós en qüestions de gramàtica històrica i també de l'evolució de la realitat sociolingüística del català.

El volum no aplega, ni de bon tros, tots els treballs de Badia; ni tan solament els més destacats; sobre aquests darrers, s'ha hagut de fer encara una selecció, de tan productiva com ha estat i és la dedicació de Badia en l'estudi diacrònic del català. Hem d'agrair la iniciativa de la Universitat de València, perquè fa possible als especialistes en història de la llengua de poder consultar una part tanmateix important i dels més representatius del professor Badia i Margarit.

Les pàgines 11 a 55 inclouen els discursos de l'acte solemne d'investidura: la *Laudatio academica*, a càrrec del Dr. Antoni Ferrando, que intitula *Antoni M. Badia, científic exemplar, mestre generós* (ps. 15-26); la *Lectio* del doctor Antoni M. Badia i Margarit, intitulada *Elogi de l'error. Confessions d'un filòleg octogena-*

ri (ps. 29-49); i els mots de cloenda del rector de la Universitat de València, Excm. Sr. Francisco Tomás Vert (ps. 53-55).

La intervenció d'A. Ferrando és la deguda lloança a un científic que ha dedicat i que dedica la vida professional al treball constant de la recerca i de la docència. A la seva extensíssima i valuosíssima obra; a la diversitat dels interessos, sempre lligats a les necessitats més preemptòries de la societat. Hi destaca, òbviament, la militància insubornable i sense esclètxes en favor de la llengua i de la nació catalanes; les relacions amb el País Valencià i amb la resta dels territoris del nostre domini lingüístic.

La lliçó magistral que per procediment preceptiu corresponia que llegís el professor Badia i Margarit reclama que ens hi detinguem. El títol mateix és d'una eloqüència sorprenent: *Elogi de l'error. Confessions d'un filòleg octogenari*. Els qui vam poder-la escoltar vam viure una experiència insòlita i, doncs, extraordinària: la d'un acte de sinceritat i d'humilitat de qui, justament en el moment de rebre una altíssima distinció pels encerts científics, reconeix obertament la importància d'equivocar-se i, encara molt més, la de saber admetre que hom erra, com a acte imprescindible per a avançar en la investigació amb les reconduccions que exigeix. L'error com a via que mena a la veritat. I no s'hi refereix des de l'abstracció, sinó que se centra en la declaració dels propis. Comença per mostrar la bondat de la polèmica per a empènyer el món del coneixement; es refereix a la lingüística romànica entre el darrer terç del segle XIX i el primer del segle XX, i a cinc discussions entorn de diversos aspectes d'aquesta branca de la ciència del llenguatge: a) el concepte de *llei fonètica* entesa pels neogramàtics alemanys com a implacablement regular; b) l'existència o no de fronteres dialectals; c) la metodologia aplicada per Gilliéron a l'*Atlas Linguistique de la France*; d) la subagrupació romànica del català, i e) el diccionari etimològic francès de Gamillscheg. De totes aquestes polèmiques, se'n beneficià enormement la romanística. I igualment ens hem de saber aprofitar de les que continuen produint-se en el segle XXI. Badia posa encara l'exemple de la tesi del mossarabisme resistent, que, malgrat reunir estudiosos de la categoria de Ramón Menéndez Pidal, Manuel Sanchis Guarner i Joan Coromines, ha acabat vençuda per l'objectivitat de la documentació.

Fet aquesta mena de preàmbul, Badia presenta quatre treballs seus, que han suscitat posicions adverses. Primerament, la tesi doctoral (1947), sobre els adverbis pronominals *hi* i *en* a la Península Ibèrica; reconeix el disgust que li provocà la dura crítica que li féu el filòleg romanès Demetrio Gazdaru. Segonament, la *Gramàtica històrica catalana* (1951), un vell somni de Badia, diu ell mateix; de la qual hauria volgut preparar una segona edició corregida; una obra cabdal, que meresqué, però, la fúria de Joan Coromines (jo diria, doncs, un treball excel·lent solament pel que suscità a l'aleshores professor de Chicago), explanada en una rensió severa no exempta d'inexactituds i, per tant, de judicis injustos per poc fonamentats. Tercerament, la dedicació a la sociolingüística, especialment en l'obra *La llengua dels barcelonins* (1969), una «desviació» respecte a l'especialitat en lingüística històrica, de sobres justificada per la realitat que encara avui patim; un

treball que, malgrat els errors que Badia reconeix, fou sens dubte pioner en la immersió directa, a través d'enquestes personals, en la sociolingüística urbana, però fou també —i això cal subratllar-ho en el discurs científic— una mostra exemplar de la lleialtat de Badia envers la llengua catalana. Quartament, el llibre *La formació de la llengua catalana* (1981), que ens retorna Badia al terreny que li hauria agradat no haver deixat mai; un retorn envoltat d'una gran polèmica «poligenètica i polifacètica», com ell mateix la bateja; hi planteja la influència del fenomen de la romanització i de la intensitat amb què es produí per a justificar la bipartició des dels orígens del català en oriental i occidental, vistes les mancances de les teories geopolítica d'Antoni Griera i del substrat de Manuel Sanchis Guarner; las posició alternativa de Badia generà tot un seguit de preguntes (Aramon, Colón, Sugranyes, Veny) sobre si es podia parlar de variació diatòpica abans del segle xv, o també sobre com podia valorar-se la [re]acció dels substrat inversament proporcional a l'arrelament de la romanització. Badia clou aquesta magnífica lliçó, en el sentit més literal i ampli del terme, fent una paralelisme entre els quatre treballs que presenta com a elogi de l'error i quatre moments en la història de la llengua catalana, per a cadascun dels quals troba un adjectiu que en defineix les circumstàncies essencials: abatuda, dominada, desnaturalitzada i «seminormalitzada».

Si bé és indiscutible que *errare humanum est*, no ho és menys que el rebuig a acceptar els errors propis és igualment humà; com si equivocar-se fos una vergonya inconfessable. I segur que és cert que com més sàvia és una persona, no solament té més consciència de les limitacions en el coneixement, sinó que alhora admet millor les mancances. Per això, la *lectio* de Badia és un model de *sapientis lectio*.

Les paraules d'elogi a la figura i l'obra de Badia del rector de la Universitat de València tanquen la primera part del llibre.

La segona part respon directament al títol *Moments clau de la història de la llengua catalana*. Ja he fet esment de la capacitat singular de producció del professor Badia i Margarit; la seva llarga vida professional sortosament encara ben activa avui compta amb un nombre sorprenent d'articles, llibres, pròlegs, ponències, etcètera. Inevitablement dispersos i, per això mateix, n'hi ha molts que són de difícil localització. Per la qual cosa, l'esforç per reunir-ne una part considerable referits a l'argument que més l'ha ocupat és encomiable, perquè fa possible llur consulta fàcil.

També m'he referit al caràcter heterogeni de l'obra de Badia, fins i tot quan no es mou del camp de la història de la llengua. Així, doncs, és particularment útil que la selecta de treballs es presenti ordenada, amb l'aplicació de criteris de coherència.

Explica Badia en la presentació que els articles han estat seleccionats sense descuidar un criteri pragmàtic: el grau de dificultat a trobar-los; de manera que es té en compte, és clar, la innovació que ha suposat cadascun dels treballs aplegats, però no es perd de vista l'interès a poder tenir-ne a l'abast alguns que, essent científicament menys rellevants, no són, en canvi, fàcils de consultar.

Badia hi respecta la versió original i indica sistemàticament el lloc i la data d'aparició. Cada article és precedit, a més, amb nota a peu de pàgina, d'una explicació breu de les circumstàncies en què es produí i duu la indicació bibliogràfica pertinent.

El primer apartat es titula *La forja d'una llengua* (ps. 53-180). L'enunciat és prou significatiu: es tracta d'aportacions a la comprensió dels orígens del català, des de les èpoques més remotes. Consta de sis articles: *L'origen de la llengua catalana* (ps. 65-96); *Entorn del concepte de «romanització». A propòsit dels orígens de la llengua catalana* (ps. 97-107); *La llengua catalana mil anys ha: Dues fronteres internes que no separen* (ps. 109-122); *Comunicació verbal entre romanç i llatí a l'època d'orígens de la llengua* (ps. 123-128); *L'Alt Urgell i el català occidental naixent* (p. 129-154), i *Occità i català: raons històrico-lingüístiques d'una separació* (ps. 155-180). Fóra massa llarg d'aturar-nos en la ressenya de cadascun dels treballs, per la qual cosa em limitaré a fer algunes consideracions generals. Hi destaca la posició insistent de Badia suara citada sobre la importància de la intensitat del fenomen de la romanització en els orígens bicèfals de la llengua catalana, que es relaciona amb el reviscolament del substrat preromà i en la incidència de l'arabització. Badia diferencia entre el «català biològic», que és el protocatalà del segle VIII, i el «català institucional», la llengua duta a terres que havien d'ésser repoblades, on esdevé element d'identificació; i exposa tres fases en la formació de la llengua: la del món preromà i les llengües de substrat, la de la romanització i la gestació del protocatalà, i la de l'arabització i la neutralització lingüística de la romanització; d'on es pot deduir una romanització efectiva, que condiciona el català oriental i una interferida, que condiciona el català occidental i meridional. Penso que, al marge de les dificultats reals de poder donar un pes específic determinat a l'acció del substrat, la convicció de Badia que els orígens del català tenen els tres pilars principals en la romanització i llatinització (que ell entén com a fenòmens no idèntics), l'arabització i l'expansió amb la conquesta, està ben fonamentada, i a ell devem el mèrit d'haver-hi focalitzat els elements principals que actuen en el naixement de la llengua catalana, tant des de la perspectiva de les influències estrictament lingüístiques, com de les socials, econòmiques, culturals, etcètera.

Badia dedica un llarg espai a l'estudi del català occidental dels orígens. Se centra en l'Alt Urgell. És d'un grandíssim interès perquè, sense deixar la tesi de la relació de la romanització feble amb la variant diatòpica occidental i, doncs, de la influència que hi té el substrat, hi planteja una lúcida diferència entre l'oralitat i l'escriptura —distinció massa oblidada pels estudiosos—, que fa entendre els inconvenients que suposa haver de partir sempre dels documents escrits, no poder comptar amb l'oralitat espontània; en un doble sentit: perquè l'escriptura suposa sempre un ús molt més acurat que el parlat, però també perquè en uns moments en què els qui són capaços de recórrer-hi són relativament pocs, hem de vigilar molt a l'hora d'atribuir la procedència geogràfica i dialectològica de la documentació, perquè un escrivà, un copista pot intervenir en graus diferents en la confi-

guració definitiva dels textos. Hi ha encara un altre factor que hem de saber ponderar correctament a l'hora d'acarar un document: la voluntat de llengua a l'hora d'ésser redactat, és a dir, si es vol escriure en llatí, malgrat que s'escapin adesiara formes ja catalanes, o si es vol escriure en romanç, malgrat que persisteixin formes llatines. La conclusió més important de l'estudi de la llengua de l'Alt Urgell és que el català neix de manera marcadament unitària, encara que amb una participació entre oriental i occidental, i que els territoris de l'oest contribueixen granment a configurar la fesomia especialment unitària de la llengua catalana.

Badia fa referència a un fet que ha estat poc i sovint mal considerat pels filòlegs. S'ha tendit a creure que entre el naixement de la llengua catalana i la desaparició de la llatina hi ha un tall sobtat; supòsit que no pot sostenir-se, ja que és en clara contradicció amb la hipòtesi del tot versemblant que el pas d'una llengua a l'altra és lent i imperceptible per part dels mateixos parlants. Així, doncs, fins i tot entre les classes més populars, a l'època de l'aparició del català hi ha un coneixement passiu del llatí més estès i més sòlid que no s'ha dit. Badia, fidel al contingut de la lliçó que he comentat, reconeix que també havia participat per error —l'elogi de l'error— d'aquesta convicció més mecànica que no pas justificada. No debades en documents redactats ja plenament en català, encara que fossin de caràcter poc culte, persisteixen ací i allà —sobretot encapçalaments i finals— fórmules en llatí, que demostren fins a quin punt la llengua mare resistia. Jo goso anar més lluny que en Badia en aquestes consideracions; crec que el poliglòtisme medieval és un tret encara poc estudiat i valorat que distingia bona part dels homes i les dones d'aquell temps; la capacitat d'entendre i fer-se entendre era una característica rellevant, producte d'una mobilitat molt accentuada. El llatí no n'era excepció.

No podia faltar en els capítols dedicats als orígens de la llengua catalana la qüestió de les relacions i les diferències amb l'occità, dues llengües que viuen en una mateixa comunitat en la Romània occidental, però que es distancien suficientment com per haver-les de considerar independents entre si. Badia estudia a fons la història dels territoris de cadascuna de les dues llengües (els indoeuropeus, l'iberisme, la romanització, els visigots i merovingis, els àrabs, l'imperi carolingi i la Marca Hispànica): fixem-nos que la coherència de Badia fa que mai no s'allunyí gens dels trets que, segons ells, són determinants en la caracterització de la llengua catalana, i que ara aplica també, per extensió, a l'occitana: així, la romanització és el factor historicolingüístic decisiu; és bàsicament la mateixa i amb igual intensitat la que es produeix al nord i al sud del Pirineu, i aquest fet justifica que parlem de dues llengües que són, més que germanes romàniques, germanes besones. És la separació de visigots i merovingis, i altres circumstàncies històriques determinants (batalla de Muret (1213) i tractat de Corbeil (1258)) allò que les fa divergents.

El segon apartat del llibre duu per títol *Aspectes lingüístics i literaris de la llengua a la baixa edat mitjana* (ps. 181-361). Conté treballs pioners i fonamentals per a entendre la consolidació definitiva de la llengua catalana: *La llengua de Ramon Llull (en col·laboració amb Francesc de B. Moll)* (ps. 183-287); *Dialecta-*

lismes baleàrics en Ramon Llull? Una qüestió de mètode (ps. 289-313); *Coherència i arbitrarietat de la substitució lingüística dins la Crònica de Jaume I* (ps. 315-342), i *Calcs lingüístics en les lletres reials escrites per Johan de Coloma, secretari de Ferran el Catòlic de 1483 a 1510* (ps. 343-361).

Ramon Llull, doncs, ocupa un espai privilegiat. De fet, Badia és qui amb més encert s'hi ha referit com a creador de la llengua literària, si bé, com la majoria de filòlegs, potser ha infravalorat tot el que precedeix l'obra del beat. És evident que Llull és qui dona la passa gegant que assegura la llengua catalana com a llengua de cultura, en decidir-se a emprar-la com a instrument del pensament més elevat i de creació literària; ell és qui per primera vegada li fa ocupar el lloc destinat fins aleshores exclusivament al llatí. Encara que em consta que a algun estudiós no li agrada que es parli de diglòssia del català respecte al llatí en el període del naixement del primer, és obvi que el fenomen s'hi esdevé, perquè el romanç es reserva per a unes funcions de menor importància i el llatí per a les d'alta qualitat cultural. Ramon Llull supera aquesta discriminació; per la qual cosa aconsegueix que el català, com indica Badia, faci un salt qualitatiu absolutament extraordinari i primerenc, que no troba comparació possible en cap de les altres llengües romàniques. Des d'una perspectiva sociolingüística Badia i Moll expliquen els motius que empenyen Llull a l'ús del vulgar. El treball d'estudi de la llengua de Llull que elaboren és exemplar, sobretot perquè no es limiten a la fonètica, a la morfologia i al lèxic, sinó que es fixen també, i amb especial atenció, en la sintaxi, tan foragitada dels estudis diacrònics. És especialment destacable la labor de terminòleg a què es veu obligat Ramon Llull, ja que la mancança de les solucions lèxiques per a l'expressió dels conceptes més abstractes i diversos és un dels dèficits més obvis en un idioma que no els havia necessitats, perquè no s'havia introduït en la ciència, l'especulació filosòfica, la teologia, etcètera. Sempre he dit que Ramon Llull és el primer terminòleg *avant la lettre* de la llengua catalana, no solament ni principalment per la quantitat de mots nous que crea, sinó sobretot pels criteris amb què ho fa i que sovint explica.

L'anàlisi de la llengua de Llull per part de Badia generà una polèmica que encara no es pot dir que s'hagi resolt: la de l'existència o no de dialectalismes baleàrics. Moll s'alinea amb Badia en la resposta afirmativa, la qual té la més clara oposició en el fet que en el català antic pràcticament totes les solucions lingüístiques s'estenien per tot el territori on es parlava català; per tant, no sembla raonable de parlar de dialectalismes en cap autor anterior al segle XIV. Badia, que és conscient, com ha afirmat reiteradament en parlar dels orígens del català, de la peculiar unitat que el distingeix, justifica, això no obstant, que es pot parlar de dialectalismes en textos antics a partir de la identificació dels conceptes «dialecte» i «arcaisme», és a dir, aplicant metodològicament un criteri cronològic a la idea de dialecte.

En comentar la primera part del llibre de Badia, m'he referit a un remarcable poliglòtisme medieval, fruit, entre altres causes, d'una mobilitat de les persones igualment singular, la qual fa normal el contacte de llengües. En aquesta segona part, un dels articles fa justament referència a la substitució lingüística a la *Cròni-*

ca de Jaume I. És un fenomen que ha estat assenyalat des de la història de la literatura, tot indicant que és una tècnica que serveix per a conferir un to de major realisme a l'obra. Badia té una opinió diferent, que ens exposa; després de distingir una substitució lingüística per qüestions de major poder d'un idioma damunt el substituït, d'una altra en què la convivència de més d'una llengua no suposa cap domini d'una respecte a la resta, sinó simplement el reflex d'una realitat en què s'empra més d'un idioma, conclou que no és fruit de la voluntat de verisme la substitució que trobem en la *Crònica*, sinó, com ho manifesta en el títol del seu treball, adés producte de l'arbitrarietat adés d'una coherència interna. Fa una divisió en tres grups lingüístics: llatí/àrab, parlars gal·loromànics (francès i occità) i parlars iberoromànics (aragonès, castellà i mossàrab). Els passatges en llatí (llengua, com hem vist, relativament coneguda) i en àrab (llengua particularment desconeguda) corresponen a un recurs justificat, vénen a to, com diu Badia; però per això mateix no poden ésser considerats conseqüència del fenomen de la substitució lingüística; són estrictament de citació. Contràriament, en el cas dels passatges en francès i en occità, ens trobem amb solucions que substitueixen les genuïnes catalanes: no són citacions; prova d'això és que no hi tenen cap comentari ni traducció; hi ha, doncs, incoherència, que Badia descriu en tres aspectes: en la selecció de mots no catalans, en la quantitat de formes substituïdes i en l'estructura no respectada de la llengua de substitució. Finalment, quant als parlars iberoromànics s'esdevé semblantment que amb els gal·loromànics, encara que amb aquells són molt més presents, menys esporàdics.

Encara sobre contacte de llengües és el darrer treball d'aquest segon apartat, en què Badia estudia la llengua de Johan de Coloma, que caracteritza pels calcs lingüístics entre el català i el castellà, ambdós idiomes ben coneguts pel secretari de Ferran el Catòlic. Badia, deixant-se endur per la seva tendència a la visió sociolingüística i històrica, fa la comparació amb allò que s'esdevé en el català i en el castellà actuals parlats al nostre domini lingüístic. En fa una anàlisi amplíssima, que abraça qüestions de fonètica vocàlica i consonàntica, de morfologia, de sintaxi i de lèxic; en aquest sentit, és un examen excel·lent de la llengua d'un home de la cort reial, avesat a escriure en llatí, en català, en castellà i en aragonès.

El tercer apartat del llibre s'intitula *L'impacte de l'humanisme*, i Badia hi aplega els treballs següents: *Defensa i il·lustració de la llengua catalana a la fi del segle xv* (ps. 365-376); *Regles de esquivar vocables a la cerca d'autor* (ps. 377-419); *La preocupació per la llengua entre els segles xv i xvi* (ps. 421-437), i *Cristòfor Despuig: ideologia i llengua* (ps. 439-473).

Es d'un interès i d'una actualitat especials, ja que el contingut segueix el fil del fenomen de l'aparició de l'interès primerenc per la qualitat en l'ús lingüístic de la llengua vulgar, a causa de l'arribada també primerenca a Catalunya dels corrents de l'humanisme. La llengua catalana es converteix sovint en tema de reflexió i fins i tot genera ideologia lingüística, que fa que sigui considerada molt més que un simple codi per a la comunicació; les llengües es transformen en símbols que generen adhesions, que cohesionen i que distingeixen, doncs, els pobles. Tanmateix,

Badia contrasta l'avidesa amb què s'assimilen a Catalunya els nous capteniments que deixen enrere el període medieval i l'hegemonia del llatí, i s'obren a l'època moderna, amb l'inici d'una decadència que impedirà que pogués participar com a tal en el discurs europeu sobre la funció i la importància de les llengües vulgars.

El segle d'or de les nostres lletres és breu i, paradoxalment, per qüestions històriques i polítiques, ens encara cap a una regressió en el conreu literari del català, inimaginable si valorem la importància de la producció creativa d'un Bernat Metge o d'un Ausiàs Marc. Altra cosa és, que no és poc, el seu manteniment en els registres més populars; sort d'això! Perquè mitjançant aquesta subsistència limitada no desapareix del tot mai la llavor de l'humanisme que rebrotarà ara i adés, i que acabarà explotant en la encara llunyana Renaixença.

És prou sabut que Badia és qui amb més autoritat i intensitat s'ha dedicat a l'estudi de les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*. Doncs bé, en aquest tercer apartat del llibre, hi tenen un paper òbviamment cabdal, com a mostra peculiar de la preocupació per la correcció i atenció en l'ús idiomàtic. Però va molt més enllà, perquè entra, com era d'esperar, en la qüestió de l'autoria, debatuda fins a extrems i matisos insòlits; per a la cerca de la qual Badia planteja tres perspectives distintes: la filològica, la sociolingüística i la de la història cultural.

Com a mostra de la producció d'ideologia lingüística a què he alludit, Badia destaca la figura de Cristòfor Despuig, que visqué justament en ple segle XVI. És l'autor de *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, una obra —l'única seva coneguda— que és exemple del pensament humanista i una defensa inequívoca de Catalunya i de la llengua catalana. Ultra destacar les característiques del seu capteniment com a pensador i com a escriptor, que el fan un humanista complet, Badia es preocupa, és clar, pel fet que hagués triat la llengua catalana per a la redacció del seu llibre; es tracta en realitat d'una doble tria: entre el llatí i el romanç, primer, però, segonament, també entre el castellà i el català, ja que aquell havia penetrat a Catalunya com a llengua habitual de substitució en l'àmbit cultural. Fou la idea de Despuig sobre Castella, el seu anticastellanisme, allò que el mogué decisivament a l'ús del català. Badia fa l'anàlisi de la llengua emprada per Despuig, en què descobreix els dos trets principals de saber combinar un registre culte i especialment acurat i un altre de més popular i colloquial, més proper a l'oralitat que caracteritza el diàleg, amb la combinació de formes gramaticals i lèxiques variades, pròpies de la llengua comuna i de la diversitat diatòpica, especialment de la valenciana. Badia contraposa l'ús lingüístic de Despuig amb el d'un text de Pere Miquel Carbonell (1513) i amb un altre de Jeroni Pujades (1609).

El quart i darrer apartat ens situa fonamentalment en l'època de la primera meitat del segle XX i ens explica el laboriós i apassionat procés de reconstrucció del català literari, de la normativització ortogràfica, gramatical i lèxica. Badia no abandona el punt de vista que té en compte l'entorn històric en què es produeix i les ideologies lingüístiques que hi pesen. S'intitula *La construcció d'una llengua moderna de cultura* i la componen les aportacions següents: *Pompeu Fabra i la restauració de la llengua catalana* (ps. 477-487); *Paralelisme entre normalització*

lingüística i nacionalisme a Catalunya (ps. 489-500); *El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana com a precedent de la normativa composicional* (ps. 501-515); *El procés d'unificació de l'ortografia catalana* (ps. 517-538); *Antoni M. Alcover: unitat i diversitat de la llengua* (ps. 539-542); *Pompeu Fabra, signe d'unitat* (ps. 543-549); *Enric Prat de la Riba i la llengua catalana* (ps. 551-562); *La normativa de la llengua catalana. Principis, maneres i responsabilitats* (ps. 563-567), i *Requisits per a una llengua de cultura* (ps. 569-572).

Badia hi fa l'anàlisi de la situació en què es trobava la llengua catalana al final del segle XIX i a l'inici del XX: anava a la deriva, mancada d'una direcció sòlida, emprada anàrquicament per part dels escriptors; estava pregonament interferida per la llengua dominant, l'espanyol: la diglòssia era la malaltia greu del català, inevitable perquè no hi havia un referent gramatical unitari i compacte que en permetés l'ús escrit amb normalitat. Tanmateix, era viu el desig social de resoldre el caos. La societat catalana viu un sentiment catalanista i nacionalista inèdits, que comporta essencialment la defensa de la llengua; en aquesta línia, Badia relaciona íntimament el nacionalisme i la normalització lingüística (entusiasme), que inclou la normativització (treball i reflexió), en el sentit que el nacionalisme es fonamenta transversalment en la defensa de la llengua. Per la qual cosa, la reivindicació d'aquesta ideologia i d'aquest sentiment suposa sempre la reivindicació alhora del català; i viceversa, els enemics dels nacionalisme han sabut i saben que anihilant la llengua catalana l'ofeguen irremeiablement.

Pompeu Fabra fou la persona destinada a trobar la solució a l'estat de desordre i mancada d'una normativa en què es trobava l'idioma; ho féu impecablement a partir de tres criteris bàsics: la realitat de la llengua medieval, la dels parlars coetanis vius i l'examen de les possibilitats estructurals del sistema per a generar mots nous. Per damunt de tot, el pensament de Fabra era presidit per una sana obsessió: la unitat de la llengua, tot respectant tanta variació com es volgués. Badia recorre a la llengua de tres grans escriptors: Joan Maragall, Josep Carner i Carles Riba, per tal d'il·lustrar, respectivament, el caràcter del català abans de, durant i acabada la reforma fabriana. Salvador Esrpui seria, segons Badia, la síntesi, la forma i el contingut que s'alcen per a salvar-nos els mots en un període en què el català torna a córrer perills seriosos i en què convé, com diu Badia, que sapiguem continuar l'obra fabriana, alliberats de dogmatismes, però cohesionats per defensar-ne sempre la unitat.

Prèviament hi havia hagut l'acció decisiva d'Antoni M. Alcover, qui, mitjançant la *Lletra de convit*, animà els catalanoparlants a col·laborar activament en l'elaboració d'un gran diccionari de la llengua catalana.

El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana suposà un punt d'inflexió per al redreçament del català, ja que hi fou protagonista l'anàlisi de la necessitat d'una codificació per al registre literari i en sorgí la idea de crear l'acadèmia que vetllés per la consolidació de l'idioma: l'Institut d'Estudis Catalans, que es fundà per iniciativa d'Enric Prat de la Riba, la ideologia lingüística del qual —i no era ni lingüista ni gramàtic— Badia exposa amb gran precisió. Badia ens

presenta els aspectes principals que caracteritzaren el Congrés, les actituds distintes respecte a la concepció de la normativa, essencialment la que es basava en la unificació estricta, enfront de la que optava pel respecte a la variació. Hi fou essencial la consideració del paper que hi havien de jugar els diversos dialectes, qüestió que encara avui és ben viva en termes força semblants als que aleshores s'esgrimiren per les posicions diferents.

Des de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, creada l'any 1911, Pompeu Fabra sabé aplicar amb rigor i sense demagogia una concepció participativa o composicional en l'elaboració de les normes ortogràfiques.

Unitat des de la diversitat és la idea que Badia reitera en aquest darrer apartat del llibre. Una idea complexa que aleshores com avui no es concebia i no es concep de la mateixa manera per part dels filòlegs i els lingüistes: alguns evidencien un especial desig de fer patents els particularismes, mentre que d'altres, sense menystenir-los, prefereixen tanmateix posar l'èmfasi en la compacitat i la cohesió de la unitat supradialectal. En qualsevol cas, tal com afirma Badia, l'acció que liderà Fabra i en què col·laboraren moltes altres persones il·lustres fructificà en l'assoliment o, millor dit, en la recuperació d'una «llengua amb possibilitats il·limitades, entre les quals hi ha, naturalment, totes les formes culturals i científiques».

L'obra d'Antoni M. Badia i Margarit és un passeig sinuós, divers, llarg, per paisatges esplendorosos que contrasten amb els de desolació i arrabassament, que componen moments culminants, clau, de la història de la llengua catalana.

JOAN MARTÍ I CASTELL

VIANA, Amadeu: *Acròbates de l'emoció. Exploracions sobre conversa, humor i sentit*, Tarragona, Arola Editors, 2004.

El títol del llibre prové de *The Art of Creation* (1967), d'Arthur Koestler, i en concret d'una frase que l'autor cita *in extenso* en la p. 102: «If we could change our moods as quickly as we jump from one thought to another we would be acrobats of emotion». L'homenatge no té res de casual, perquè Koestler i aquest estudi seu sobre l'humor són de veritat les referències preferides de Viana, i això no és dir poc, perquè precisament de referències, en el llibre, no és que en faltin.

El subtítol ofereix un bon aclariment sobre l'argument i cant de l'obra o, si voleu, més prosaicament, sobre els seus contingut i forma. Perquè si el llibre consisteix, com diu l'autor, en «un viatge al fonament de la raó discursiva», és clar que *exploracions* lliga amb *viatge* sigui quin sigui el valor que vulguem donar als termes, i és clar també que un tal *viatge* no es pot fer —Viana, almenys, no el vol fer d'altra manera— sense anar en un sentit determinat i mancat d'humor i de conversa.

Una aproximació força cenyida de com s'estructura el llibre es pot obtenir a partir dels títols dels set capítols que en conformen la primera part o central. (La

part segona, intitulada *Quadern de notes*, és un recull d'anotacions generalment molt denses que si bé, com a notes, no cal dir que es relacionen amb textos de la primera part, sovint consisteixen en desenvolupaments autònoms. Per raons d'espai, entre altres, aquí no hi entrarem.) Tots aquests títols presenten una configuració sintàctica idèntica, del tipus Art N_x en Art N_y , dins la qual es pot admetre que, en general, la preposició *en* designa una relació d'inclusió, que representarem pel signe $\sqsubset$. És fàcil de constatar que els tres primers capítols conflueixen en el quart formant una seqüència 'cap endins' esquemàticament representable per:

HISTÒRIA $\sqsubset_1$ CONVERSA $\sqsubset_2$ HUMOR $\sqsubset_3$ SIGNIFICAT

de tal manera que el N_x del títol de cadascun dels tres capítols sempre serà el terme de la dreta de les relacions d'inclusió representades en la seqüència.

Tanmateix, el caràcter manifestament central que té el Cap. 4 comporta, entre altres coses, que en el seu títol, *La inversió en el significat*, la preposició *en* s'hagi d'entendre, més que com a designant una inclusió en sentit estricte, com a índex d'una identificació, que representarem per

SIGNIFICAT $\equiv_4$ INVERSIÓ

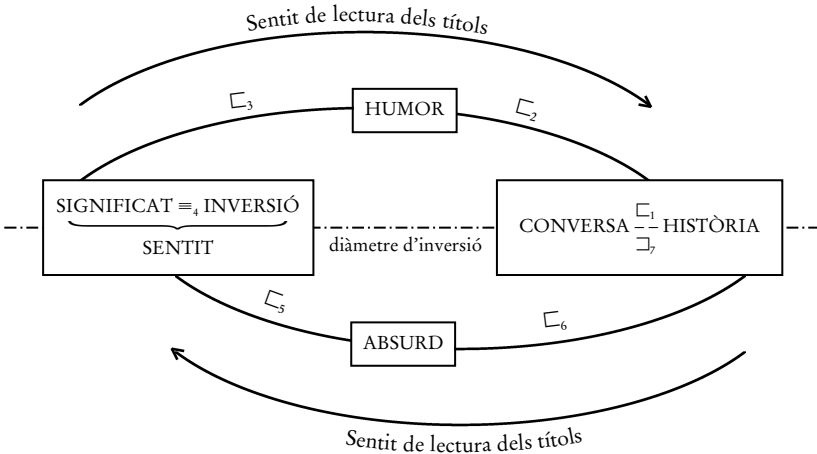
i es podrà interpretar en el sentit (que de fet es correspon notablement amb el contingut del capítol) que la noció de significat constitueix un terreny abonat a tota mena d'inversions.

Posat a invertir-en-el-significat, el cap. 4 també és responsable de la inversió de sentit que pateix la seqüència formada pels tres darrers capítols, la qual serà, doncs, una seqüència 'cap enfora'. Notem que, traient partit d'una sinonímica identitat de la identitat i de la no-identitat, el terme inicial d'aquesta segona seqüència no es dirà SIGNIFICAT sinó SENTIT, de manera que, en esquema, la seqüència es podrà representar per:

SENTIT $\sqsubset_5$ ABSURD $\sqsubset_6$ HISTÒRIA $\sqsubset_7$ CONVERSA

amb el benentès que en el seu cas serà el terme de l'esquerra de cadascuna de les relacions indicades el que coincidirà amb el N_x del títol de cada capítol. No contenta, però, amb aquesta 'inversió de sentit', la inversió central també tindrà molt a veure amb la sorpresa final (o broma) que presenta aquesta seqüència, i és que els seus dos termes darrers no sols coincideixen amb els dos primers de la seqüència dels tres primers capítols sinó que ho fan invertint-ne la relació: d'un primer capítol intitulat *La conversa en la història* haurem anat a parar a un últim capítol intitulat *La història en la conversa*. Ara bé, aquesta inclusió recíproca dels termes *història* i *conversa*, a més de suggerir, si més no des d'un punt de vista formal, la possibilitat d'identificar-los dialècticament, ens porta a entendre la se-

qüència de tots set capítols com a circular, però d'una circularitat, és clar, sotmesa a un diàmetre d'inversió que obligaria a distingir-hi dos sentits (de lectura). Això que diem podria representar-se, en esquema, de la manera següent:

Amb una mica d'imaginació, l'esquema anterior fóra capaç d'inspirar un enunciat quintaessenciat de l'argument del llibre: el que ens diria, més o menys, que el significat/sentit (la inversió) s'encarna en la conversa/història (o sigui, en la conversa de la història i en la història de la conversa) passant per l'humor i/o l'absurd (i també per l'humor de l'absurd i/o l'absurd de l'humor). No sona gens malament, però convé que el lector se l'agafi *cum grano salis*.

[Cap. 1. *La conversa en la història*] De l'advertiment proemial que el llibre s'ocuparà de la creativitat en el discurs, l'autor en treu de seguida, prèvia observació que en les paraules d'avui hi ressonen veus predecessores, que serà pertinent de començar-lo estudiant la tradició dels diàlegs escrits des de la seva pròpia història i des de la perspectiva oferta per la retòrica clàssica, tenint en compte que aquesta els considerava com una experiència fresca, oberta, fragmentària, susceptible de ser completada pel lector. Així doncs, el capítol sobre 'la conversa en la història' tindrà com a referent d'importància la història del diàleg com a gènere; diríem més bé, probablement, que el capítol consistirà en una argumentació densa, però fluïda i flexible, sense rigideses deductives, al voltant, en bona part, d'aquesta història.

Mereixen una llarga atenció inicial dos diàlegs animalístics del Renaixement, escollits segurament pel fet que, en il·lustrar possibilitats raonables d'argumentar i alhora la possibilitat d'abandonar, si cal, l'argumentació, es poden considerar exemples especialment útils per introduir-nos en el gènere en la mesura que, des

de dins, en feien problema. I això perquè, en el primer, el *Cymbalum mundi* (1537), de Bonaventure des Périers, s'hi examinava d'una manera notablement crítica en quins perills diguem-ne contextuals s'inscriu la paraula dialogada, esceñificant una disputa en què un gos, convençut que el seu confrare podria obtenir glòria i reconeixement de la seva capacitat de parlar bé, s'admirava que aquest op-tés, amb lucidesa, per restar silenciós davant els homes. I perquè en el segon, els *Diálogos espirituales* (1550), de Baltasar Català, també s'hi desenvolupava una defen-sa raonable de la possibilitat de callar, però d'un signe antitètic, ja que en comptes d'estar motivada per un dissens radical responia ara a una actitud profun-dament dòcil, de malifiança vers la paraula lliure i d'obediència a les veritats imposades.

De l'entrada *in medias res* en aquests dos diàlegs autoreferencials el lector és conduït amb naturalitat a una sèrie de consideracions sobre el gènere que potser es podrien resumir dient que l'interès de Viana pels diàlegs escrits clàssics, i en particular pels del Renaixement, que en fóra l'època per excel·lència, es deu al fet que presentaven característiques com les següents: a) eren molt propers a l'oralitat, i alhora servien per educar-la; b) seguien amb realisme el fil de les discussions, les estratègies discursives enfrontades, contextualitzant-les adequadament; en altres mots: reproduïen sense trampa discursos realment compartits; c) no els calia tenir un final tancat, ni finalitats precises, ni resoldre d'una manera unívoca les qüestions plantejades, i d) oferien una base humana concreta per a l'especulació (per això Gadamer els ha considerats *Urliteratur* de la filosofia).

Més consideracions s'enllacen amb les anteriors. Una és la que, d'acord amb Gadamer, proposa d'explicar l'eclosió del diàleg en el Renaixement com a resul-tant d'una tensió interpretativa entre la cultura acadèmica tradicional, basada en les disquisicions orals, i la nova cultura escrita en ràpida expansió, capaç de proporcionar una oralitat imitativa. Una altra és la consistent a relacionar la tendèn-cia a desaparèixer del gènere en el segle XVIII per la consolidació del pensament científic i el desenvolupament del racionalisme, que promourien l'expressió indi-vidual del pensament, prescindint d'argumentacions compartides. Es tractaria d'un final de gènere tanmateix brillant, críticament conscient de la seva situació, i això gràcies a paròdies com la de Swift, en el *Complet and Ingenious Treatise on Conversation* (1738), a tractaments plens de comicitat, com el de Diderot a *Le Neveu de Rameau* (1762), o volgudament menors i irònics com el de Voltaire als seus *Entretiens philosophiques* (1777), però també gràcies a l'intent seriós de Hume d'expressar les dificultats d'una recerca 'positiva' sobre la religió, als *Dialogues concerning Natural Religion* (1777).

La decadència del diàleg humanista com a gènere no significa, és clar, que en cap moment hagi desaparegut l'experiència fonamental en què es basava, que és la de la necessitat de discutir, d'atendre a les raons d'altri, per desplegar la pròpia raó. Es tractaria, aleshores, de recuperar el fil perdut en el marc de diverses aportacions contemporànies, de recuperar i aprofundir en l'actualitat la perspectiva clàssica. L'autor comença referint-se, en aquesta línia, a les recerques que el se-

gle xx ha produït sobre la conversa ordinària, un objecte en principi homologable a allò que escenificaven els diàlegs clàssics, però cal dir que de fet ho fa centrant-se en la paradoxa de l'observador, o sigui analitzant les antinòmies a què es veu abocat l'analista en busca de la imprescindible, i alhora impossible, *alienació* respecte les dades recollides, i en últim terme apuntant a una crítica del perspectivisme científic i dels seus prejudicis i limitacions. Aquesta crítica s'inspirarà en la proposta de Burton, a *Dialogue & Discourse* (1980), d'ampliar les exploracions sobre la conversa 'a tota mena de guions imaginables', així com en l'aportació de Clark, a *Dialogue, Dialectic & Conversation. A Social Perspective on the Function of Writing* (1990), en què el diàleg, entès com a instrument de construcció de la realitat, és considerat dins el marc d'una analogia molt productiva amb l'escriptura vista com a formació d'una comunitat de lectors, base de l'ètica i de l'activitat política democràtica, que respondria a un concepte de la societat com a *conversació* propi de la sociologia nord-americana de la primera meitat del segle xx. Precisem, però, que les disquisicions sobre aquests treballs, lluny de tancar-se en si mateixes, condueixen a una presa en consideració de la idea moderna d'una racionalitat discursiva o dialogada, és a dir, del diàleg considerat com una forma de raó, idea crucial que, a més d'oposar-se a la racionalitat abstracta, de signe racionalista, encara s'hauria de distingir, matisadament, de la idea clàssica de la raó presentada en forma de diàleg. (Aquí hauríem d'enviar el lector a la molt densa nota 1.4, que conté una anàlisi detallada del llibre de G. Myerson, *Rhetoric, Reason and Society: Rationality as Dialogue* (1994).)

D'una importància central, la següent referència del capítol és el llibre de l'assagista italià Guido Calogero, *Filosofia del dialogo* (1962), i el seu *principio del colloquio*, que Viana considera com una vindicació especialment lúcida, i llúida, de la raó dialògica, precisament perquè és feta mostrant com la raó s'imbrica en concret en l'activitat discursiva. Formulada abstractament, el principi diria que el precepte de mantenir la discussió no es pot negar des de dins de la discussió mateix. Però una formulació com aquesta resultaria ben pàl·lida si es comparava amb el procediment emprat per Calogero per convèncer del seu caràcter incontrovertible, que no és altre que un diàleg de factura clàssica. En concret, un diàleg el tercer protagonista del qual dóna amb finesa totes les raons que calen per no fer cas de les crides que els altres dos fan al silenci dels respectius interlocutors, crides paradoxalment antitètiques en la mesura que el silenci exigint se seguiria necessàriament, segons l'una, de l'absurd o manca de lògica del discurs prèviament proferit, mentre que per l'altra es deduiria no menys necessàriament del fet d'haver-se enunciat una veritat definitiva. L'argumentació de Calogero conduiria, en últim terme, a fer-nos veure que el principi dialògic, lluny de dependre o d'haver de cenyir-se al principi lògic de no contradicció, en seria l'origen. L'argument lògic se subordinaria al dialògic.

Per un desenvolupament que resulta tan natural de llegir *in situ* com difícil de reduir a esquema —i que, de passada, serveix per mostrar-nos com procedeix la raó discursiva de què se'ns està parlant—, de la defensa de Calogero del principi

dialogic servint-se dels recursos del diàleg clàssic el lector és conduït a la defensa que del diàleg clàssic va fer Carlo Sigonio, important tractadista del Renaixement, en l'assaig *Del dialogo* (1562). Entre altres aspectes que fan d'aquest text un punt de referència per als analistes de la conversa contemporanis, Viana remarca l'adaptació que s'hi feia dels principis retòrics a l'escriptura dialògica així com, *last but not least*, l'atenció que s'hi prestava al desplegament de la raó discursiva, sempre distingint clarament allò que era argumentació lògica dels recursos dialògics.

Una altra defensa clàssica del diàleg constitueix l'última referència important del capítol: és un *discorso* del poeta Torquato Tasso en què el diàleg es caracteritzava com un gènere situable *entre la poesia i la dialèctica*. Per a Viana, aquesta fóra una definició útil i ben vigent, per tal com posa en relleu tant el valor de la imaginació i la creativitat en l'articulació del discurs com l'encaix d'aquest amb la raó lògica.

[Cap. 2. *L'humor en la conversa*] El tema d'aquest capítol, ja apuntat en l'anterior a través d'una referència al recull de facècies amb què Sigonio acabava el seu tractat, és introduït a partir de diverses observacions de Chesterton, a *Les paradoxes de Mr. Pond*, d'Edwin Goofman, a *Façons de parler* (1987), i de Francis Jacques, a *Difference and Subjectivity* (1991), sobre la dificultat de recuperar el fil perdut d'una conversa, sobre les *fissures* que condueixen la conversa a *un altre lloc*, sobre les *diversions* en la conversa provocades pel context conversacional mateix i, en definitiva, sobre la irrupció de l'humor en l'espai obert, poc protegit, de la conversa.

Seríem davant una veritable inversió històrica respecte del racionalisme, el catolicisme i el pensament social convencional si reconeixíem que la conversa ordinària i l'humor corrent poden aportar informació valuosa per entendre el discurs, el llenguatge i el pensament. Segons Viana, una exploració moderna hauria de tenir present, d'entrada, que conversa i humor tenen molt a veure amb la felicitat humana. També hauria de tenir en compte que l'humor, essent un atac als gèneres i a les formes, tant pot fer que no progressin com que ens hi puguem moure amb facilitat (o amb *felicitat*). Sigui com sigui, la recerca hauria d'enfocar-se prenent en consideració dues variables: la del paper social associat a qui produeix la gràcia (bromista o dallasso), i la del grau d'organització narrativa de la conversació (de menys a més: simples remarques, despropòsits encadenats, anècdotes, acudits). Considerant que, en aquesta línia, el treball més complet continua essent el de S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor* (1994), Viana s'estén a analitzar dues distincions fonamentals d'aquesta obra: d'una banda, la distinció entre bromes verbals (*puns*) i bromes referencials (*jokes*), que respon a una divisió entre *verba* i *res* ben explorada per Ciceró a la seva *Retòrica* i, entre els moderns, per Freud, Jakobson, Todorov i l'antropòleg Leech; d'una altra banda, la distinció entre bromes conversacionals o espontànies *vs.* acudits estereotipats, que donaria peu a diverses subclassificacions possibles.

El darrer apartat del capítol s'inicia amb un seguit de referències a estudis sobre l'humor conversacional, d'entre els quals Viana pren particularment en con-

sideració el treball de N. R. Norrick, *Conversational Jokes* (1993), i les seves observacions sobre el paper de la rialla com a resolució conversacional, sobre el valor metalingüístic de l'humor, sobre les condicions pragmàtiques en què s'expliquen històries còmiques i acudits, sobre l'humor com a alternativa al progrés lineal de la conversa, com a *segona lectura* de situacions i significats, etc. L'aparat es clou amb la presentació detallada d'un corpus de vuit converses controlat per l'autor, dins els comentaris del qual es poden llegir anàlisis fines —i divertides: el bon analista acostuma a enganxar-se als seus exemples— sobre la digressió còmica i els seus efectes diversos de progressió temàtica i d'introducció de temes nous. Quedem-nos, a manera de conclusió, amb l'observació que la irrupció còmica dins una conversa, en principi marginal, s'hi pot convertir en la base d'una història, còmica o no, consistent.

[Cap. 3. *El significat en l'humor*] El capítol sobre el significat en l'humor —llegiu, també: sobre la noció o concepte d'humor— s'inicia amb una consideració filològica dels termes que, en català i altres llengües, serveixen per desllindar l'humor benigne de l'humor maligne o maliciós, partició que valdria tant per l'humor verbal com per l'humor no verbal (gràfic, gestual, etc.). Assentada aquesta distinció, el capítol consistirà en una exposició de les principals reflexions sobre l'humor que ha produït el segle xx, feta des d'una perspectiva integradora molt personal. Tres serien les referències fonamentals: Freud, amb *Der Witz und sein Beziehung zum Unbewussten* (1905), Bergson, amb *Le rire: essai sur la signification du comique* (1940), i Koestler, amb *The Art of Creation* (1967). No és casual que el psicoanalista i el filòsof siguin proposats com a complementaris, en la mesura que les teories respectives s'orientarien al vessant maligne —alliberament de l'agressivitat reprimida— i al vessant benigne —irrupció vital de l'imprevist— de l'humor. Tanmateix, per afinitat última («és l'autor que triaria per emportar-me a una illa deserta»), Viana presta més atenció a l'escriptor, i és que Koestler, amb la teoria de la *bisociació* (*bisociar*, concepte clau, voldria dir: associar discursivament i, alhora, dissociar implícitament), considerava l'humor com «la porta del darrere de la creativitat» i el connectava, doncs, amb el treball artístic i la descoberta científica.

A banda dels clàssics, i desbrossant un terreny interdisciplinari amplíssim, l'autor passa revista a un bon nombre de treballs influents, entre els quals cal comptar *Sweet Madness: a Study of Humor* (1963), de W. F. Fry, *Le rire et le pleurer* (1982), de H. Plessner, el ja esmentat *Linguistic Theories of Humor* (1994), de S. Attardo, així com un article de S. Attardo & V. Raskin (1991) en què s'exposa l'anomenat Model Disjuntiu (MD: construcció de dos marcs referencials, o arguments, independents, units per un *connector* que passa desapercbut fins al final de la història, en què, a través d'un *disjuntor*, es descobreix en la *línia clau* l'existència i l'oposició dels dos). Dins el marc per a especialistes en què ens convida a moure'ns com si fos un camí fressat, Viana s'interessa molt particularment per dues aportacions: en primer lloc, per la de l'antropòleg Gregory Bateson, que descriu com a orientada teòricament i pràcticament a l'organització i la

supervivència dels *patterns* o contextos comunicatius; i, en segon lloc, per la de la sociòloga estructuralista Mary Douglas, la qual gaudiria, com Koestler, de la seva cordial preferència en la mesura que, més que per l'estructura o el concepte d'humor, s'hauria interessat per l'ús que se'n fa socialment. Les consideracions sobre Mary Douglas se centren en una anàlisi de la fórmula 'l'humor és un atac a les formes' amb què, d'una manera afortunada, va saber resumir Freud i Bergson: l'*atac* seria un *fals atac*, i les *formes* consistirien en l'organització dels significats socials.

[Cap. 4. *La inversió en el significat*] Arribats al capítol central, la qüestió nuclear que s'hi planteja no és tant la del significat en general (que també) sinó la del significat de l'humor en particular. Apuntant totes les teoritzacions visitades en el capítol anterior, d'una manera o d'una altra, a una estructura d'inversió, o a una inversió d'estructures, el rerefons teòric invocat per l'autor no podia ser altre que el binarisme estructuralista, un instrument 'acadèmic' especialment adequat per localitzar i percebre inversions partint d'un determinat sistema formal. Una invocació, per cert, tan convençuda com poc dogmàtica i, en certa mesura, reticent: l'estructuralisme vianès, influït segurament pel de Needham de *Against the Tranquility of Axioms* (1983) o de *Counterpoints* (1987), no deixarà de ser *sui generis*; en mots seus: «reproductiu, múltiple, d'un contrapunt constant». O sigui: entès com un instrument heurístic que, en no obligar-lo a seguir cap patró (semàntic) específic, li permetrà de trobar inversions per tot arreu. Inversions i també, és clar, humor... però no sempre, perquè si bé no hi ha humor sense inversions, pot perfectament haver-hi inversions que no fan cap gràcia.

Les 'exploracions' de Viana esdevenen aquí honestament complexes i clarament sinuoses, potser perquè, com diu en un determinat punt (que no és pas, però, un punt final) «no hi ha inversions en abstracte». Comencen amb una referència a *L'ironie* (1964), de Jankélévitch, que li proporciona la millor definició de l'afer: el *hysteron proteron*, figura retòrica consistent a avançar en primer terme allò que hi ha al rerefons. S'estenen admirablement, tot seguit, en l'anàlisi de dues històries inexemplars de la *Divina Comèdia* —la dels condemnats que avancen amb el cap enrere, i la del dimoni amb el cap per avall— i de la novel·la de Kipling —i film de Huston— *L'home que volia ser rei* (1890), com a concrecions instructives del *hysteron proteron*. Però els pinyols de concentració màxima apareixeran a continuació: primer, com a respostes, notablement indirectes, a la qüestió: quina mena de coneixement podem esperar de les inversions?, i, segon, com a ponderació subtil de la coincidència de contraris que es dona quan un hom plora i riu de la mateixa cosa. Algunes de les respostes són, si se'ns permet una aproximació llunyana: 1r) la del Tao (que només des de la humilitat, o l'obtusitat, es poden percebre les inversions còmiques); 2n) la que es dedueix de certes imatges convencionals de comicitat reconeguda (en què hi ha autoderisió i atac, tots dos analitzables en una doble dimensió, retòrica i social), i 3r) la que procediria, per generalització, de l'anàlisi aristotèlica que va donar Eco, a *La strategia dell'illusione*, de la tragèdia i la comèdia clàssiques.

Quant al gran tema de l'humor no divertit, l'afer del riure i plorar alhora, que

se situaria als antípodes de l'oposició clàssica Heràclit, ploroner, *vs.* Demòcrit, rialler, i s'explicaria per una simultaneïtat complexa de marcs referencials contraposats, l'autor l'extreu d'un conegut *essai* de Montaigne, el fa passar pel film *La vita è bella* i certes formes d'una sensibilitat italiana, que però també seria valenciana (o sia: vianesa) i, segurament, occitana (del mateix Montaigne?), i acaba fent-lo derivar prou lluny, o, més ben dit, transformant-lo, en una consideració al voltant de diverses construccions discursives intrínsecament ambigües, per a les quals plorar i riure, gravetat i comicitat, més que confluïr, serien la clau d'interpretacions diversificades, antitètiques. P. ex., el mite de les persones meitat d'una esfera, explicat pel comediant Aristòfanes en el molt seriós *Convit* platònic; o les paradoxes de la cultura centreeuropea recollides per Canetti (les quals, *per se*, no serien ni greus ni còmiques: estarien a l'espera d'una interpretació); o Bouvard i Pécuchet; o el Quixot, etc.

La deriva controlada del capítol conclou en la figura poc coneguda d'Alfred Stern, un veritable especialista en riure melancòlic, la filosofia dels valors del qual interessa el nostre autor en la mesura que fa del riure i el plorar, bàsicament, una qüestió de moral: l'un, com a instrument, en mans de l'individu, d'una 'degradació de la jerarquia axiològica'; l'altre, com a resposta a una pèrdua o sostracció de valors.

[Cap. 5. *El sentit en l'absurd*] A primera vista pot no estar clar què és el que fa l'autor en passar del capítol quart al cinquè. Sabem que hi ha d'haver un canvi... de sentit i que el canvi haurà de consistir a anar, ara, de dins cap enfora. En quin sentit, però? Doncs potser en el següent: en la mesura que el capítol precedent versava sobre la inversió *dins* el significat (la inversió *dins* el significat de l'humor i del seu contrari, però aquesta precisió aquí no ens importa gaire), el canvi ens conduiria a ocupar-nos de com la dita inversió es projecta o realitza, de portes *enfora*, precisament com a no-significat o no-sentit (*nonsense*), o sia, com a absurd. Sigui com sigui, o com no sigui, la idea crucial, 'molt bonica', que l'hi diu Viana, és que la realització de la inversió de sentit no deixa de tenir sentit, que l'absurd genera sentit. El capítol no farà sinó glossar-la o argumentar-la, aquesta idea.

Per començar, es tractaria de fer una ullada al que, des de la raó occidental monopolitzadora del sentit diguem-ne assenyat, s'ha fet per entendre (per absorbir) el sentit-altre, allò que no té (no fa) sentit. Hi hauria, ens diu Viana, dues vies. L'una, la de l'holisme, consistiria a dissoldre'l o negar-lo (negació de la negació?), aquest no-sentit, partint d'una confiança sense límits en la possibilitat d'omplir-ne el buit per reducció a allò-que-ja-se-sap. Per l'altra, que seria la d'una part de la filologia clàssica i, en versió contemporània, la de l'hermenèutica gadameriana, el sentit sempre seria (o estaria) entre massa poc i massa: massa poc, perquè sempre n'hi hauria més (del que s'ha trobat), i massa, perquè abans de començar (a buscar-lo) ja s'ha assumit l'a priori que n'hi ha (d'haver).

De cara a ampliar l'argument, l'exploració de Viana es detura tot seguit, ni massa ni massa poc, en alguns treballs específics que, si no errem, s'han d'entendre com a matisacions o complicacions aportades per contemporanis a la pers-

pectiva racionalista. Són, entre altres: *Relevance* (1986), un llibre de Sperber & Wilson que s'ocupa de les necessitats, dins un procés deductiu, d'adequar les hipòtesis, o les preguntes que cal plantejar, als contextos discursius; i també *On Absurdity* (1976), un article de Rossi-Landi en què es defensa la tesi que no hi hauria absurd en abstracte, sinó tan sols com a propietat definible lògicament dins un marc referencial precís, una propietat que en definitiva tendiria a desaparèixer a mesura que l'anàlisi progressa de marc referencial en marc referencial. Deturant-se després, tot canviant, *comme il faut*, de gènere, en una novel·la aparentment policíaca de Gombrowicz, *Cosmos* (1966), que tanmateix llegeix com un text sobre hipòtesis i marcs referencials, el nostre autor desemboca en el que fóra una primera definició de l'absurd o, més ben dit, de les característiques que són a la base de qualsevol indagació sobre l'absurd: a) una aparença de desordre; b) el postulat que interpretant i reinterpretant s'aconsegueix millorar la connexió entre significats; c) la idea d'assumir amb humilitat un enfocament parcial, i d) la necessitat de deixar de banda els camins fressats de la lògica convencional. Més que endinsar-se en el seu vessant purament lògic, doncs, Viana prefereix considerar l'absurd com si fos el resultat d'una proposició o combinació de proposicions que no tenen una interpretació immediata. Des d'aquesta perspectiva, i en el marc d'una tipologia enlluernadora de les diferents combinacions possibles entre marcs referencials i acceptabilitat lògica que li permet d'oposar-lo al joc, a les paradoxes i a l'humor, acaba caracteritzant-lo com una suspensió indefinida de la lògica, mentre no aparegui un marc referencial diferent que permeti de justificar-la. Més precisament, potser: com un desafiament a les deduccions lògiques i, alhora, com una ocultació dels marcs referencials dels quals es podria extraure informació pertinent.

Arribats aquí, hem arribat al cor de la ceba de l'absurd...i del capítol: l'obra de Samuel Beckett. Viana la llegeix, donant per fet que és superior a qualsevol de les teories visitades, pròpies o d'altri, com a text canònic, com a mapa o gramàtica concreta de la combinació que, passant pel joc, la paradoxa i l'humor, és capaç de dur a terme un desmuntament de la lògica i un alliberament de la pressió del sentit tals... que acaben produint sentit. El que és més interessant, per no dir paradoxal, de la lectura vianesa, és la convicció que sota els textos de Beckett hi ha un treball lingüístic d'un rigor i una coherència absoluts: un treball *racional*, doncs. Tot s'esdevindria, si no ho hem entès malament, com si l'atac a la lògica i a les exigències del sentit, aquest atac que produeix inhibició referencial i desorientació cognitiva, pressuposés un domini lúcid de les raonables lleis del discurs (de la raó, doncs) contra les quals s'inscriu. Provem de dir-ho d'una altra manera, recuperant alguns mots de Viana, esperem que sense trair-lo: l'esmena a la totalitat, a la totalitat organitzada de la raó raonable —i la desintegració estructural que produeix— presentada per l'art de Beckett no es pot dir que sigui, en últim terme, irracional. Perquè, si ho fos de veritat, no faria sinó confondre, sense més, i en canvi el que fa, si volem a través d'una confusió generalitzada, però coherent, és alliberar un sentit nou, és posar la consciència davant la seva última llibertat.

L'absurd, a Beckett, produeix sentit: això vol dir que el seu atac a les formes, a les estructures de la racionalitat, per molt que de vegades, o sovint, fregui el silenci o s'obri a la pura emotivitat, no deixa de presentar formes pròpies, en principi determinables a condició que siguem capaços de refer marxa enrere els procediments (lingüístics) que s'han fet servir per obtenir-les. Una qüestió que cal plantejar, aleshores, i que Viana de fet planteja, és la de l'humor beckettian. Qüestió difícil, si admetem que l'humor, per definició, no pot prescindir del sistema, de l'estructura, en la mesura que el que fa és combinar marcs referencials impensadament diversos, però perfectament consistents en si mateixos. La resposta l'hauria donada, a la seva manera, el mateix Beckett, amb la idea d'un humor de *tercer nivell*, d'un humor estripat, més intel·ligent, que es riuria, diguem que per no plorar (o plorant), de si mateix. Un humor que no consistiria a fer broma, sinó en una burla fenomenal —fenomenalment seriosa— sobre la constitució del sentit en les fronteres mateixes del sentit.

El capítol conclou, passant encara per Beckett i la manera com estrafà, a *L'in-nominable*, els versos de Lucreci sobre la llança que li hauria permès d'explorar l'univers infinit, amb un seguit de consideracions sobre la *via negativa*, la important qüestió de la negativitat com a font de coneixement. Cal dir que en aquest punt l'expectativa d'algun lector podria quedar decebuda si el que esperava és de ser conduït a algun assaig difícil sobre Beckett i el mestre Eckhart, o sobre Godot interpretat per Hegel. Perquè Viana, que tot i estar a favor de Vico no deixa de ser un ferm partidari de les idees clares i distintes, prefereix fer-nos passar per viaranys altrament originals (i menys previsibles) en què Beckett contacta amb el zen i la teoria del caos i acaba dialogant amb Einstein.

[Cap. 6. *L'absurd en la història*] Per sortir del cor de l'absurd, de l'absurd-absurd dels textos de Beckett, el capítol sisè accedirà a l'estrat tradicional més proper, que és el de les històries o narracions còmiques o humorístiques, un gènere que, com diu l'autor, es caracteritza pel fet de «posar durant un segon l'absurd en el pedestal narratiu». No ho farà, però, que no sigui dit, d'una manera immediata: prèviament voldrà passar per la narració en general com a gènere literari i, encara abans, per la narrativitat com a estructura fonamental de tot discurs.

És així, doncs, que el capítol s'estrena amb una sèrie de consideracions sobre el mode narratiu, o mode tancat, i la seva condició primera, tant des d'una perspectiva històrica com metodològica, respecte del mode obert, explicatiu o reflexiu: la referència bàsica fóra *Temps et r cit* (1983/1985), de Paul Ricoeur, i les seves an lisis sobre la temporalitat i el sistema ling i stic com a fonaments narratius *in fieri* de tot tipus de discurs, per reflexiu que es vulgui presentar. El pas següent serà, de fet, una llarga passejada per la raó narrativa i el seu desplegament, o sigui, en concret, per un seguit d'obres d'autors contemporanis —entre els quals D. J. Wilcox, E. W. Said, Paolo Fabbri, A. MacIntyre, J. D. O'Banion— que a l'ombra allargada de Vico i els *Principi di scienza nuova* (1744), i no cal dir que des d'angles ben diversos, han aprofundit en la narrativitat com a estructura bàsica del coneixement personal en oposició a les pretensions del racionalisme i la seva lògica

instrumental. Per a Viana la raó narrativa es caracteritzaria, en últim terme, pel fet d'assumir els contextos correctes, per la capacitat de plantejar i resoldre els problemes conceptuals atenent als contextos que els han originat. Tanmateix, per bé que dins el marc narratiu funcionen i s'entenen moltes coses, també és cert que no s'hi entenen pas totes: l'absurd en la història existeix, i precisament es donaria com a suspensió de la trama narrativa, per un trencament de l'entrellat pressuposicional que, en condicions normals, n'assegura la consistència.

Passar de la raó narrativa, i l'absurd amb què es pot topar, a la narració com a gènere literari i les narracions humorístiques com a subgènere subversiu tradicional, és cosa de regla de tres. De manera que, jugant amb termes tèxtils de provada tradició, l'autor ens porta a veure que la narrativa humorística implica una inversió seriosa del conegudíssim patró narratiu, i això en la mesura que la trama, en lloc de provocar-hi el desenllaç, s'hi subordina, i que el desenllaç —el destrellat— realment no és tal, sinó un enllaç nou, una mena de *nus estrany* que cal copsar. O, en termes menys clàssics: l'aparició del *disjuntor* suposa una suspensió abrupta de la trama manifesta i la creació d'una trama nova, rigorosament implícita, que obliga a entendre la narració d'una altra manera. En l'acudit, el final és el principi. Ara, d'un principi que no fa sinó acabar bruscament amb tot, es pot dir que esclata, com esclaten les rialles que en celebren la irrupció. Viana, tanmateix, no té cap intenció de tancar-se en una anàlisi estructural de les narracions còmiques: potser perquè el capítol poca cosa té d'un acudit, es pot permetre de perllongar-ne el decurs, amb perdó, narrativoreflexiu amb tants epílegs com calgui, i el cert és que no li'n calen pocs, ja que, si no els hem comptats malament, vénen a ser cinc.

En els tres primers epílegs no ens hi detindrem gaire, corrent el risc lamentable de simplificar-ne massa l'entrellat. El primer versa sobre com i per què es pot fer malbé un acudit —per dir-ne el final abans d'hora, o per afegir-hi explicacions lògiques *a posteriori*— i desemboca en l'observació interessant que la *gaucherie* de certs explicadors també pot ser, al seu torn, còmica. El segon fa referència a la distinció entre humor viu i humor enllaunat i acaba plantejant qüestions de primeríssima importància: la de la dificultat de diferir l'humor —fer retenir les llàgrimes només ho aconseguiria la gran poesia—, i la de la quadratura del cercle que suposa —per a l'autor del llibre de referència, particularment— haver de parlar i d'escriure sobre l'humor amb la seriositat adequada. El tercer es proposa, tot lligant-se amb un fil subtil amb el precedent, de comparar el gènere acudit amb el gènere problema, passant pel gènere pròxim de les endevinalles, i no cal dir que, semblances a part, els oposa: si desfer nusos fóra l'objectiu del problema, el de l'acudit és embolicar la troca.

L'epíleg quart es podria prendre com un veritable *morceau choisi* de l'escriptura vianesa si, com ens ha semblat, s'hi resol amb una eficàcia exemplar el problema de com exposar la teoria amb una instrumentació amablement narrativa. Comença subratllant la importància, no sempre reconeguda des de plantejaments il·locutius de signe conductista, del treball mental implícit, fet de deduccions ne-

cessàries, necessàriament no dites, que exigeixen les històries còmiques per funcionar com a tals. Hi hauria una paradoxa forta en l'estructura narrativa de l'humor, i és que, com diu l'autor, «conté (i conta) el que no diu, assenyala justament el que no mostra». Prendre-se-la seriosament, aquesta paradoxa, fóra assumir que els modestos acudits poden jugar un paper clau de cara a pensar amb pertinència la qüestió crucial de l'enllaç entre paraula i pensament. Que és allò a què en definitiva apunta l'epíleg, a través, entre altres camins, d'algunes oposicions més, primer respecte de l'esfera simbòlica en general i després amb la ironia en particular. Amb el simbolisme els acudits tindrien en comú la figura de l'el·lipse, que en el cas d'ells, però, no seria qüestió d'opció sinó de deure, i se'n separarien diguem que pragmàticament pel fet que si en la retòrica convencional l'implícit, allò que no es diu, s'hi dona com a informació consabuda, en les històries còmiques hi funciona com a rema. Quant a la ironia, amb la qual els acudits compartirien fraternalment una certa facultat d'ocultació, la diferència se situaria en el fet que mentre en aquella el pes retòric recau en la forma mateixa de l'enunciació, en aquest recau sobre la part omesa.

L'epíleg cinquè, com a final que és, apunta vers el final de l'acudit, vers el moment en què la clau de la història entra en sintonia amb el riure, «fins i tot amb aquells segons d'illació abans de la hilaritat», precisa l'autor. Una sintonia que s'obre camí entre l'esperit i el cos, entre «la precipitada eloqüència del pensament» i «el silenci automàtic dels reflexos», precisament a la manera d'una inversió dels seus atributs convencionals: silencis i automàtic serà, ara, el pensament, i precipitada i eloqüent la rialla. És per aquesta automatitzat del pensament, diguem-ne inconscient o intuïtiva, que l'humor es podrà entendre, com ja sabíem, partint alhora de la descoberta de Freud (com a «camí ral de l'inconscient») i de la visió de Koestler (com a «porta del darrere de la creativitat»).

[Cap. 7. *La història en la conversa*] La inversió de què ha estat objecte, respecte del del primer, el títol d'aquest darrer capítol demana un aclariment previ: si «la conversa en la història» es referia, en bona part, a una història del diàleg entès com a gènere literari, ara «la història en la conversa» tractarà, en últim terme, del diàleg, o la conversa, com a forma en què de fet es viu la història personal. A aquesta qüestió, però, no s'hi arriba bruscament, sinó a través d'alguns temes enllaçables amb els del capítol anterior. D'entrada, per una ponderació de l'humor com a emoció participativa, com a instrument privilegiat en la constitució d'amistats i el naixement d'afectes, i també com a *sermo humilis* espontani i improvisat, que es deixa endur per la intuïció. I, tot seguit, per una argumentació ben treballada que, partint de l'observació que la trama discursiva de les *Confessions* de Sant Agustí s'estructura sovint en forma de preguntes i respostes, o de preguntes soles (com ho fa, en particular, el *dictum* famós sobre la incapacitat de verbalitzar la noció de temps que s'encarrega d'articular la dita trama: «Si em pregunten què és, no ho sé, si no m'ho pregunten, ho sé»), i doncs també té trets de *sermo humilis*, es permetrà de deduir, de l'anàlisi de Ricoeur en el ja esmentat *Temps et ríet* segons la qual les reflexions del sant s'han d'entendre com a refle-

xions sobre els pressupòsits de la narrativa, que les dites reflexions agustinianes són perfectament traslladables a la conversació.

És doncs des de la perspectiva del *sermo humilis* que l'autor, després de comentar un important treball recent sobre la conversa ordinària com a flux temporal o recorregut narratiu de la consciència (ens referim a W. L. Chafe, *Discourse, Consciousness & Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing* (1994)), plantejarà explícitament la qüestió central del capítol, la pregunta de quina classe d'història és la conversa o, en altres termes, de com s'enllacen i acaben identificant-se conversa i història. I no cal dir que la resposta per la qual optarà no podrà sinó consistir en un altre llarg recorregut, d'una fluïdesa imparabile, per uns quants textos més de savis contemporanis. Començant pel de N. R. Norrick, *Conversational Narrative: Storytelling in Everyday Talk* (2000), que és un treball realment centrat en la col·laboració inextricable de les històries narrades amb la interacció conversacional, derivarà i s'estendrà després per una sèrie de prestigioses propostes anteriors, el denominador comú de les quals es pot trobar en una defensa de plantejaments narratovoconversacionals favorables a una racionalitat discursiva i crítics, en definitiva, amb les abstraccions intel·lectualistes. Propostes situables, per cert, en camps diversos, com el de la sociologia (*A Poetic for Sociology* (1977), de R. H. Brown), la literatura (*The Architecture of Experience: a Discussion of the Role of Language and Literature in the Construction of World* (1981), de G. D. Martin) i la filosofia (*Mythe et Métaphysique*, de George Gusdorf).

Ara, si la consciència és discursiva i dialògica, i en definitiva històrica, cal reconèixer que reflexionar sobre la història (o el que sigui) no se situarà pas fora del seu objecte; altrament, però, tampoc serà qüestió que s'hi confongui. Aquest dilema no tindria solució o, més ben dit, en tindria una de radicalment escèptica, si ens preniem seriosament la conclusió que treu Sòcrates, a la fi del *Cràtil*, de la seva broma sobre el riu d'Heràclit: si des de fora mai no és el mateix i des de dins ens arrossegaria, «no hi haurà qui conegui, ni res conegut». Menys radical, la lliçó que de la historieta en treu Viana és de subratllar que el coneixement, discursiu com és, no podrà ser sinó *fragmentari*: de cada capbussada en el riu, i com més n'hi hagi millor, alguna cosa se'n podrà treure. (I aquí caldria afegir, potser, que la que en treu el lector —un lector avesat, si hi ha arribat sa i estalvi— és una sobtada il·luminació sobre el discurs mateix de l'autor: riu heraclità, sí, però com a integral fluïdíssima de milers de capbussades diferencials.)

Haurem de continuar mullant-nos, doncs. Ara tocarà passar, o repassar, per la filologia i la seva adequació a l'objecte («El filòleg sap bastant sobre la fragmentarietat»), per Bakhtin i la sintaxi incompleta dels intercanvis conversacionals (*Speech Genres and Other Essays* (1986)), per Shotter i el caràcter fragmentari de les percepcions completes (*Conversational Realities* (1993)) i de nou, encara, per Vico i els preuadíssims *Principi di Scienza Nuova*, en aquest cas adduïts per recordar-nos que si bé un hom no pot *conèixer* més que el que ell mateix ha fet, és igualment cert que els llaços (discursius, inevitablement fragmentaris) que el lli-

guen amb altri són *primers*. I també per l'autor en primera persona: «Dir que els textos conversen entre ells és una metàfora. Preferiria, en qualsevol cas, la idea que les persones conversen interminablement, que fins i tot quan no es tenen davant les unes a les altres continuen pensant les unes en les altres, en una mena de diàleg imaginari. Els seus textos —els textos interminables que produïm tot pensant— són inevitablement fragmentaris».

De la fragmentació... a la combinatòria: el tombant era, ben segur, inevitable. Per diversos i contradictoris que siguin els fragments, les versions del món de què disposem, caldrà combinar-los, integrar-los en una versió de síntesi d'alguna manera *dialèctica*, tal que puguem considerar nostra, que respongui a la idea que ens fem d'una unitat i continuïtat personals. Però això valdria, sembla clar, tant per a les converses més o menys silencioses que puguem tenir amb nosaltres mateixos com per als dialègs *stricto sensu* amb els altres, siguin de l'ordre que siguin. Per explicar com podria funcionar una bona combinació de versions, l'autor remet a l'exemple brillant que li ofereix un estudi de MacIntyre, *Three Rival Versions of Moral Enquiry* (1990), sobre la moral catòlica, la genealogia de Nietzsche i de Foucault i l'enciclopedisme històricament triomfant com a formes de recerca moral, en què aquest finíssim teòric de l'ètica no es limita a exposar i eventualment criticar les tres posicions, sinó que es dedica a proposar diverses maneres de construir-ne síntesis consistents. Del llibre n'emergiria, ens diu Viana, la noció d'un coneixement unitari només accessible si es participava en una llarga història d'encontres dialèctics, per comprendre els quals, i comprendre-s'hi, fóra essencial (la idea de) compartir contextos. Traduïda en termes retòrics, com fa MacIntyre referint-se a les disputes formalitzades medievals, aquesta idea dels contextos compartits significaria que no es pot entendre cap argument sense que es doni la condició que prèviament els disputadors hagin pactat criteris que els permetin d'identificar i valorar a quin gènere pertany. La idea, però, és fàcilment extensible a la comunicació en general: sense compartir contextos no és possible combinar versions.

D'exemples, variants i analogies de la idea de combinació de versions Viana en trobarà a bastament. En concret, però sense aturar-nos-hi: a *World Hypotheses* (1942), un estudi de Samuel Pepper en principi pensat per calibrar sistemes filosòfics i modes organitzats de pensament; a *Mind and Nature* (1979), llibre en què el ja esmentat Gregory Bateson parlava de visió binocular per referir-se a la capacitat innata de combinar nivells i contextos; als *Essais sur l'individualisme*, de Luis Dumont, dedicats a descriure la interacció de jerarquies i holisme oriental en el pensament de l'Índia; però també en diversos textos sobre retòrica de Todorov, com *Les genres du discours* (1980), i de Genette, com *Fiction et diction* (1991), que el nostre autor considera relacionables amb *Frames* (1974), d'E. Goffman; o en l'obra de Susanne Langer, *Sentimiento y forma* (1953), en què aquesta autora, anticipant-se a la semiòtica i l'estructuralisme, va estudiar els gèneres com a sistemes de comunicació, tot insistint que aquests sistemes també eren sistemes passionals, amb sentiments i emocions intrínsecament lligats a la seva estructura.

La referència a Langer dóna peu a Viana de queixar-se de la relativa manca d'estudis sobre com les emocions s'integren en les estructures comunicatives. Una excepció en què, com ens diu, es troba «particularment a gust» fóra el treball de C. A. Lutz & L. Abu-Lughod, *Language and the Politics of Emotion* (1990), que versa sobre les emocions com a part del significat de les cerimònies, de la pregària, del canvi de registres lingüístics, de les cançons, etc. També serien interessants les recerques de M. Douglas, a *Thought Styles* (1996), sobre el contacte entre registres socials i modes de pensament, sobretot perquè, en ocupar-se d'aquells estils que provoquen vergonya o indiferència, o contra els quals reaccionem amb energia, ens podrien conduir a una consideració de l'humor com una variant estilística d'aquesta mena. Que és precisament la que explicita l'autor a manera de consideració última, que no vol dir definitiva, sobre el que hem d'acabar copsant com el terme que més li plau, i que més difícilment controla, de la complicada seqüència, seriosa i riallera alhora, en què consisteix el seu llibre. L'humor, doncs, com a estil, com a variant estilística: capaç d'impregnar, ens diu, «discurs, emocions i formes» i, per això mateix, només estudiable «per una combinatòria adequada de procediments». L'humor, doncs, com a forma de comunicació: «acrobàcia de l'emoció» resultant de quebrar l'estructura i d'adherir-se a la flxibilitat, en últim terme també podríem, paradoxalment, considerar-lo seriós, com a forma particularment eloqüent de descobrir significats afegits.

I com a coda, ara sí definitiva, del capítol: l'humor com a impossible d'estudiar amb la intel·ligència estricta. Si és així, per què no acabar el llibre, com de fet s'esdevé tot seguit, pensant en el joc com una alternativa? Una manera de suggerir-nos, segurament, que no altra cosa és el llibre mateix, si ens l'hem d'agafar com cal. El llibre, doncs, com a joc: amb el benentès que el joc no sols «s'impregna també d'emocions i d'estructura», sinó que, més que ser-ne part, sembla definir «l'aprenentatge i el desenvolupament humà». Amb el benentès que, de fet, no hi ha joc que, per seriós que sigui, no accepti alguna forma d'humor. Amb el benentès que, per la seva dèria de seguir les regles tot joc recorda «els gèneres canònics constituïts per la tradició». Amb el benentès, per últim, que també el joc és seriós, paradoxalment seriós.

I un suggeriment més, *in extremis*: el llibre, com a joc, tindria molt a veure amb la veritat; és a dir: amb la representació de la veritat i amb la veritat de la representació. Això és el que, si més no, semblen corroborar els comentaris de Viana, que deixem sense tocar per al lector, a les seves referències —que són les penúltimes— a *Homo Ludens* (1954), de Huizinga, i a *Warheit und Method* (1960), de Gadamer. De la referència última, però, sí que ens en farem ressò complet, citant-la com ho fa l'autor. És de Joan Lluís Vives, escrita a propòsit de la *Fabula de homine* (1518), i ben traduïda: «En efecte, totes les circumstàncies de la vida humana, llevat de la virtut, com ocorre amb alguns jocs infantils, mouen a riure i, com coses circumstancials, s'esvaeixen de pressa».

RIBES I MARÍ, Enric: *La supervivència de la toponímia precatalana d'Eivissa i Formentera i l'«Onomasticon Cataloniae»*, Palma, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, UIB / Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005 («Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 25).

D'un temps ençà, l'onomàstica catalana de les Illes Balears experimenta una nova embranzida gràcies a les aportacions rigoroses d'un bon grapat de joves investigadors —Enric Ribes, Cosme Aguiló, Josep Noguerol, etc.— que amb una visió madura, una perspectiva interdisciplinària i una metodologia força innovadora impulsen l'estudi i el coneixement dels nostres noms de lloc i de persona.

Aquest és el cas del llibre que presentam a continuació. *La supervivència de la toponímia precatalana d'Eivissa i Formentera i l'«Onomasticon Cataloniae»* és l'última aportació d'Enric Ribes i Marí (Eivissa 1955) en el camp de la toponímia catalana referida concretament a les Pitiüses. El volum que tot just comentam té com a eix central l'anàlisi detallada de 74 topònims precatalans, encara vius, d'Eivissa i Formentera. L'autor posa a l'abast d'un públic lector ampli una sèrie de propostes d'alguns dels noms més coneguts d'aquestes illes —per començar, cal esmentar les propostes que fa d'Eivissa, Formentera i Pitiüses, d'una banda, i també de topònims més conflictius, però igualment coneguts, com Bestorres, Buscastell, Castaví, Vedrà, Xemena, sa Carrossa, Comte, Corona, Mar Loca, etc. I és que l'autor, tot partint de l'obra toponímica més important de la llengua catalana —l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines— proposa des de la crítica sàvia i madura una revisió profunda dels topònims estudiats pel mestre català sobre les Pitiüses, amb la finalitat d'aportar noves dades que ajudin a millorar el coneixement d'una part important dels noms de lloc precatalans.

Però, no és la primera vegada que l'autor d'aquest volum es dedica a investigar aspectes dels nostres topònims. Els lectors i estudiosos d'aquest tema ja han tingut oportunitat de conèixer algunes mostres prou interessants de la seva vessant com a toponimista de les illes Pitiüses. Vet aquí com ja en els treballs *Noms de lloc* (1992), *La toponímia de la costa de Sant Joan de Labritja* (1993), *Toponímia d'Eivissa i Formentera* (1998), entre d'altres llibres i articles, Enric Ribes ja va marcar amb mà de mestre una de les seves línies d'investigació més interessants.

La metodologia utilitzada per Enric Ribes en aquest volum «és modèlica tant en l'estudi com en la presentació dels materials», segons explica en el pròleg de l'obra Emili Casanova Herrero. Certament, l'autor innova en el tractament d'aquest tema. Per a cada topònim ha confeccionat una fitxa, on, a més de les dades d'interès pròpiament lingüístiques i etimològiques —el nom del topònim, la referència bibliogràfica de l'*Onomasticon Cataloniae*, la descripció fonètica del nom, quan aquesta difereix de la manera usual de pronunciar-ho a Eivissa i Formentera—, el llibre conté també informació addicional bàsica per a comprendre millor les propostes de l'autor com per exemple un apartat en el qual es presenten fotografies de bona part dels topònims estudiats, essencials per a visualitzar-los «el significat toponímic del lloc». Així mateix, es completa cada fitxa amb la

descripció detallada del lloc, fet que demostra el coneixement tan profund que té l'autor de les zones que estudia; la presentació de documentació antiga dels topònims i l'etimologia proposada per Coromines a l'*OnCat*, com també la proposta d'Enric Ribes quan aquesta no s'adiu amb la del mestre.

Amb la manera rigorosa i alhora didàctica tan habitual en les obres d'aquest autor, Enric Ribes ens ofereix un material d'investigació en el qual no tan sols exposa tesis i versions noves sobre aquests noms de lloc, sinó que també és una bona font d'informació procedent de camps tan diversos com el de la cultura popular, l'etnografia, la història i la geografia de les illes.

El 2005 se celebrà el centenari del naixement de Joan Coromines i Vignaux (Barcelona 1905-Pineda de Mar 1997), figura indiscutible de la filologia romànica i particularment de la filologia catalana i eminent estudiós de l'etimologia de la nostra llengua. Tots podem col·laborar en l'homenatge a aquest «homenot», de moltes de maneres. La lectura del llibre que hem presentat pot ser una manera de fer-ho.

ISABEL SERRA

DE BOLÓS I CAPDEVILA, Oriol, HERNÁNDEZ I ROIG, Enric, MARQUET I FERIGLE, Lluís, RIBA I ARDERIU, Oriol i VIGO I BONADA, Josep: *Parlar bé el català no és gens difícil. Reflexions sobre el català que ara es parla, un llenguatge interferit i autocensurat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005 («Biblioteca Serra d'Or», núm. 339).

Quan vaig tenir a les mans el llibre que ara ressenyem, tot just abans d'obrir-lo i fullejar-lo, una persona que era vora meu em digué: «Me n'agrada molt el títol». En fer-me parar-hi atenció, me'n vaig adonar que era un judici no gens intranscendent. Vull dir que, al marge de l'originalitat que pugui tenir, hi ha, si més no, dues qüestions que el fan remarcable: primerament, el missatge positiu que assegura que una activitat tan natural com parlar la llengua pròpia no és gens difícil. Sovint hom tendeix a magnificar qualsevol àmbit del coneixement justament a partir de la complexitat d'accedir-hi; és a dir, s'estableix una relació directament proporcional entre el grau de dificultat i la dignitat d'una matèria. Això és tan absurd com es voldrà, però respon a una realitat que subratlla que la niciesa humana arriba a límits sorprenents.

Però hi ha un segon aspecte profund en aquest títol. Hom sap que des de l'hostilitat del centralisme espanyol s'ha utilitzat una subtil argumentació entorn de la llengua catalana que la presenta com artificiosament difícil. I val a dir que ha tingut els efectes perseguits: el complex de molts catalanoparlants que llur llengua és estranya i especialment complicada. Es tracta d'una maniobra que cerca l'auto-odi pel camí del rebuig a parlar bé i fins i tot simplement a parlar l'idioma propi perquè és absurdament laboriós. Pompeu Fabra fou acusat que procedia a orde-

nar-lo mitjançant una tasca que cercava exclusivament el distanciament respecte a l'espanyol, a costa d'embolicar una gramàtica com més estrambòtica millor. El fet curiós és que, posats a reflexionar sobre una estupidesa com aquesta, des d'una perspectiva panromànica, si alguna llengua es comporta de manera relativament singular (jo no vull parlar d'estranya, curiosa, etcètera) és la castellana, no pas la catalana. En la fonètica de les consonants, el català, amb les palatals fricatives sordes i sonores (*Xina, eixample; gener, ajuda*) es comporta més en consonància amb la resta de les llengües romàniques (francès, portuguès, italià, etcètera); semblantment, en l'oposició de la sibilant sorda o sonora (*casa/caça; pesava/passava*); i, en el vocalisme, el català s'agermana amb la majoria de les llengües romàniques oposant vocals obertes i tancades (*ós/os; bé/be*). En la morfologia, *anàlisi*, per exemple, és femení en portuguès, en francès, en italià, etcètera; la forma possessiva distintiva que correspon al català *llur*, de què no disposa el castellà, la tenen el francès: *leur* i l'italià: *loro*; els pronoms personals *ne* i *hi*, que no té l'espanyol, el trobem també en francès i en italià: *en, ne, hi, ci*. En la sintaxi, el complement directe personal no accepta la preposició *a* (*He vist la teva germana*) ni en francès ni en italià; en aquestes llengües són habituals, com en el català, les concordances amb el participi. Etcètera.

Si, doncs, el títol del llibre conté una càrrega semàntica sorprenent, el subtítol no es queda curt: *Reflexions sobre el català que ara es parla, un llenguatge interferit i autocensurat*. Vull aturar-me en el darrer adjectiu: *autocensurat*. La submissió sociolingüística respecte a l'espanyol ha provocat una allau d'interferències absolutament anormal, que no té res a veure amb els diversos préstecs, manlleus i calcs que tota llengua de cultura té presos d'altres per raons històriques diverses; les interferències del castellà damunt el català són producte ras i curt d'una dominació volguda que pretén la substitució lingüística per la via de la despersonalització i la dialectalització de la llengua catalana. Ja ho sabem. Allò de què potser no som tan conscients és que com a resultat de la mateixa dominació temem l'ús correcte de la llengua, ens fa vergonya el que, en canvi, és motiu de satisfacció en qualsevol altra comunitat; tirem per la via que qualifiquem de popular i preferim abandonar determinades solucions perquè són massa específiques del català; queda millor recórrer al castellanisme o, en el millor dels casos, a la solució menys marcada del mateix català. Així, fins i tot en els registres més formals, a diferència dels francesos i dels italians, hem pràcticament mort el nostre *llur*; deixem de fer la concordança entre el participi i el complement pronominal en frases com: *Els he comprats al mercat*; preferim no dir *fre* i *frens*, i recórrer al castellà **freno, *frenos*. No fem la vocal neutra en formes com *classe, Balmes, RENFE*, etcètera. La caricatura patètica d'aquest capteniment es palesa en alguns programes de mitjans audiovisuals en què si a algun comunicador se li escapa alguna forma especialment genuïna del català, s'apressa a justificar-se. Són símptomes molt més greus que no pensem de la anormalitat de la llengua.

Com podem veure, solament el títol de l'obra evidencia un coneixement de la realitat sociolingüística, que va més enllà de la tan justament reclamada exten-

sió de l'ús del català i que demostra, consegüentment, que els autors són conscients que la recuperació no és únicament una qüestió de quantitat, sinó també de qualitat; indistricablement. No té sentit, al meu entendre, aquella qüestió que sovint es planteja dicotòmicament: què val més, que parlin el català com més persones millor, encara que no l'usin prou bé, o que el parlin menys persones, però amb correcció? És un dilema ple de falsedat i sobretot de perill. La normalitat no pot dividir els dos objectius; ni tan solament decidir per quin es comença: és una moneda de dues cares i no en pot faltar cap. Parlar solament hauria de voler dir parlar bé.

En la justificació de les pàgines del llibre, els autors expliquen ben clarament l'objectiu: no es tracta únicament d'orientar sobre l'ús adequat de la llengua, sinó també i sobretot de reaccionar enèrgicament davant l'empobriment que pateix en tots els àmbits; amb una responsabilitat gegantina dels mitjans de comunicació, sense eximir de la part de causa els professors de català.

És fàcil de pensar —molt més en un context caracteritzat pels complexos a què m'he referit— que una obra com aquesta cerca el purisme a ultrança, sense considerar que tot evoluciona amb el temps; que pretén de frenar canvis que són normals. No. Els autors aposten per un català modern i àgil, no pas arcaic i encarcerat. Allò que reclamen és la reflexió que la modernitat i l'agilitat en l'ús lingüístic no s'han de confondre amb l'abandonament i la claudicació davant la força de la llengua dominant. Dit altrament: ens hem de comportar exactament com es comporten els parlants de llengües de cultura no amenaçades ni subordinades.

El llibre comença bé. S'obre amb un apartat dedicat a la fonètica. És molt general que, en referir-nos als barbarismes, anem a parar sistemàticament al lèxic i, una mica menys, a la morfosintaxi. No ens adonem que justament les interferències lèxiques són les menys perilloses, perquè són més fàcilment neutralitzables. En canvi, tant la fonètica com la morfosintaxi fereixen, difuminen les estructures més profundes de la llengua i acaben esdevenint imperceptibles i, doncs, impossibles de corregir. Si alguna característica és particularment distintiva en la identificació lingüística és la fonètica. En els parlants es forma la base fonètica, una predisposició dels òrgans vocals determinada per a la concreció dels fonemes en sons; si es modifica la susdita base, es provoca una distorsió física que no és gens fàcil d'esmenar. La fonètica, en suma, és l'aspecte de la comunicació lingüística que més col·labora a la identificació d'un parlant i, en conseqüència, també a despersonalitzar un idioma. Malgrat que un estranger hagi après excel·lentment la nostra llengua, és molt difícil que no el descobrim com a tal justament perquè és molt difícil que hagi abandonat la base fonètica de la seva llengua d'origen, que el delata com a membre d'una determinada comunitat. Els autors es lamenten amb tota la raó de com la fonètica genuïna del català perd les oposicions sorda/sonora, la velarització d'algunes consonants, com la *ela*; del ieisme no etimològic, de la no realització de consonants finals, etcètera. I molt encertadament valoren aquests defectes sia en els mots separadament sia en la fonètica sintàctica, en els enllaços.

En aquest primer apartat, els autors haurien d'haver recorregut a la transcripció fonètica per a la bona i la mala articulació; és veritat que podria dificultar-ne la lectura, però resulta aberrant d'escriure *Sanantoni* o *Santantoni*, tot junt, ja que ambdues paraules haurien de dur el senyal de forma incorrecta, perquè mai no s'escriuen ni d'una manera ni de l'altra. Com a mínim, calia que els autors haguessin explicat que s'atorgaven aquesta llicència.

Altrament, en algun cas entenc que cauen en la identificació escriptura/oralitat; o, potser és més exacte, en la manca de diferenciació de registres; no podem oblidar que usar bé una llengua és fer-ho adequadament i que en segons quins contextos determinades solucions, encara que estiguin d'acord amb la gramàtica, no són les més apropiades, perquè deixen de banda l'entorn comunicatiu; la llengua catalana, com totes les altres, és prou rica per oferir-nos alternatives que ens obliguen a una tria encertada que s'adigui al marc en què produïm missatges. Així, crec que és, si més no, discutible titllar d'incorrecta la pronúncia **l'humanitat* o **l'innocència*; una cosa és que s'hagi d'escriure separatament i una altra de diferent és llur realització oral; calia que en l'obra que presentem es digués que és una pronúncia incorrecta en un registre formal, però acceptable en un registre col·loquial. De la mateixa manera que diem correctament **que'l vols?*, encara que hàgim d'escriure *que el vols?*; o que diem **obre*, **pendre*, encara que sabem que hem d'escriure *arbre*, *prendre*. Allò que penso que sí que és del tot rebutjable i que demostra un estrany sentit de la llengua, per no qualificar-ho d'una altra manera, és escampar, com ja s'ha fet, la solució gràfica de **sisplau* i d'**esclar*; per aquesta via, si s'actués amb coherència, hauríem d'acceptar d'escriure junt **encabat*, **adojo*, **afide*, **adins*, **afora*, **sidecas*, **encanvi*, etcètera; o bé d'escriure **digue-li*, **digue-m'ho*, **coneixe'ls*, etcètera. Ja és curiós que algunes persones que amb extrema sensibilitat aparent s'exclamen per segons quines solucions, restin muts o parlin amb boca petita d'aquestes propostes que s'han estès molt considerablement.

En l'apartat dels usos verbals, els autors del llibre remarquen errors certament cada cop més freqüents i greument despersonalitzadors, com ara el present amb valor de futur o d'imperatiu; el condicional en lloc del pretèrit; o el recurs a falsos pronominals del tipus **s'ha caigut*, que cada cop sentim que diuen més els infants i els joves.

En el capítol d'ús de les preposicions, hi fan referència a la construcció del complement directe amb *a*. O bé a la substitució de *de* per *a* en expressions tan genuïnes com *fer-ho de gust*, *tenir gust de taronja*, etcètera.

En l'apartat que intitulen *Paraules que no calen*, hi fan la relació d'una sèrie important de castellanismes que cal refusar, com ara **acribillar*, **agobiat*, **almirant*, **apertura*, **averiguar*, **calentador*, **companyerisme*, **derribar*, **descampat*, **despegar* (un avió), **desprovist*, **dolència*, **enfermetat*, **fugar-se*, **juntar*, **medir*, **mimar* (un infant), **reflexar*, **tamany*, etcètera.

Els autors es manifesten al llarg de tot llur treball exemplarment disciplinats; així, malgrat que lamenten el retrocés d'*estel* o de *cercar*, accepten les formes fo-

rasteres *estrella*, *buscar*; ara, amb molt bon criteri assenyalen que llur introducció al català no pot originar derivats inadmissibles, com ara **búsqueda*: una reflexió realment molt pertinent.

Deia Pompeu Fabra que hi ha paraules que no solament no són traduïbles d'una llengua a una altra, sinó que endemés és convenient que així sigui, perquè és senyal del geni de cadascuna. Doncs bé, els autors del llibre que presentem, en parlar del mot castellà **pormenoritzar* subratllen justament que no té equivalència en el català.

Donen alternativa fins i tot a solucions vulgars i d'argot, com el famosíssim **tio* del llenguatge dels joves, que, si de cas, hauríem de substituir per *paio*, *marrec*, etcètera; o de la forma *virgueria*, que hauríem de substituir per *filigrana*, per exemple; *passar-se*, que hauríem de substituir per *passar de mida*, per exemple; *estar sonat*, que hauríem de substituir per *guillat*, *tocat de l'ala*, *tocat del bolet*; en *pílotes*, que hauríem de substituir per *nu*, *nuet*, *anar conill*.

Conscients que en l'àmbit del lèxic, pitjor que els barbarismes és el mal ús de determinades solucions, dediquen un apartat a *Com fer servir les paraules?*, on remarquen interferències en usos de mots que, essent catalans, els correspon uns contextos que no sempre respectem. Així, esmenten **abonar una opinió*, **aclarir-se* (un mateix), **bodega* (amb el sentit de 'celler'), **buc* (amb el sentit del castellà 'buque'), **agafar pels pèls*, **composar*, **disculpar-se*, **inquilí*, **posar pals a les rodes*, **poblat*, **posar-se per fer posar*, **tornar-se*, **ficar-se* o **pondre's* (el sol), **recolzar* 'donar suport'.

Abans he fet esment al geni de les llengües. Ultra la fonètica, les estructures sintàctiques i els recursos morfològics i de formació de mots, es palesen de manera particular en allò que denominem estereotips; és a dir, en expressions que han restat fixades a la llengua mitjançant un procés de lexicalització. Acostumen a expressar valors semàntics complexos que són el resultat de maneres d'analitzar i de transformar la realitat; són, doncs, especialment reflex de la idiosincràsia d'un país, per la qual cosa són difícilment traduïbles a cap altra llengua. Els autors els dediquen un ampli espai, en què fan veure fins a quin punt es perden expressions molt arrelades i se n'hi introdueixen d'altres que res no tenen a veure amb el tarannà de la llengua catalana; que són calcs de l'espanyol. En fan una relació prou significativa: **de tant en quant*, **quant abans millor*, **a desgana*, **avui en dia*, **com no!*, **de ser veritat*, **d'haver-ho sabut*, etcètera; **a la força*, **fer un lleig*, **poc a poc*, **ficar la pota*, **de totes totes*, etcètera.

Encara en el vessant de la genuïtat de la llengua catalana, el llibre dedica sengles apartats als camps semàntics *Geografia i paisatge*, *el temps que fa i el temps que passa*. En el primer, hi destaquen mots que són el fruit d'un treball lexicològic d'estudiosos especialitzats en geografia i geologia: *coll/port*; *estany/llac*; *mont/forest*; *presa/resclosa*; *muntanya/serra*; *camins/senders*; *contraforts*; *el pantà*; *els Pirineus*: plural o singular?; i el topònim *Torre del Baró*. En el segon, que és un homenatge a l'insigne meteoròleg Eduard Fontserè, s'hi distingeix *nebulositat/nuvolositat*; *glaçada/gelada/gebrada*; *pedra/calamarsa*; *onada de fred/fredorada*; *riuada/riada*.

I en el tercer s'hi explica les maneres d'expressar el temps recorregut: les hores, els quarts, els minuts; els dies, els mesos, els anys.

El llibre es clou amb una exhortació que explicita el títol del darrer apartat: *Paraules i frases que no hem de perdre*. Hi ha reflexions sobre l'ús d'algunes interjeccions; sobre la importància de mantenir formes com *acostar-se*, que és substituïda sistemàticament per *aproximar-se*; *ahora*, que ho és per *a la vegada*; *atrapar*, que confonem amb *agafar*; l'ús habitual i adequat de l'article personal; l'oposició entre *tots* i *cada*; entre *desar* i *guardar*; entre *assecar* i *eixugar*; entre *flassada* i *manta*; l'oposició entre *provar/emprovar/tastar*; entre *tots* i *tothom*; entre *gratar* i *rascar*; entre *gros* i *gran*. S'hi parla del bon ús de *doblegar* i *estripar*; de l'expressió *nit i dia*; de la forma *gaire*. Etcètera.

A més de la bibliografia, els autors han elaborat un índex alfabètic de les formes analitzades: mots, locucions i frases fetes, i d'alguns conceptes gramaticals (encara que s'hi escolen *dies* i *minuts*, que no ho són), que ajuden molt a poder localitzar les informacions que interessin el lector.

He trobat que en algun cas es consideren formes en un apartat que no és el que els correspon; així, per exemple, les interferències **lavadora* o **cosetxadora* apareixen en el capítol de les preposicions.

Tot i que els autors tracten molt adequadament allò que en podríem dir «castellanismes *in absentia*», és a dir, el recurs a formes que són bones en català, però que suposen l'eliminació, l'arraconament mitjançant silenciar-les d'altres d'alternatives que són les més genuïnes, perquè aquestes s'allunyen de l'espanyol, n'he trobat a faltar algunes de molt característiques. En citaré dues: l'ús sistemàtic del present de subjuntiu i el rebuig del futur en frases temporals com ara: *Quan voldrà, ens hi arribarem*; *Quan hauràs acabat, anirem al cine*. O bé l'ús sistemàtic del pretèrit de subjuntiu i el rebuig del pretèrit d'indicatiu en frases condicionals com ara: *Si hi anaves, te l'hi trobaràs*; *Si arribava d'hora, tindriem temps d'acabar la feina*. Els autors declaren que no tenen la pretensió d'ésser exhaustius, com és comprensible en una obra d'aquestes característiques. En contrast amb això que acabo de dir, potser no calia la referència a incorreccions que són excessives, de tan barroeres, com ara **aqueixat*, **arrolladora*, **carèixer*, **desagrat*, **recurrida* o expressions del tipus **com no!*, **sortir efecte*, **tendir la mà*, etcètera.

Vull subratllar que els qui han escrit aquest llibre no són lingüistes de professió. Això és significatiu, encara que sigui solament pel fet que demostra que no cal ésser-ho per a reflexionar seriosament entorn dels problemes lingüístics. La llengua és de tots. I els filòlegs i els lingüistes han d'escoltar allò que n'opinen els qui no ho són, justament perquè llur perspectiva és singular. Òbviament que no haurien pogut escriure una obra com la que han escrit si no tinguessin un sentit de la llengua molt i molt subtil, que és el resultat de la inquietud perquè visqui en la normalitat que amb prou feines si ha conegut al llarg de la història. Estimen la llengua. I en plantegen els problemes que han triat no pas fredament, com una llista d'interferències, sinó amb una consciència lúcida dels perills que suposen per a la sub-

sistència i la dignitat del nostre idioma. És un treball, doncs, també de sociolingüística que els hem d'agrair.

El to planer que adopten justifica encara més allò que anuncien en el títol: que parlar bé el català no és gens difícil.

JOAN MARTÍ I CASTELL

PLUJÀ I CANALS, Arnald: *Estudi del Cap de Creus. La Costa. Diccionari toponímic, etimològic i geogràfic*, Figueres, edició de l'autor, 1996.

L'obra que Arnald Plujà i Canals dedica al territori del Cap de Creus, a despit d'una divulgació limitada, s'ha guanyat des de la seva aparició, ara fa deu anys, una anomenada que, a parer nostre, és merescuda. La bona acollida dispensada a aquest llibre cal atribuir-la tant a l'exhaustivitat de la replega toponímica duta a terme com al rigor en el tractament i la presentació de les dades, i tant una cosa com l'altra són fruit d'un coneixement de primeríssima mà d'aquest territori en el sentit més ampli del terme. Cal remarcar, de passada, que la publicació d'aquesta obra ha estat a càrrec de l'autor i doncs, la difusió que se n'ha fet no segueix la dels canals editorials convencionals. El propòsit d'aquesta ressenya és donar a conèixer a un públic més extens aquesta obra, modèlica en molts aspectes que procurarem anar desgranant en les línies que segueixen.

L'*Estudi del Cap de Creus* és un recull de toponímia del litoral que comprèn la península del Cap de Creus i la costa de la Balmeta, que s'estén des de Portbou fins al Cau del Llop, en el terme de Llançà. Formalment, l'*Estudi* és una obra de gran format, té 336 pàgines i els continguts de l'obra s'estructuren en les parts següents: presentació; pròleg; prefaci; descripció dels sectors; mapes; toponímia per sectors; vocabulari; toponímia general; toponímia per municipis; bibliografia; agraïments, i índex.

La *Presentació* és a càrrec d'Àngel Baró i Noguera, que fou alcalde de Cadaqués, el *Pròleg* és de Joan Domènech i Moner, mestre de professió com el mateix Plujà, el qual explica que la redacció d'aquesta obra ha obligat l'autor «a tocar temes molt diversos: geològics, geogràfics, històrics, filològics, etnològics [...] tot i no ser un especialista en cap dels camps». En el *Prefaci*, que és obra de l'autor, es fa avinent que «l'objectiu primordial d'aquest treball consisteix en la recerca toponímica i etimològica del litoral» del Cap de Creus i també que deixa per a un segon volum «l'estudi de la vegetació, el relleu, els masos i localitats, així com esdeveniments i relacions entre les diferents comunitats» d'aquest territori.

El cos de l'obra s'enceta amb una presentació general dels accidents geogràfics marítimoterrestres del Cap de Creus. Abans de començar, l'autor explica que per facilitar la descripció i la localització dels topònims ha dividit el litoral en set-

ze sectors. D'aquí ve que tituli aquest apartat *Descripció dels sectors*. La descripció de cada sector s'acompanya de bones fotografies en color. A continuació, la secció *Mapes* consta de trenta-un mapes topogràfics que han estat dissenyats per Enric Nonell i Coll. Cada mapa correspon a un dels setze sectors en què s'ha dividit la costa o bé a una part d'un d'ells. Cal dir que es tracta de mapes molt detallats, elaborats amb escales grans: uns a escala 1:10.000, d'altres, els dels sectors amb un nombre més gran de topònims, a escala 1:5.000, per tal que el lector sempre pugui llegir i interpretar amb claredat els topònims representats.

Un dels aspectes tècnics més reeixits d'aquest llibre és la indexació toponímica. D'índexs n'hi ha tres: en el primer, els topònims estan agrupats per cadascun dels setze sectors en què s'ha dividit la costa, en el segon, que és l'índex general, s'ordenen per estricte ordre alfabètic i en el darrer estan agrupats per municipis. Els més de dos mil cent topònims aplegats s'ordenen alfabèticament per la part denotativa i, pososat a aquesta, hi figura el nom genèric respectiu, que Plujà anomena *descriptor*. A l'índex general, per a resoldre l'homografia que presenten certs topònims, s'hi fa constar el nom del municipi on es localitza cada topònim i el sector en què és descrit dintre del llibre. En una obra d'aquesta naturalesa, el fet de comptar amb uns bons índexs toponímics, com és el cas que ens ocupa, facilita les consultes i permet de passar d'un apartat del llibre a un altre amb comoditat i fluïdesa i no és exagerat si afirmem que aquests índexs constitueixen l'eix vertebrador de l'obra. Una darrera dada relativa als índexs que volem retenir ara i que dóna idea del grau d'exhaustivitat de la recerca toponímica duta a terme per Plujà: de noms genèrics, n'hem comptabilitzat cent setze.

Una tasca important en la sistematització dels materials toponímics d'aquesta obra ha consistit en la fixació de la forma gràfica dels topònims; tenint en compte que molts d'ells no havien estat inventariats anteriorment, cal valorar encara més aquest esforç. Per dur a terme aquesta labor, Plujà s'ajuda de l'etimologia però hem de convenir que es tracta d'un ajut limitat, atès que la present replega toponímica comprèn bon nombre de localismes que tenen origen en antropònims, motius i malnoms d'aquelles contrades o bé en l'argot local i, de fet, la verdadera eina auxiliar que, per sort, encara pot contribuir a donar raó de molts d'ells és la memòria popular.

La naturalesa de les set-centes quinze entrades del *Vocabulari* és molt diversa. El lemarí està format majoritàriament per topònims i, a diferència dels índexs, l'ordenació alfabètica dels lemes presenta alguna inconsistència, ja que no s'acaba d'entendre per què certs topònims com *casa de les Tonyines* o *roca del Llamp* hi figuren ordenats pel genèric, *casa* i *roca*, quan en els índexs els trobem ordenats per *tonyina* i per *llamp*, respectivament. En el lemarí també hi tenen cabuda entrades que no es corresponen amb el que s'entén per *topònim*: s'hi compten força noms d'accidents geogràfics, com *illa*, *cala*, *embarcador* o *bau*. A més, hi ha un grup important d'entrades que designen arts de pesca —*art gros*, *pesca a l'encesa*, etc.—, ormeigs —*pescall*— o antropònims —*germans Dalí*, *August Pi* i *Sunyer*, etc. La inclusió d'aquestes entrades de caire enciclopèdic té a veure amb la mane-

ra com Plujà concep el territori. A aquest autor se li fa difícil parlar del territori sense referir-se a l'activitat humana, per això ens recorda constantment que l'acció de l'home no s'ha limitat a donar nom als accidents geogràfics del litoral del Cap de Creus, sinó que l'ha sotmès a un llarg i profund procés civilitzador.

La informació de les entrades toponímiques, que són la majoria, s'estructura de la manera següent: primer, es dóna compte de l'origen del topònim, després, s'indica l'emplaçament de l'accident o accidents geogràfics als quals dóna nom i se'n fa una descripció. Opcionalment, vénen a afegir-se a aquestes informacions altres dades miscel·lànies. A la part final de l'article, en un text ombrejat de color gris, figuren les referències als índexs i als mapes i, com a última informació, força entrades van acompanyades d'una fotografia en blanc i negre del topònim descrit. A propòsit d'això darrer, trobem particularment encertat que en una obra com aquesta s'hagi donat tant de relleu al suport fotogràfic, ja que es revela una eina auxiliar molt efectiva.

Pel que fa a l'estil, Plujà és precís en la descripció dels topònims i, al mateix temps, sap comunicar a les dades un efecte d'immediateza notable, de manera que el territori del Cap de Creus sovint es presenta al lector com si fos un ens viu en plena transformació. Això es fa evident, per exemple, quan reporta els processos de substitució d'un topònim per un altre o també quan dóna informació puntual dels topònims que han desaparegut per l'acció de l'home, com és ara l'illa del Castellar, a Llançà. Si de cas, l'única objecció que se li pot fer és que empra, ara i adés, algun mot o gir obsolet però, amb tot, el conjunt no arriba a desmerèixer.

Per altra part, les dades enciclopèdiques que contenen els articles constitueixen sovint vertaders compendis de la cultura popular del litoral del Cap de Creus. Mencionem, a tall d'exemple, l'article *barraca*, on, a més d'explicar les particularitats constructives i la funcionalitat d'aquestes construccions, es ressegueixen les vicissituds de totes les barraques documentades en el Cap de Creus. A part d'això, el lector d'aquesta obra hi trobarà notes d'història, memòria de naufragis, localització de derelictes i un llarg etcètera de dades d'interès local. Aquesta prodigalitat informativa compta amb el suport de fonts documentals molt variades. Així, *s.v. llotja*, es reporten dades de la Comissió de Ports de Catalunya de l'any 1994 referents a l'activitat econòmica de les llotges de Llançà, el Port de la Selva i Roses; *s.v. encenedor*, s'inclou l'extracte d'un document cadaquesenc del segle XVI, les *Ordinacions pesqueres*, que regulava la pràctica de la pesca a l'encesa en aquella localitat. També tenen cabuda en aquesta obra els versos que Josep Vicenç Foix dedica a cala Talabre, la descripció de la badia de Guillola de Josep Pla o la de cala Francarlos d'Anna Maria Dalí, per esmentar només alguns dels escriptors citats més rellevants. Cal afegir-hi també la reproducció d'alguns magnífics gravats manllevats del *Diccionario histórico de los artes de pesca nacional* d'Antonio Sáñez Reguart i un esplèndid mapa del Cap de Creus a doble pàgina aixecat per Jaubert de Paça a començament del segle XIX, entre moltes altres informacions.

L'obra de Plujà ve a omplir un buit en el panorama de la toponomàstica catalana actual, ja que constitueix el primer recull exhaustiu de topònims del Cap de

Creus. El resultat és una obra feta amb rigor i ponderada quant als seus continguts, que salva amb molt d'encert les dificultats derivades d'un projecte interdisciplinari per naturalesa. En contrapartida, aquest llibre és susceptible d'interessar lectors molt diversos, des dels que s'ocupen de qüestions de toponímia, onomàstica i geografia dels Països Catalans fins als que simplement volen conèixer més a fons el litoral del Cap de Creus de la mà de qui és actualment un dels millors coneixedors d'aquesta costa. Finalment, com ja hem dit al començament d'aquesta ressenya, fem avinent que aquest llibre no té una difusió convencional i que, per tant, els interessats a adquirir-lo el trobaran a les llibreries Quera, Força 6 i a la Llibreria Nàutica, de Barcelona.

PERE MONTALAT